

ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Δ. Α. ΓΛΗΝΟΣ

ΧΡΟΝΙΑ Β΄.

ΦΕΒΡΑΡΗΣ 1928

ΦΥΛΛΑΔΙΟ 60

ΓΙΑ ΝΑ ΚΑΤΑΝΟΟΥΜΕ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΟΜΑΤΑ

Όταν θέλεις να βοηθήσεις κάποιον για να κατανοεί την εποχή του, φαίνεται σαν περιττό να του πεις, πώς πρέπει να καταβάλει μεγάλη προσπάθεια για να κατανοεί πρώτ' απ' όλα την πολιτική ζωή του τόπου του. Γιατί αν υπάρχουν άνθρωποι, που είναι πρόθυμοι να σās όμολογήσουν, πώς δέν καταλαβαίνουν από μαθηματικά ή από ιατρικά ή από νομικά, μολαταύτα είναι ζήτημα αν υπάρχει και ένας πολίτης που θα σās πει, πώς δέν καταλαβαίνει από πολιτικά. Αυτά τὰ ξέρουν όλοι, τὰ συζητοῦν, ἔχουν γνώμη επίμονη και πολλές φορές φανατική, που σημαίνει πώς ἔχουν κατανοήσει πλέρια τὰ πολιτικά πράματα.

Γι' αυτό θα φαινόταν πολύ παραδοξολόγος εκείνος, που θα υποστήριζε, πώς σήμερα μέσα στην Ελλάδα, αν αρχίσετε από τὴ Βουλὴ με τοὺς ἀνθρώπους που ἔχουν για ἐπάγγελμα να πολιτεύονται, από τοὺς δημοσιογράφους που κάθε μέρα φωτίζουν τὸ κοινὸ για τὴν πολιτικὴ κατάσταση, από τοὺς ἐπιστήμονες και τοὺς «διανοούμενους» που λένε πώς ἔχουν για ἐπάγγελμα να στοχάζονται ἀπάνω στα προβλήματα τῆς ομαδικῆς ζωῆς, και κατεβῆτε ὡς τὸν ἀπλὸ πολίτη που μπορεί να μιλάει ὄρες ὀλόκληρες στὸ καφενεῖο για πολιτικὴ, εἶναι πολὺ προβληματικὸ, αν θα βρεῖτε λιγοστοὺς, πολὺ λιγοστοὺς ἀνθρώπους, που πραγματικὰ να ἔχουν μιὰ καθαρὴ ἰδέα για τὴν πολιτικὴ ζωὴ τοῦ τόπου τους, μιὰ κρίση βασισμένη σε πραγματικὴ ἀνάλυση τῶν ὄρων τῆς πολιτικῆς ζωῆς, που ὅμως εἶναι ἓνα κομάτι τῆς ζωῆς τοῦ καθενὸς και τόσο μάλιστα σημαντικὸ. Όλοι πολιτολογοῦν, μὰ ἐλάχιστοι συνείδητὰ πολιτεύονται.

Και τοῦτο γίνεται, γιατί ἡ πολιτικὴ ζωὴ εἶναι τὸ πιὸ σύνθετο κοινωνικὸ φαινόμενο, εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ἀπὸ τὴν ἐνέργεια χίλιων παραγόντων, που οἱ περισσότεροι δὲ φαίνονται. Ἡ πολιτικὴ ζωὴ εἶναι ἡ ἀνώτατη σύνθεση τῆς ομαδικῆς συμβίωσης. Οἱ ὄροι που τὴ δημιουργοῦν ξεκινάνε ἀπὸ τὸ πιὸ ταπεινὸ καλύβι τοῦ χωρικοῦ και ξαναγυρίζουν πίσω σαυτό. Γῆ, χώμα, οὐρανὸς και θάλασσα, και ἡ βροχὴ που πέφτει, και ὁ ἀέρας που φυσάει, και τὸ χόρτο που φυτρώνει, και τὰ ζῶα που ζοῦν ἀπάνω στη γῆ, και οἱ ἄνθρωποι κάθε λογῆς, και ἡ κάθε τους ἐνέργεια, και τὸ κάθε τους ψυχικὸ κίνημα, και οἱ ἰδέες τους, και οἱ προλήψεις τους, και ἡ γλώσσα που μιᾶν, και ὁ θεὸς που πιστεύουν, και οἱ λαχτάρεις τους, και οἱ πόνοι τους, και ἡ πείνα τους, και ἡ δίψα τους, και ἡ ἐρωτικὴ τους ὄρμη, και οἱ ἀγάπεις τους, και τὰ μίση τους, και τὰ ὄνειρα τοῦ ὕπνου και τὰ ὄνειρα τοῦ

ξύπνου, και οι δραματισμοί για τα περασμένα, και οι πόθοι για τα μελούμενα, και τα ρούχα που ντύνονται, και τα σπίτια που κατοικούν, και τα εργαλεία που κρατούν στα χέρια τους για να σκάβουν τα σλάχνα της γης, και η μηχανή που τους έχει αφέντες και σκλάβους της, και ο καπνός ακόμη που βγαίνει από τα τσιγάρα τους, όλα είναι συνθετικοί παράγοντες για το μεγάλο πολύπλοκο φαινόμενο, που λέγεται πολιτική ζωή. Και η κατανόηση του, η αναγωγή του στους μεγάλους γενετικούς παράγοντες είναι τέχνη δύσκολη. Το υψηλότερο γνώρισμα του πολιτισμού ενός λαού είναι ο βαθμός που κατανοεί και συμμετέχει συνειδητά στην πολιτική ζωή. Και η ιδανικότερη έκφραση του πολιτισμού είναι να έχουν όλοι οι πολίτες πλέρια κατανόηση και συνειδητή συμμετοχή στο πλαίσιο της ομαδικής ζωής. Ίδανικό, που έμεις απέχουμε πολύ, καταπληχτικά πολύ, ακόμη. Ίδανικό, που το εκφράζει η ιερή λέξη *Δημοκρατία*, τόσο χιλοειπωμένη, τόσο μακαρεμένη και τόσο ανεφάρμοστη ακόμη άπάνω στη γή.

Για ν' αρχίσει όμως η πολιτική μας διαπαιδαγώγηση, μάς χρειάζεται μια μέθοδος. Κανένα φαινόμενο της φύσης και της κοινωνίας δεν κατανόησε ο άνθρωπος χωρίς μια κάποια μέθοδο. Ούτε η τυχαία παρατήρηση, ούτε η εμπνευση και ο δραματισμός, ούτε η αποκάλυψη χρησιμέβουν σε τίποτε. "Ας κάνουμε μερικές προσπάθειες και έμεις να ιδούμε μεθοδικά τη δική μας πολιτική ζωή. Και ας πάρουμε για πρώτο θέμα, τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, που είναι τα τελικά όργανα της πολιτικής μας ζωής, οι τελικοί μηχανισμοί της. Μπορούμε να κατανοήσουμε τι εκφράζουν τα κόμματα αυτά; Ποιά είναι τα γενετικά και ύπαρχτικά τους αίτια; Ποιά η οργανική τους λειτουργία, και ποιά η σημασία τους για την ομαδική ζωή μας; Όλοι ανήκουμε σε κάποιο κόμμα. Και αν δεν είμαστε απλά αγελόζωα, το πρώτο μας χρέος είναι να ξέρουμε γιατί ανήκουμε σαυτά. Τι δίνουμε και τι προσδοκούμε με τη συμμετοχή μας.

* *

"Αν εξετάσει κανείς, τι ιδέα έχουν οι περισσότεροι Έλληνες για το λόγο που γενιούνται τα πολιτικά κόμματα, θα πάρει πολλές απαντήσεις άοριστες, αντιφατικές και άδικαιολόγητες. "Αμα θελήσει να συστηματοποιήσει κάπως τις απαντήσεις αυτές, θα φτιάσει σε δυο βασικές αντιλήψεις. "Η πρώτη λέει: «Υπάρχει ένας ιδανικά σωστός τρόπος για να διοικηθεί ο τόπος και στα έξωτερα και στα έσωτερα του ζητήματι. Μια είναι η *ορθή πολιτική*. Υπάρχουν ακόμη και μερικοί άνθρωποι, που η μόρφωση, η ικανότητα, η καταγωγή τους ή η φιλοδοξία τους τους δίνει το δικαίωμα να παρουσιαστούν στο λαό και να πουν: «*Εμείς είμαστε ικανοί να εφαρμόσουμε την ορθή πολιτική*». Αυτοί είναι οι πολιτικοί άρχηγοί. Και τότε γύρω σαυτούς μαζέβονται πρώτα πρώτα τα *πολιτικά στελέχη*, οι πολιτεβόμενοι κάθε τόπου, και έπειτα ο λαός. Το μάζεμα αυτό γύρω από τους άρχηγούς γίνεται ανάλογα με την έχτιμηση που έχουμε για την ικανότητα τους και την ήθική τους ύπόσταση. "Ετσι ο κάθε πολίτης και ο κάθε πολιτεβόμενος διαλέγει τον άρχηγό του. "Αμα χάσει την καλή ιδέα που έχει για τον άρχηγό του, πάει σε άλλον. "Ετσι γίνονται τα πολιτικά κόμματα. "Η διαφορά άναμεταξύ τους, είναι διαφορά ικανότητας και ήθικης ύπόστασης των άρχηγών».

"Η δεύτερη αντίληψη λέει: «Δεν υπάρχει μια παρά δυο ή το πολύ τρεις ορθές

πολιτικές, σαν ένα είδος ιδέας *argiori*. "Η μια λέγεται συντηρητική, ή άλλη προοδεφτική ή φιλελεύτερη, ή τρίτη, αν υπάρχει, ριζοσπαστική. Και τότε πολιτικοί άρχηγοί, πολιτεβόμενοι και πολίτες, ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία τους και τον ψυχικό τους ρυθμό μοιράζονται άνάμεσα σαυτές τις πολιτικές. "Ετσι γίνονται τα κόμματα. "Η διαφορά άναμεταξύ τους άναφέρεται στο διαφορετικό ρυθμό της πολιτικής τους».

Σύμφωνα με την πρώτη αντίληψη, ένα κόμμα είναι καλό, άμα έχει πνευματικά δυνατούς και ήθικους άρχηγούς. Γιατι αυτοί μάς δίνουν περισσότερη έγγύηση, πώς θα βρούν και θα εφαρμόσουν τη σωστή πολιτική στο κάθε ζήτημα. "Ετσι κριτήριο γίνεται ή προσωπική αξία των ανθρώπων, που διευθύνουν ένα κόμμα. Και έπειδή ο καθένας διεκδικεί για τον έαυτό του την προσωπική αυτή αξία, έτσι κατ' ουσίαν το κάθε κόμμα έχει για προϋπόθεση, πώς οι αντίπαλοι του είναι ανίκανοι ή άνήθικοι. Και όσοι πονούν, έπειδή δε διοικείται καλά ο τόπος, ζητούν για θεραπεία «*ήθικους χαρακτήρες*». Δεν έχουμε ήθικους χαρακτήρες, σάς λένε. "Αμα τους αποχτήσουμε, θα εφαρμόζεται ή σωστή πολιτική και όλα θα πηγαίνουν καλά. Είναι φανερό πώς ύποιος πιστέβει σαυτή την αντίληψη ούτε καταλαβαίνει ούτε μπορεί ποτέ να καταλάβει τίποτε από την πολιτική ζωή του τόπου του και κανενός τόπου. Είναι μια παιδιάτικη, πρωτόγονη αντίληψη, που δε βλέπει κανένα, άπολύτως κανένα, από τους πραγματικούς παράγοντες της ομαδικής ζωής. "Η αντίληψη αυτή αντίκρίζει τα πολιτικά φαινόμενα με πολύ άπλοϊκότερο μάτι από τον άγριο, που προσλαθεί να εξηγήσει τα φυσικά φαινόμενα τοποθετώντας πίσω από κάθε πράμα, που κινιέται, ένα Θεό. Και όμως την αντίληψη αυτή την έχει όχι μόνο ο άμόρφωτος κοσμάκης. Πολλοί σπουδαίοι ήθικολόγοι και άναμορφωτές της ζωής μας και μέσα σαυτούς και εκείνοι οι άστέιοι, που πρόβαλαν ύψώνοντας για άναμορφωτικό ιδανικό τη νηπιακή «*άγνότητα*», σαυτή την κατηγορία ανήκουν. Πραγματικά ή θεωρία τους είναι νηπιακή. "Αν είναι και άγνη δε μάς ενδιαφέρει να το εξετάσουμε. Αυτό το πολύ θα μπορούσε να ενδιαφέρει κανένα ήγούμενο μοναστηριού, που θα του έκαναν αίτηση να μπουν στο μοναστήρι του.

Σύμφωνα με τη δεύτερη αντίληψη υπάρχουν δυο ή τρεις πολιτικές: συντηρητική, φιλελεύτερη, ριζοσπαστική. Γιατι αυτές και όχι άλλες; Γιατι ή ζωή, σύμφωνα μαυτή τη θεωρία, αλλάζει, προοδέβει. "Η άλλαγή λοιπόν μπορεί να γίνεται ή πολύ άργα (συντήρηση) ή γρηγορότερα (προοδεφτικότητα) ή πολύ γρήγορα (ριζοσπαστικότητα). "Όσοι λοιπόν αγαπούν το σιγανό ρυθμό γίνονται συντηρητικοί, όσοι αγαπούν το γρηγορότερο τέμπο γίνονται προοδεφτικοί, και όσοι αγαπούν τον ταχύτατο ρυθμό γίνονται ριζοσπάστες. "Η έπιλογή είναι ζήτημα ψυχικού τέμπου. "Όλοι οι πολίτες φτωχοί ή πλούσιοι μεροκαματιάρηδες ή μεγαλοεσοδηματίες, άδιάφορο, ανάλογα με τον ψυχικό ρυθμό τους πηγαίνουν στη μια ή την άλλη παρατάξη. "Αν είναι περισσότεροι οι άργοι, υπάρχει στον τόπο συντηρητισμός, αν είναι περισσότεροι οι γρήγοροι, υπάρχει προοδεφτικότητα.

Είναι φανερό, πώς ή δεύτερη αυτή αντίληψη κάνει τουλάχιστο ένα βήμα περισσότερο από την πρώτη. Διακρίνει πώς κάποια αντικειμενική διαφοροποίηση υπάρχει στην ομαδική ζωή, ανεξάρτητη από την προσωπική, την καθαρά ειδολογική ήθική αξία των ατόμων. Στην κατανόηση όμως αυτή της διαφοροποίησης

σης ναυαγεί δλότελα. Παίρνει τις έννοιες κίνηση της ζωής, πρόοδος, ρυθμός της προόδου δλωσδιόλου αργιστί και σχηματικά. Σταματάει σε μιὰ έντελώς έξωτερική πιστοποίηση. Δεν προχωρεί βαθύτερα στην ανάλυση τών φαινομένων και έτσι καταλήγει στο τελικό absurdum: Να δέχεται πώς ένας δλωσδιόλου ύποθετικός ψυχικός ρυθμός, που αντιστοιχεί τάχα με τους τρεις το ίδιο ύποθετικούς βχθμούς της κίνησης που μπορεί να δεχτεί ή «πρόοδος», δημιουργεί τὰ κόμματα και τοποθετεί τους ανθρώπους μέσα σαυτά. Και όμως τὰ ένέα δέκατα από εκείνους που νομίζουν, πώς κατανοούν βασικά την πολιτική ζωή και αναλαβαίνουν να την εξηγήσουν και σε άλλους, δέ μās δίνουν διαφορετική εξήγηση για τόν ύπαρχτικό λόγο τών κομάτων. Και φτάνουν μάλιστα να θεωρούν για σωστά πολιτικά κόμματα, μόνον όσα από τέτιο ύπαρχτικό λόγο γενιούνται. Και χαρακτηρίζουν για παρεκτροπή ή εκφυλισμό της πολιτικής ζωής, τó να υπάρχουν λ.χ. πολιτικά κόμματα, που νάχουν για ύπαρχτικό λόγο «τὰ συμφέροντα ορισμένων κοινωνικών τάξεων».

Ούτε λοιπόν ή πνευματική ικανότητα και ή ήθική ύπεροχή τών άρχηγών, ούτε ό ρυθμός της κοινωνικής κίνησης και ό ψυχικός ρυθμός τών ανθρώπων μās δίνουν τó μέσο να κατανοήσουμε τó βασικό φαινόμενο της πολιτικής ζωής, που λέγεται κόμα. Τό αντίθετο ίσως γίνει δυνατό. Να ένοήσουμε δηλ. τó πώς γενήθηκαν αυτές οι θεωρίες από ορισμένες μορφές πολιτικής ζωής.

* *

Υπάρχει όμως άλλος τρόπος να εξηγήσουμε τó κόμα στη σημερινή πολιτική ζωή; Και με τόν τρόπο αυτόν μπορούμε να μελετήσουμε τὰ έλληνικά πολιτικά κόμματα και να τὰ χαρακτηρίσουμε έτσι που ή τοποθέτηση μας μέσα σαυτά νάποτελεί ένα γνώρισμα συνειδητής συμμετοχής στην ομαδική ζωή του τόπου μας και στη διαμόρφωση της; Αυτό είναι τó πρόβλημα που θά προσπαθήσουμε να του βρούμε μιάν ικανοποιητική απάντηση στο έρχόμενο άρθρο.

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ

Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΗ

ΟΙ ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ

Η «Αναγέννηση» δημοσιεύει με ευχαρίστηση τή μελέτη του κ. Γεωργούλη για τις γνωσιολογικές προϋποθέσεις του Μαρξισμού. Είναι ή πρώτη σοβαρή έλληνική εργασία άπάνω σαυτό τó θέμα. Ο κ. Γεωργούλης δέ φαίνεται να είχε εμπρός του τó έργο του Λένιν, που δημοσιεύτηκε τελευταία γερμανικά «Materialismus und Empirio-kriticismus». Εκεί δίνεται απάντηση στην άποψη, που δέχεται για σωστή ό κ. Γεωργούλης. «Η «Αναγέννηση» θά επιθυμούσε πολύ να συζητηθε στις στήλες της τó πρόβλημα από όσους μπορούν να τó κάνουν.»

Ι. Κανένα σημείο της μαρξικής θεωρίας δέ χτυπιέται σήμερα από την επίσημη επιστήμη, όσο ό διαλεκτικισμός. Συνειθισμένο είναι να βλέπουν τόν τρίτο παράγοντα της μαρξικής θεωρίας στο διαλεκτικισμό, που τόν θεωρούν παρμένο από τή γερμανική φιλοσοφία του 19ου αιώνα. Η αλήθεια είναι, πώς ό διαλεκτικισμός είναι περισσότερο άρχαίος έλληνικός και λιγότερο γερμανικός.

Ο Άριστοτέλης άναγνώρισε για πατέρα της διαλεκτικής τó Ζήνωνα. Αν χρησιμοποιήσουμε προσωρινά τó γενικό χαρακτηρισμό, που δίνει ό Άριστοτέλης για κάθε πρόταση της διαλεκτικής: «ή δέ διαλεκτική πρότασις έρώτησις αντίφάσεώς έστιν»¹ βρίσκουμε, πώς πολύ σωστά καθορίστηκε ή πατρότητα της. Βέβαια τó σύστημα Παρμενίδη-Ζήνωνα εργάστηκε με αντιφατικές έννοιες, γιατί από τις έννοιες του «είναι και μη είναι» έβγαζε την αιδιότητα του είναι. Όμως καταστάλαξε τó σύστημα αυτό σε μιὰ δλότελα στατική άποψη. Και αυτός ό Δημόκριτος είναι κάπως διαλεκτικός, άμα παραδέχεται τó «όν και τó μη όν ή κενόν». Ο Άριστοτέλης γράφει πώς ό Δημόκριτος δογματίζει «τó κενόν και τó πλήρες όμοίως καθ' ότιούν ύπάρχειν μέρος, καιτοι τó μόν όν τούτων είναι, τó δέ μη όν». Μά ό πιο γνήσιος διαλεκτικός ήταν ό Ηράκλειτος ό Έφεσιος. Η επίδραση του είναι τεράστια. Τό σύστημα του είναι από τις πιο βασικές προϋποθέσεις της Πλατωνικής ιδεολογίας. Η επίδραση αυτή βεβαιώνεται ιστορικά και από την είδηση, πώς ό Πλάτωνας ήταν μαθητής του Ηρακλείτειου Κρατύλου. Η «ένότητα τών αντιθέσεων», τó αίτημα αυτό της νεότερης διαλεκτικής, φαίνεται στα βαθυστόχαστα άποσπάσματα του: «Συνάψεις όλα και ούχ όλα, συμφερόμενον διαφερόμενον, συνᾶδον διᾶδον, και εκ πάντων έν και έξ ένός πάντα» και «ού ξυνιάσι, όκως διαφερόμενον έωυτῶ όμολογεί· παλίντροπος άρμονή όκωσπερ τόξου και λύρας». Η σκέψη του ήταν δλότελα ένιστική, τόσο που, καθώς αναφέρει ό Διογένης ό Λαέρτιος,² ένας από τους εξηγητές του ό γραμματικός Διόδοτος δέ μπορούσε να καταλάβει άν τó βιβλίό του αναφερόταν στη φύση ή στην πολιτική ζωή. Από την είδηση αυτή μπορούμε να καταλάβουμε, πώς είχε μιὰ

1. Άριστ. Αναλυτ. Πρότερα Α,1,3.

2. Διογ. Λαέρτιος Θ, α, 15

δλότελα ἐνιστική ἀντίληψη γιά τή φυσική καί κοινωνική ἐξέλιξη. Ἡ μονιστική διαλεχτική ἀναγκαιότητα εἶναι γι' αὐτόν στοιχεῖο δλότελα ἀντικειμενικό, ὑπέρτατος νόμος τῆς κοσμικῆς κίνησης, ἀπό τήν οὐράνια μηχανική ὡς τή ζωή τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. «Ἡλιος οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα· εἰ δὲ μὴ Ἑρινύες μιν, Δίκης ἐπίκουροι ἐξευρήσουσι». Ὁ διαλεχτικισμός του διατυπώθηκε καί μὲ ἰδιαίτερο ὄρο «τὸν ξυνὸν (=κοινὸν) λόγον» πὸν κάποτε τὸν λέει καί «ξυνὸν νόον». Σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ περιφημότερα του ἀποσπάσματα δείχνεται πὼς ὁ ὄρος αὐτὸς εἶναι ὁ βασικὸς νόμος τοῦ ἀντικειμενικοῦ καί γνωστικοῦ κόσμου, ἀρχὴ ὄντολογικῆ μαζὶ καί γνωσιολογικῆ: «Τοῦ λόγου δὲ ἐόντος ξυνοῦ, ζώουσι οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν· ἢ δ' ἔστιν οὐκ ἄλλο τι, ἀλλ' ἐξηγήσεις τοῦ τρόπου τῆς τοῦ παντός διοικήσεως δι' ὃ καθ' ὃ, τι ἂν αὐτοῦ τῆς μνήμης κοινωνήσωμεν, ἀληθεύομεν· ἃ δ' ἂν ἰδιάσωμεν, ψευδόμεθα». Μᾶς ἐξηγεῖ τὴν ἀλήθεια καί τὸ ψέμα, τὴ σχέση γενικοῦ καί μερικοῦ. Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ πρέπει νὰ προσεχτεῖ πολὺ, γιατί μπορεῖ ἴσως νὰ μᾶς δώσει τὸ κλειδί γιά νὰ ἐξηγήσουμε τὴ γέννηση τῆς ἀναμνηστικῆς θεωρίας τῆς Πλατωνικῆς ἰδεολογίας. Στὸ Ἡρακλείτειο σύστημα θὰ μπορούσαμε νὰ εἰποῦμε, πὼς ἔδωσαν συνάντηση ὁ διαλεχτικισμός καί ἐνισμός. Ἐξ ἑξῆς θεωρεῖ τὸ Σύμπαντο γιά ὑλικὲς μετατροπὲς τοῦ πυρός: «Πυρὸς τ' ἀνταμοιβὴ τὰ πάντα καί πῦρ ἀπάντων (ἀνταμοιβή=ἐναλλαγή), ὅκωσπερ χρυσοῦ χρήματα καί χρημάτων χρυσός». Ἐχτὸς ἀπὸ τὸν ὕλισμό καί ἡ ἰδέα τῆς πάλης τῶν τάξεων ὑπάρχει στὸ σύστημα αὐτὸ, τὸ πραγματικὰ πολυσύνθετο: «Πόλεμος πάντων πατήρ». Ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στὸν ὕλισμό του καί στὸ «Λόγο» ἢ «Νόο» δὲν εἶναι σοβαρῆ, γιατί καί σήμερα ὁ μαρξισμός εἶναι ὕλιστικὸς, παραδέχεται ὁμως διαλεχτικὴ πορεία στὴν ἐξέλιξη.

Γενικά τὸ Ἡρακλείτειο σύστημα εἶναι ἡ ἐκφραση τῆς ἰδέας, πὼς ὑπάρχει ἕνας λογικὸς νόμος πὸν κυριαρχεῖ ἐπάνω στὴ φυσική καί κοσμική ἐξέλιξη. Ὁ Hegel παίρνει τὸν Ἡράκλειτο γιά τὸν πρῶτο εἰσηγητὴ τῆς ἰδέας τῆς ταυτότητας ἢ ἐνότητας τῶν ἀντιθέσεων, πὸν εἶναι ἡ βάση τῆς διαλεχτικῆς. Ἐνας ἀπὸ τοὺς καλύτερους ἱστορικοὺς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὁ Zeller ἔχει τὴ γνώμη, πὼς δὲ βρίσκεται ἐκφρασμένη καθαρὰ ἡ ἰδέα αὐτὴ στὸ Ἡρακλείτειο σύστημα. Ἡ γνώμη ὁμως αὐτὴ τοῦ γερμανοῦ ἱστορικοφιλόσοφου δὲ φαίνεται σωστὴ, γιατί δὲν ἔχουμε ὁλόκληρα τὰ ἔργα τοῦ Ἡράκλειτου γιά νὰ κρίνουμε. Τὰ ἀποσπάσματα ὁμως πὸν σώθηκαν, καί τὸ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης, ἅμα κάνει ἔλεγχο τῆς ἀρχῆς αὐτῆς, παίρνει γιά ἀντιπρόσωπο τῆς τὸν Ἡράκλειτο, εἶναι μιὰ ἀπόδειξη πὸν μπορεῖ νὰ βάλει ἕνα τέλος στὸ ζήτημα αὐτὸ. Σύμφωνα μὲ τὶς σκέψεις αὐτῆς θὰ εἴχαμε νὰ ποῦμε, πὼς ὁ Ἡράκλειτος ἀντιπροσώπευε περισσότερο ἔντονα τὴν τάση πὸν θέλει νὰ ὑψώσει ἕνα λογικὸ νόμο, μιὰ λογικὴ ἀρχὴ σὲ ὄντολογικὴ, φέρνοντας ἔτσι ἐνοποίηση ἀνάμεσα στὴ λογικὴ καί μεταφυσικὴ.

Στὴν ἀρχαιότητα ὁμως τὰ πράγματα δὲν ἔμειναν ὡς τὸ σημεῖο αὐτό. Ἡ διαλεχτικὴ ἀρχίζε νὰ παίρνει περισσότερη δύναμη, καί ἡ ἀνάπτυξη τῆς μᾶς φέρνει στὴν τυπικὴ λογικὴ, πὸν παίρνει ὀριστικὴ καί βέβαιη μορφή μὲ τὶς ἐργασίες τοῦ Ἀριστοτέλη. Κατὰ τὸν φιλόσοφο αὐτόν, ὅταν πῆρε περισσότερη δύναμη ἡ διαλεχτικὴ, ὕστερα ἀπὸ τὶς ἀπόπειρες πὸν ἔκανε ὁ Σωκράτης γιά τὴν τελειοποίηση τοῦ ὀρισμοῦ, ζητᾶει πιά «καί χωρὶς τοῦ τί ἐστὶν τὰναντία ἐπισκοπεῖν καί τῶν ἐναν-

τίων εἰ ἢ αὐτὴ ἐπιστήμη». ¹ Ἡ πρόταση αὐτὴ εἶναι περίφημη, γιατί πῆρε πολὺς καί διαφορετικὲς ἐρμηνεῖες, πὸν μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ σταματήσουμε μπροστὰ τῆς καί νὰ κάμουμε μιὰ προσεχτικὴ διερεύνηση τοῦ νοήματος τῆς. Πρέπει πρῶτα πρῶτα νὰ καθοριστοῦν οἱ ὄροι «τὶ ἐστὶν» καί «τὰ ἐναντία». Γιά τὸν Ἀριστοτέλη πρῶτα νὰ καθοριστοῦν οἱ ὄροι «τὶ ἐστὶν» καί «τὰ ἐναντία». Γιά τὸν Ἀριστοτέλη οὐσιαστικὴ ὑπαρξὴ ἔχουν μόνο τὰ μερικὰ συγκεκριμένα αἰσθητὰ ἀντικείμενα: «Πᾶσα οὐσία δοκεῖ τόδε τι σημαίνειν». ² Στὰ μερικὰ ἀντίθεση δὲν ὑπάρχει: «Ἐπάρχει δὲ ταῖς οὐσίαις καί τὸ μηδὲν αὐταῖς ἐναντίον εἶναι». ³ Ὅσο γιά τὰ ἐναντία λέει, πὼς αὐτὰ δὲν εἶναι «τόδε τι» ἀλλὰ ὑπάρχουν «ἢ ἐν τῷ αὐτῷ γένει, ἢ ἐν τοῖς ἐναντίοις γένεσι, ἢ (ἀνάγκη ἐστὶ) αὐτὰ γένη εἶναι». ⁴ Τὸ λευκὸ καί μαῦρο ἢ ἐν τοῖς ἐναντίοις γένεσι, ἢ (ἀνάγκη ἐστὶ) αὐτὰ γένη εἶναι». ⁴ Τὸ λευκὸ καί μαῦρο εἶναι στὸ γένος τοῦ χρώματος· ἢ δικαιοσύνη καί ἀδικία σὲ ἐναντία γένη (ἀρετῆς —κακίας), τὸ ἀγαθὸ καί κακὸ εἶναι τὰ ἴδια γένη ἄλλωνῶν. Μὲ τὸν ὄρο λοιπὸν «ἐναντία» ἐνοεῖ ὁ Ἀριστοτέλης λογικὰ στοιχεῖα, χωρὶς οὐσιαστικὴ σημασία, ὅπως τὰ γένη καί τὰ εἶδη.

Ὁ Ἀριστοτέλης γράφει στὰ Τοπικὰ (1, 14, 14) «λογικὰ δὲ (προτάσεις), πότερον τῶν ἐναντίων ἢ αὐτὴ ἐπιστήμη ἢ οὐ» ἀναφέροντας ἔτσι τὴν πρόταση αὐτὴ στὶς λογικὲς προτάσεις. Μιὰ διασαφήνιση γιά τὴν πρόταση αὐτὴ βρίσκεται στὸ 7 βιβλίον Κεφ. 3 παρ. 4—5 τοῦ ἴδιου συγγράμματος: «Καί τὰς διαφορὰς δὲ τὰς ἐναντίας τῶν ἐναντίων ἀξιοῦμεν κατηγορεῖσθαι, καθάπερ λευκοῦ καί μέλανος, τὸ μὲν γὰρ διακριτικὸν τὸ δὲ συγκριτικὸν ὄψεως... Ὅσοι εἰ τοῦ ἐναντίου αἱ ἐναντία μὲν γὰρ διακριτικὸν τὸ δὲ συγκριτικὸν ὄψεως... Ὅσοι εἰ τοῦ ἐναντίου αἱ ἐναντία κατηγοροῦνται τοῦ προκειμένου αἱ ἀποδοθεῖσαι κατηγοροῦντο ἂν. Ὅσοι ἐπεὶ καί τὸ γένος καί αἱ διαφοραὶ ὁρθῶς ἀποδέδονται, δηλὸν ὅτι ὀρισμὸς ἂν εἴη ὁ ἀποδοθεῖς». Παραδέχεται ἔτσι ὁ Ἀριστοτέλης πὼς μπορεῖ νὰ περάσουμε στὴν ἐπιστήμη τῶν ἐναντίων δουλέβοντας ἀπάνω σὲ ἐναντιότητες, ὅπως λευκὸ καί μαῦρο, δίκαιο καί ἀδικο. Ὅσοι ἀντίθετος ὀρισμὸς πὸν ταιριάζει σὲ ἀντίθετο λογικὸ στοιχεῖο ἅμα εἶναι σωστός, μπορεῖ νὰ δείξει πὼς ὁ ἀρχικὸς ὀρισμὸς εἶναι σωστός. Καί στὸ κομᾶτι αὐτὸ δείχνεται, πὼς τὰ ἐναντία εἶναι λογικὰ καί ὄχι οὐσιαστικὰ στοιχεῖα. Ἡ πρόταση αὐτὴ δὲν περιορίζεται σὲ ἐνοίες μόνάχα, παρὰ ἀπλώνεται καί σὲ κρίσεις. Ὅταν ὁ Ἀριστοτέλης στὰ Τοπικὰ (1, 10, 3.) συζητᾶ τὴν πρόταση, ἂν «μία ὑπάρχει τῶν ἐναντίων ἐπιστήμη» φέρνει γιά παράδειγμα τὶς κρίσεις «δεῖ τοὺς φίλους εὔποιεῖν» καί «οὐ δεῖ τοὺς φίλους κακῶς ποιεῖν», «εἰ δεῖ τοὺς φίλους εὔποιεῖν, τοὺς ἐχθροὺς οὐ δεῖ». Μὲ ὅλα αὐτὰ δείχνεται, πὼς ἔχουμε νὰ κάμουμε μὲ μιὰ ἐρευνα ἀπάνω στὶς λογικὲς σχέσεις ἀντιθέτων ἐνοιῶν καί κρίσεων, ὅπως τὶς ἐνοεῖ ἡ σημερινὴ τυπικὴ λογικὴ.

Πρέπει νὰ προσέξουμε τὴ συνάφεια πὸν ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ κομᾶτι τοῦ Μ βιβλίου τῶν Μετὰ τὰ Φυσικὰ (4, 3—5) καί στὸ κομᾶτι τοῦ 7 βιβλίου τῶν Τοπικῶν (3, 4—5). Στὸ πρῶτο, τὸ ζήτημα εἶναι γιά τὴν ἀπόπειρα πὸν ἔκανε ὁ Σωκράτης νὰ τελειοποιήσει τὶς δοκιμὲς πὸν εἶχαν κάμει οἱ Πυθαγόρειοι γιά νὰ φτάσουν στὸν ὀρισμό. Τὸ δεύτερο κομᾶτι μιλεῖ καί αὐτὸ γιά ὀρισμούς, ἔτσι πὸν ἢ συνέχεια τοὺς δὲν ἀφήνει πιά καμιὰ ἀμφιβολία, πὼς ἡ φράση «ἐπιστήμη τῶν ἐναντίων» μᾶς φέρνει ἔξω ἀπὸ τὴ σύχιση λογικῆς καί ὄντολογίας στὴν τυπικὴ λογικὴ.

1. Ἀριστοτέλης Μετὰ τὰ Φυσικὰ Μ, 4, 4.

2. Ἀριστοτ. περὶ Κατηγοριῶν 5, 30.

3. Ἀριστ. τὸ αὐτὸ σύγγρ. 5, 32.

4. Ἀριστ. τὸ αὐτὸ σύγγρ. 12, 5.

Ἀκόμη ὁ Ἀριστοτέλης στὸ πρῶτο βιβλίο τῶν Μετὰ τὰ Φυσικά (5, 16) λέει, μιλώντας γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς διαλεκτικῆς, πὼς ὁ Σωκράτης πρόσεξε στοὺς ὁρισμοὺς καὶ ζητοῦσε τὸ «καθόλου» χωρὶς νὰ τὸ χωρίσει ἀπὸ τὰ πράγματα, ὅπως ὁ Πλάτωνας, πὺ ἀπὸ τοὺς ὁρισμοὺς πέρασε στὶς ἰδέες, χωρίζοντας πᾶ τὰ καθολικὰ ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα καὶ δίνοντας μεταφυσικὸ χρωματισμὸ σὲ λογικὰ στοιχεῖα τυπικῆς μορφῆς. Τὴν ἀντίληψη ὅμως αὐτὴ τῆς ἐνότητας ἢ καλύτερα τῆς ἐνοποίησης τῆς λογικῆς καὶ μεταφυσικῆς στὴ διαλεκτικὴ τὴν πολέμησε μὲ ἐπιμονὴ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ χώρισε τελειωτικὰ τὴ λογικὴ ἀπὸ τὴ μεταφυσικὴ. Ἐκανε ἓνα πολὺ προσεχτικὸ ἔλεγχο τῆς ἀρχαιότερης διαλεκτικῆς, καὶ τὴν καταδίκασε σὲ μαρasmus καὶ παρακμὴ μὲ τὸ νὰ δείξει πὼς οἱ περισσότερὲς προτάσεις τῆς ἦσαν εἰδολογικῆς μορφῆς σοφίσματα.

Στοὺς νεότερους αἰῶνες ὁ Hegel θέλησε νὰ ἀναστήσει τὴν παλιὰ θεότητα τῆς διαλεκτικῆς. Ὁ Marx ἦταν μαθητὴς τοῦ Hegel καὶ πῆρε ἀπ' αὐτὸν τὴ διαλεκτικὴ. Δὲν ἦταν βέβαια ὁ Marx μεταφυσικὸς, μὰ τοῦ χροιαζότανε μιὰ κατοχύρωση — ἃς ποῦμε — τῆς διδασκαλίας του γνωσιολογικῆς μορφῆς. Ἦταν ἀπαραίτητο ἢ θεωρία του νὰ μὴ κινυνέβει νὰ χαρακτηρίζεται κάθε τόσο ἐπινόημα τῆς τυπικῆς λογικῆς. Ἐπρεπε νὰ ἀνυψωθεῖ σὲ ἓνα ἀπόλυτο σύστημα. Τέτια ἐγγύηση βέβαια δὲν τοῦ ἔδινε κανένα ἄλλο σύστημα ἔξω ἀπὸ τὴν ἐγελειανὴ διαλεκτικὴ. Ἡ καντιανὴ φαινομενολογία ἦταν ἐπικίνδυνη, οἱ θεωρίες τοῦ Fichte καὶ Schelling ὀλοτέλα ἀκαθόριστες καὶ στεῖρες. Γι' αὐτὸ προτίμησε μιὰ στενὴ συνάφεια μὲ τὴ διαλεκτικὴ τοῦ Hegel.

II. Ἐχει παρατηρήσει ὁ Ἀριστοτέλης πὼς ἡ παλαιότερη διαλεκτικὴ στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς δὲν ἦταν παρὰ μιὰ σειρά εἰδολογικὰ σοφίσματα. Ὁ Ἡράκλειτος γράφει σὲ κάποιο του ἀπόσπασμα: «Ταῦτὸ γ' ἐνὶ ζῶν καὶ τεθνηκὸς καὶ ταῦτὸ ἐρηγορὸς καὶ καθεῦδον καὶ νέον καὶ γηραιόν· τάδε γὰρ μεταπεσόντα ἐκεῖνα ἐστί, κακεῖνα πάλιν μεταπεσόντα ταῦτα». Τὰ ἴδια πάνω κάτω λένε καὶ οἱ νεότεροι διαλεκτικοί: ὅλα βγαίνουν «ἀπὸ τὴν πάλιν τῶν ἀντιθέσεων». «Ἐπειδὴ ὑπάρχει μετάβαση στὸ ἀντίθετο, πρέπει τὸ ἀρχικὸ νὰ ἔχει μέσα του τὸ ἀντίθετο, ἢ ταυτότητα τὴν ἐναντιότητα.» Φανερὸ ὅμως εἶναι, πὼς ἡ βασικὴ ἀντίληψη τοῦ διαλεκτικισμοῦ ἔχει δυναμικὴ μορφή. Μὰ ἀκόμη φανερότερο εἶναι, πὼς ὁ διαλεκτικισμὸς ἔρχεται ἔπειτα νὰ σκεφτεῖ στατικά, ἅμα λέει «ὑπάρχον ἀντιθέσεις». Ἀφοῦ δεχτήκαμε πὼς στὸν κόσμον αὐτὸν ὑπάρχει μεταβολή, ὑποχρεωμένοι εἴμαστε νὰ βλέπουμε πάντα ἀκατάπαυστη μεταβολή, πὺ θὰ περνάει μέσα ἀπὸ ἀπειροστὲς χρονωχωρικὲς ποσότητες. Ἡ ἀποσπασματικὴ ὀλοκλήρωση τμημάτων σὲ ὁρισμένες χρονικὲς στιγμὲς πέφτει στὰ μάτια μας σὰν ἀντίθεση. Μὰ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν, νὰ σκεφτόμαστε δηλ. ἄλλοτε στατικά καὶ ἄλλοτε δυναμικά, στοὺς 3 ὅρους τοῦ καθενὸς ἀπὸ τοὺς συλλογισμοὺς μας μπλαίνει καὶ τέταρτος ὅρος στατικῆς μορφῆς. Βρισκόμαστε δηλαδή μπλεγμένοι στὸ σόφισμα, πὺ λέει ὁ Ἀριστοτέλης *τετράδα τῶν ὄρων*.

Ὁ Ἀριστοτέλης στὰ «Μετὰ τὰ Φυσικά» του¹ παίρνει γιὰ βασικὴ ἀρχὴ τὸ πὼς δὲ μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν στὸ ἴδιο πράγμα ἀντιφατικὰ κατηγορούμενα. Προσθέτει ἀκόμη: «Τὸ γὰρ αὐτὸ ἅμα ὑπάρχειν τε καὶ μὴ ὑπάρχειν ἀδύνατον τῷ αὐτῷ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ»² καὶ λίγο πιὸ κάτω: «Ἀδύνατον γὰρ ὄναι τοῦ αὐτοῦ ὑπολαμ-

βάνειν εἶναι καὶ μὴ εἶναι, καθάπερ τινες οἴονται τὸν Ἡράκλειτον». Φανερὸ εἶναι πὼς ἀναφέρεται στὴν συνύπαρξη τῶν ἀντιθέσεων. Πιὸ καθαρότερα ἐπαναλαμβάνει τὴν ἀντίληψη αὐτὴ στὸ Κεφ. 4, 26: «Δέδεικται ὅτι ἀδύνατον ἅμα κατηγορεῖσθαι τὰς ἀντιφάσεις, ἔτι εἰ ἀληθεῖς αἱ ἀντιφάσεις ἅμα κατὰ τοῦ αὐτοῦ πᾶσαι, δηλον ὡς ἅπαντα ἔσται ἐν... Καὶ γίνεται δὴ τὸ τοῦ Ἀναξαγόρου, ὁμοῦ πάντα χρήματα ὥστε μηδὲν ἀληθὲς ὑπάρχειν». Ὁ ἴδιος ἀμέσως δίνει μιὰ ἐξήγηση πὼς φτάνουμε στὴν ἀντίληψη αὐτῆς τῆς γενικῆς σύχισης καὶ ἀοριστίας: «Τὸ ἀόριστον οὖν εἰκόσασιν λέγειν καὶ οἰόμενοι τὸ ὄν λέγειν περὶ τοῦ μὴ ὄντος λέγουσι· τὸ γὰρ δυνάμει ὄν καὶ μὴ ἐντελεχείᾳ τὸ ἀόριστον ἐστί.» Ἄμα λέμε, πὼς οἱ ἀντιθέσεις προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐνότητα εἶναι σὰ νὰ λέμε, πὼς ἡ ἀρχικὴ ταυτότητα πὺ εἶναι ὀλοτέλα ἀόριστη, δυναμικὰ περιέχει τὶς ἀντιθέσεις. Ὁ Ἀριστοτέλης στὸ ἴδιο σύγγραμμα του ἐξηγεῖ τὴ γέννηση τῆς ἀντίληψης αὐτῆς ἀπὸ τὴν παρατήρηση τῶν αἰσθητῶν. Βλέπουμε, πὼς τὸ ἀρχικὸ «ὄν» μοιράζεται σὲ ἀντίθετους κλάδους καὶ γι' αὐτὸ ὑποθέτουμε, πὼς ὑπῆρχε ἀπὸ πρὶν ἢ ἀντίθεση: «Ἐλήλυθε δὲ τοῖς διαποροῦσι αὐτὴ ἢ δόξα ἐκ τῶν αἰσθητῶν οἱ μὲν τοῦ ἅμα τὰς ἀντιφάσεις καὶ τὰναντία ὑπάρχειν ὄρωσιν ἐκ ταῦτοῦ γινόμενα τὰναντία· εἰ οὖν μὴ ἐνδέχεται γενέσθαι τὸ μὴ ὄν, προὔπηρχε ὁμοίως τὸ πρᾶγμα ἄμφω ὄν, ὡσπερ καὶ Ἀναξαγόρας μεμίχθαι πᾶν ἐν παντί φησὶ καὶ Δημόκριτος». Στὸν τελευταῖο αὐτὸν σχοριασμὸ φέρνει τὴν ἀντίθεση, πὼς «δυνάμει μὲν ἐνδέχεται ἅμα ταῦτὸ εἶναι τὰ ἐναντία, ἐντελεχείᾳ δὲ οὐ». Ὡστε ἡ ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων δὲν εἶναι γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη «πραγματωμένη», «ἐντελεχείᾳ», παρὰ δυναμικὴ. Εἶναι ἡ ἀοριστία τῶν αἰσθητῶν. Τελειωτικὴ ἀπάντηση δίνει ὁ Ἀριστοτέλης στὴ συζήτηση, λέγοντας πὼς ἡ συνύπαρξη τῶν ἀντιθέσεων ἀναιρεῖ τὴν ἔνοια τῆς μεταβολῆς, γιὰτὶ μένει ἀκατανόητη ἢ μεταβολή, ἅμα παραδεχοῦμε πὼς κάθετι ἔχει μέσα του τὸ ἀντιθετικὸ καὶ διαφορικὸ στοιχεῖο. «Καὶ συμβαίνει γε τοῖς ἅμα φάσκουσιν εἶναι καὶ μὴ εἶναι ἡρεμεῖν μᾶλλον φάναι πάντα ἢ κινεῖσθαι· οὐ γὰρ ἔστιν εἰς ὅ,τι μεταβάλλει· ἅπαντα γὰρ ὑπάρχει πᾶσι».³

Τὸ ζήτημα τοῦτο τῶν ἀντιθέσεων ὁ Ἀριστοτέλης τὸ πῆρε γιὰ ὑπερβολικὰ σημαντικὸ καὶ ξαναγύρισε σ' αὐτὸ στὸ Κ βιβλίο τῶν Μεταφυσικῶν. Βεβαιώνει ἐκεῖ ἄλλη μιὰ φορὰ ἀκόμη, πὼς οἱ ἀντιφάσεις καὶ οἱ ἐναντιότητες δὲ μποροῦν νὰ ἀληθέβουν γιὰ τὸ ἴδιο πράγμα στὸν ἴδιο χρόνον. Ἀντιπροσωπεφτικὸς τύπος τῆς νεοτροπίας αὐτῆς λογαριάζει τὸν Ἡράκλειτον καὶ τὸν Ἀναξαγόρα καὶ στρέφει τὴν κριτικὴ του ἀποκλειστικὰ κατεπάνω τους. Βεβαιότατη ἀρχὴ θεωρεῖ τὸ ὅτι «οὐκ ἐνδέχεται τὸ αὐτὸ καθ' ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν χρόνον εἶναι καὶ μὴ εἶναι» καὶ καταστρώνει ὀλοκλήρη σειρά συλλογισμοὺς γιὰ ν' ἀναιρέσει τὶς Ἡρακλείτειες ἀντιρήσεις.

Δὲν ξέφυγε τὴν προσοχὴ τοῦ Ἀριστοτέλη, πὼς μιὰ παρόμοια σύχιση μποροῦσε νὰ γίνει ἀνάμεσα στὸ μερικὸ καὶ στὸ γενικὸ. Στὸ βιβλίο Z τῶν Μεταφυσικῶν λέει ἀρχετὰ γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα. Ἄμα λέμε τὸ μερικὸ εἶναι γενικὸ, λέμε πὼς ἡ οὐσία τοῦ μερικοῦ εἶναι τὸ γενικὸ. Στὴν πρόταση ὅμως «ὁ Σωκράτης εἶναι ἄνθρωπος» ἢ οὐσία τοῦ Σωκράτη εἶναι ἡ ἀτομικὴ του ὑπαρξη, «ὅδε ὁ Σωκράτης». Τὸ «ἄνθρωπος» εἶναι τὸ κατηγορούμενο, εἶναι μιὰ ποιότητα. Σὰν ἐπιμείνουμε λέγοντας πὼς τὸ γενικὸ «ἄνθρωπος» εἶναι ἡ οὐσία τοῦ μερικοῦ «Σωκράτης»,

1. Ἀριστοτέλη «Μετὰ τὰ Φυσικά» Γ, 6, 10.

2. Ἀριστοτέλη Μετὰ τὰ Φυσικά Γ, 3, 9.

1. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Γ' 5, 5—6.

2. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Γ' 5, 23.

βοισκόμαστε πιά εμπρός σέ μεταφυσική λογική, πού παίρνει τὰ λογικά στοιχεία γιὰ πραγματικότητες: «*universalia sunt realia*». Ὁ Ἀριστοτέλης μὲ τὴ λεπτή του ὀξύνουα τὸ παρατήρησε: «Πρώτη μὲν γὰρ οὐσία ἴδιος ἐκάστω, ἢ οὐχ ὑπάρχει ἄλλω, τὸ δὲ καθόλου κοινόν· τοῦτο γὰρ λέγεται καθόλου, ὃ πλείοσιν ὑπάρχειν πέφυκε... Ἔτι οὐσία λέγεται τὸ μὴ καθ' ὑποκειμένου, τὸ δὲ καθόλου καθ' ὑποκειμένου τινὸς λέγεται αἰεί». ¹ Θέλει δηλαδή νὰ εἰπεῖ, πὼς στὸ λογικὸ στοιχείο, πού λέγεται γένος ἢ εἶδος, δὲν περιλαμβάνονται τὰ οὐσιαστικά γνωρίσματα, πού ξεχωρίζουν τὰ άτομα. Ἡ γενικὴ ἔννοια «ἄνθρωπος» δὲν ἔχει ἄμεσα συναρτημένα μέσα της τὰ χαρακτηριστικά, πού ξεχωρίζουν τὸ Σωκράτη. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν κάτι τι τὸ ἀντικειμενικὸ πού τὸ λένε «ἄνθρωπος» καὶ πού εἶναι μέσα στὸ Σωκράτη. Γιατὶ γίνεται ὅμως τὸ λάθος πού λέμε πιὸ ἀπάνω; Ἀπλούστατα γιατί δίνουμε ὄντολογικὴ σημασία στὸ λογικὸ στοιχείο «ἄνθρωπος», καὶ τὸ θεωροῦμε χωριστὰ ἀπὸ τὰ ὄντα μὲ δική του ὑπαρξη, ὅπως λέει ὁ Ἀριστοτέλης γιὰ τὸν Πλάτωνα πού «χωρὶς ἐποίησε τὰς ἰδέας». Ἄντι τὰ κάνουμε λοιπὸν λογικὴ, κάνουμε μεταφυσική. Φτιάχνουμε ἐμεῖς μιὰ ὄντιότητα «ἄνθρωπος» καὶ λέμε πὼς ἀποτελεῖ τὴν οὐσιαστικὴ ὑπαρξη τοῦ Σωκράτη. Ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς ἔχει προφυλάξει ἀπὸ τὴν πλάνη αὐτὴ λέγοντας: «Οὐδὲν τῶν καθόλου ὑπαρχόντων οὐσία ἐστὶ καὶ οὐδὲν σημαίνει τῶν κοινῇ κατηγορουμένων τότε τι, ἀλλὰ τοιόνδε», ² δηλαδή ἀπὸ τὰ καθολικά τίποτε δὲν εἶναι οὐσία. Ὅλα εἶναι ποιότητες.

Μπορεῖ βέβαια νὰ εἰπωθεῖ, πὼς δὲ δίνεται ὄντολογικὴ σημασία στὰ λογικά στοιχεία, παρὰ πὼς αὐτὰ παίρνουν τέτια σημασία, ἐπειδὴ βρίσκονται μέσα στὴν ἀλυσίδα τῆς ἀλληλουχίας τῶν σχέσεων. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονάμε, πὼς τὴν ἀλληλουχία αὐτὴ τὴν ὑψώνει ὁ διαλεκτικισμὸς καὶ τὴ θεωρεῖ μορφολογικὸ τύπο τῆς ὄντολογικῆς ἀλήθειας.

Συνοψίζοντας λέμε πὼς ἡ ἀντίληψη τῆς ἐνότητας τῶν ἀντιθέσεων, ὅπως ἔχει παρατηρήσει ὁ Ἀριστοτέλης, μᾶς τραβάει πρὸς τὴ θεωρία ἐνὸς ὄντος πού ἔχει μέσα του δυναμικὰ τὸ κάθε τι. Ἄν θέλαμε νὰ βροῦμε κάτι παράλληλο στὴ νεότερη φιλοσοφία, θὰ ἀρκοῦσε νὰ σκεφτοῦμε τὴ θεωρία τοῦ Schelling γιὰ τὴν ἀπόλυτη ταυτότητα. Ἡ ἱστορία τῆς γερμανικῆς σκέψης μπορεῖ νὰ μᾶς πιστοποιήσει, πὼς ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Hegel ἦταν σύστημα ἀντιφάσεων, ἐφαρμοσμένο ἀπάνω στὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόλυτης ταυτότητας τοῦ Schelling. Ἡ ἀρχὴ ὅμως αὐτὴ εἶναι ὀλότελα πλασματικὴ, ὑποθετικὴ, καὶ ἀνίκανη νὰ γίνεῖ τὸ θεμέλιο γιὰ τὴν ἐποικοδόμησι καὶ τῆς πιὸ χοντροκομμένης κοσμολογίας. Εἶναι μιὰ ἀπόπειρα ὀλότελα μεταφυσικὴ νὰ μᾶς δώσει ὁ λογισμὸς τὸ ἀπόκρυφο κλειδί, πού ἀνοίγει διὰ πλάτυ τὸν κλεισμένο κόσμον τῆς πραγματικῆς πείρας, καὶ νὰ μᾶς κάνει ἐκεῖ μέσα ἀπόλυτους κυρίαρχους μὲ τὴ βοήθεια μονάχα τῆς θεωρητικῆς σκέψης. Μὰ ἂν θυμηθοῦμε τὴν Ἀριστοτελικὴ κριτικὴ τῆς παλιᾶς διαλεκτικῆς, μποροῦμε νὰ εἰποῦμε, πὼς ὁ διαλεκτικισμὸς εἶχε ἰδεῖ νὰ γκρεμίζεται τὸ οἰκοδόμημα του, πρὶν ἀκόμη φτάσει στὸ ὕψος πού ἤθελε νὰ τοῦ δώσει. Καὶ μονάχα ὁ ρωμαντισμὸς τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας στὴν ἀρχὴ τοῦ 19ου αἰῶνα τὸν ἀνάστησε ξανά.

III. Πολὺ πιθανὸ νὰ μᾶς εἰποῦν, πὼς κάνουμε τὸ λάθος νὰ παραδεχόμαστε μιὰ ἀνασχεβὴ τοῦ διαλεκτικισμοῦ, πού βασίζεται σὲ ἐπιχειρήματα τῆς Ἀριστοτελι-

1. Ἀριστ. Μετὰ τὰ Φυσικά Ζ, 13, 7,

2. Ἀριστ. τὸ ἴδιο κομμάτι.

κῆς φιλοσοφίας. Ἀφοῦ δὲ μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε πὼς στέκει τὸ Ἀριστοτελικὸ φιλοσοφικὸ σύστημα, γιατί τότε τὸ ἐμπιστεβόμαστε καὶ γιατί δανειζόμαστε ἀπ' αὐτὸ τὰ ὄπλα μας; Μήπως τάχα κάνουμε ἓνα τρομαχτικὰ ἀναχρονιστικὸ πισωγύρισμα καὶ βυθίζομαστε στὰ πέλαγα τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας;

Τὴν ἀντίρρηση αὐτὴ θὰ μποροῦσε νὰ τὴ φέρει μονάχα ὅποιος δὲν πρόσεξε ἓνα ἀπλούστατο πράμα: ὅτι ἡ Ἀριστοτελικὴ κριτικὴ μᾶς δείχνει, πὼς ὁ διαλεκτικισμὸς εἶναι ἓνα παραφούσκωμα τῆς τυπικῆς λογικῆς, μιὰ προβολὴ τῆς στὴ σφαίρα τῆς ὄντολογίας, ὅποιος δὲν πρόσεξε πὼς ἡ Ἀριστοτελικὴ ἀνασχεβὴ δὲ στηρίζεται στὴ μεταφυσικὴ, παρὰ εἶναι ἀνάπτυξη καὶ διασαφήνιση τῆς αὐταπάτης αὐτῆς πού κάνει τὸ λογικὸ νὰ γίνεταί μεταφυσικὸ. Ὁ μεταφυσικὸς χρωματισμὸς τῆς τυπικῆς λογικῆς ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν ἀρχὴ πὼς: ἡ Ἀλήθεια εἶναι ζήτημα τυπικῶν λογικῶν σχέσεων. Δὲν ὑπάρχει ὅμως κανεὶς πού νὰ μὴν παραδεχτεῖ, πὼς ἡ πρόταση αὐτὴ βρίσκεται σὲ διαμετρικὴ ἀντίθεση μὲ τὴν ἐπιστήμη.

Ὅσα ὑποστηρίξαμε δὲ δείχνονται μονάχα ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῆς οὐσίας τοῦ διαλεκτικισμοῦ. Δείχνονται ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸ συσχετισμὸ του μὲ τὴν ἐπιστήμη.

Ἡ «Ἀνναγέννηση» μὲ τὸ πολύτιμο ἄρθρο τοῦ Deborin—ἓνα ἄρθρο ἀπὸ τὰ πολὺ λίγα πού ἔχουμε ἰδεῖ ὡς τώρα στὸν τόπο μας—μᾶς ἔδωσε ἀρκετὲς ἐφαρμογὲς τοῦ διαλεκτικισμοῦ στὶς ἐπιστῆμες. Μὲ ὅλο τὸ κύρος καὶ τὸ σεβασμὸ πού δίνουμε στὸ ἄρθρο αὐτὸ, θὰ τολμήσουμε νὰ φέρουμε τὶς ἀντιρῆσεις μας.

Τὸ ἀξίωμα τῆς δράσης καὶ ἀντίδρασης στὴ μηχανικὴ δὲ μπορεῖ χωρὶς τὰ ἄλλα ἀξιώματα νὰ δώσει τὴ μοναδικὴ βάση γιὰ τὴν κατὰστροφὴ τῆς μηχανικῆς. Τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν ποσότητα στὴν ποιότητα στὶς Φυσικοχημικὲς ἐπιστῆμες τὸ παίρνουμε μονάχα γιὰ μιὰ μεταφυσικὴ ἔκφραση, παιγνίδισμα ἀπάνω σὲ λέξεις πού δὲν ἔχουν ἀντικειμενικὸ περιεχόμενο, ἅμα τὶς ἀπομονώσουμε. Ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀντιφατικὴ συνύπαρξη τῶν θετικῶν καὶ ἀρνητικῶν ἠλεκτρονίων εἶναι ἓνας μερισμὸς τῆς ἔννοιας «ἠλεκτρόνιο». Τὴ μοιράζουμε ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ σὲ θετικὰ ἠλεκτρόνια καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ βάζουμε ὅλα τὰ ἄλλα. Εἶναι σὰν νὰ λέμε +ἠλεκτρόνια καὶ —ἠλεκτρόνια = ὅλα τὰ ἠλεκτρόνια. Εἶναι τὸ ἴδιο, σὰν πὼς τὴν ἔννοια «ἄνθρωπος» μποροῦμε νὰ τὴ μοιράσουμε σὲ ἀνθρώπους ἄσπρους καὶ σὲ ἀνθρώπους μαύρους. Ἡ γενικὴ ἔννοια «κοινωνία» μοιράζεται στὶς ἔνοιες «ἀριστοκρατία—προλεταριάτο» πού τὸ σύνολο τους κάνει τὴν κοινωνία ὀλόκληρη. Οἱ δύο αὐτὲς ἀντιθέσεις μποροῦν καὶ συνυπάρχουν, γιατί δὲν ἀναφέρονται σὲ ὅλο τὸ πλάτος τῆς ἔννοιας «ἄνθρωπος». Ὁ Ἀριστοτέλης στὸ «περὶ Ἑρμηνείας» γράφει: «Ὅσαι μὲν ἀντιφάσεις τῶν καθόλου εἰσὶ καθόλου, ἀνάγκη τὴν ἑτέραν ἀληθῆ εἶναι ἢ ψευδῆ. Ὅσαι δὲ ἐπὶ τῶν καθόλου μὲν μὴ καθόλου δὲ, οὐκ αἰεὶ ἢ μὲν ἀληθῆς ἢ δὲ ψευδῆς» ¹ δηλαδή ἅμα οἱ ἀντιφάσεις ἀναφέρονται σὲ ὅλο τὸ πλάτος τῆς καθολικῆς ἔννοιας ἀλληλοαναιρούνται, ἅμα ὄχι, τότε μπορεῖ νὰ συναληθέβουν.

Τὸ ἴδιο γίνεται καὶ στὴν Ἀνάλυση καὶ Γεωμετρία. Ἡ καμπύλη καὶ ἡ εὐθεία, ὅση κιὰν ἔχουν προσέγγιση, πάντα ἔχουν ξεχωρὸν τύπο. Παράδειγμα κοινὸ θὰ εἶχαμε νὰ ἀναφέρουμε τὴν ὑπερβολὴ καὶ τὴν ἀσύμπτωτη τῆς. Ἡ ἀντίφαση +α καὶ —α δὲν εἶναι βασικὴ ἀρχὴ παρὰ μαθηματικὸ ἐπινόημα, πού ἤρθε νὰ κάνει μορφετὴ πάντοτε τὴν ἀφαίρεση. Οἱ ἀρνητικοὶ ἀριθμοὶ δὲν ἔχουν ἐφαρμογὴ σὲ ὅλα τὰ συγκεκριμένα ποσὰ π.χ. ἡλικία ἀνθρώπου, ὥρες ἐργασίας, βάρους. Ἡ ἀντί-

1. Ἀριστ. περὶ Ἑρμηνείας 7, 8

θεση τους δὲν ἀναφέρονται στὰ μεγέθη. Δὲν ὑπάρχουν ἀντίθετα μεγέθη. Ὁ Ἀριστοτέλης τὸ εἶχε παρατηρήσει ὅταν ἔλεγε: «Τῷ ποσῷ οὐδὲν ἔστιν ἐναντίον». ¹ Οἱ ἀρνητικοὶ ἀριθμοὶ πραγματοποιοῦν μόνον κάποια σχέση, δηλαδή τὴ διαφορὰ $0 - a$. Τὸ θετικὸς—ἀρνητικὸς ἀναφέρεται ὄχι στὸ ποσὸ παρὰ στὴν κατηγορία τῆς σχέσης, ὅπως ἡ ἀντίθεση μεγάλος—μικρὸς εἶναι ἓνας ἀλληλοσυσχετισμός. Κανένας ἀριθμὸς, ἅμα τὸν πάροουμε μοναχό του, δὲν εἶναι θετικὸς ἢ ἀρνητικὸς. Γίνεται ὅμως ἅμα μπεῖ σὲ συσχετισμό. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔκαμε τὴ δοκιμὴ ν' ἀναφέρει τὶς ἐναντιότητες τοῦ ποσοῦ σὲ διαφορὰς τοποθέτησης: «Τὰ γὰρ πλείστον ἀλλήλων διεσθηκὸτα τῶν ἐν τῷ αὐτῷ γένει ἐναντία ὁρίζονται». ² Εἶναι—ἂν ἡ παρομοίωση δὲν εἶναι κάπως πολὺ μακρυνή—σὰν μιὰ ἀκαθόριστη προαίσθηση τῆς θεωρίας τοῦ Καρτεσιανοῦ ἄξονα γιὰ τὴ μαθηματικὴ τοποθέτηση τοῦ $+\infty$ καὶ $-\infty$. Καὶ μήπως πρέπει νὰ ἴδουμε ἓναν ἀπόμακρο συσχετισμὸ μὲ τὴν ἀντίληψη αὐτὴ στὸ ὅτι οἱ ἀρνητικοὶ ἀριθμοὶ ἀναγνωρίστηκαν στὰ μαθηματικὰ μονάχα ἔπειτα ἀπὸ τὴ μεταρρύθμιση ποὺ ἔκανε ὁ Καρτέσιος μὲ τὴν εἰσαγωγή τῆς ἔννοιας τοῦ ἄξονα: «Ὅπως κιὰν εἶναι, δὲν πρέπει νὰ ξεχνάμε, πὼς τὰ νεότερα μαθηματικὰ ἀναπτύχθηκαν μὲ τὴ θεωρία τῶν συνεχῶν σειρῶν. Καὶ ἡ θεωρία αὐτὴ ἔκανε μπορετὴ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ θετικὸ στὸ ἀρνητικὸ ἄπειρο. Εἶναι σὰ νὰ λέγαμε: «Ὅλες οἱ ποσοτικὲς μεταβολὲς παραστάθηκαν μὲ παραστάσεις γεωμετρικῆς συνέχειας». Στὸ σημεῖο ὅμως αὐτὸ πρέπει νὰ θυμηθοῦμε, πὼς τὴ δημιουργία τῆς μαθηματικῆς συνέχειας τὴν ἔφερε ἡ ἀνάγκη νὰ ταχτοποιηθοῦν καὶ νὰ ξεπεραστοῦν οἱ προσωρινὲς ἀντιφατικὲς ἀντιλήψεις ποὺ παρουσιάζονταν κάθε τόσο στὰ μαθηματικά. Πολὺ διαφωτιστικὰ παραδείγματα μπεροῦμε νὰ βροῦμε στὸ βιβλίο τοῦ Poincaré «Ἐπιστήμη καὶ Ὑπόθεση». Σχηματίζουμε π.χ. μιὰ σειρά σύμμετρους ἀριθμοὺς μὲ τὴν ἀκόλουθη βασικὴ ἀρχή: βάζουμε τοὺς ἀριθμοὺς σὲ δυὸ τάξεις χωρισμένες ἀπὸ ἓνα κοινὸ σύννορο. Τὸ σύννορο αὐτὸ νὰ εἶναι ἓνας ἀριθμὸς μικρότερος ἀπὸ κάθε ὄρο τῆς α' τάξης καὶ μεγαλύτερος ἀπὸ κάθε ὄρο τῆς β' τάξης. Ἄμα τώρα στὴν α' τάξη βάλουμε τοὺς σύμμετρους ἀριθμοὺς ποὺ τὸ τετράγωνο τους εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ 2 καὶ στὴ δευτέρη ὄλους ποὺ τὸ τετράγωνο τους εἶναι μικρότερο ἀπὸ τὸ 2, παρουσιάζεται περίπτωση ἀντίθετη στὴ βασικὴ ἀρχή, γιατί δὲν ὑπάρχει κανένας σύμμετρος ἀριθμὸς ποὺ τὸ τετράγωνο του εἶναι ἴσο μὲ τὸν ἀριθμὸ 2. Ἀναγκασόμαστε λοιπὸν νὰ ξεπεράσουμε τὴν ἀντίφαση μὲ τὴν παραδοχὴ ἀσύμμετρου ἀριθμοῦ ποὺ τὸν θεωροῦμε γιὰ τὸ κοινὸ σύννορο τῶν ρητῶν ἀριθμῶν. Ἡ εἰσαγωγή ἀσύμμετρων ἀριθμῶν κάνει ἔπειτα μπορετὴ τὴ δημιουργία τοῦ μαθηματικοῦ συνεχοῦς. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι πὼς ἡ ἐμφάνιση τῆς ἀντίφασης ἦταν ἀτέλεια τοῦ μαθηματικοῦ μας συμβόλου (ἀριθμοῦ) καὶ πὼς ἔπειτα ἀπὸ τὸ ἐξουδετέρωμα τῆς ἀτέλειαις αὐτῆς ἐξουδετερώθηκε καὶ ἡ ἀντίφαση. Ἀκόμη στὸ ἴδιο βιβλίο ὁ Poincaré λέει, πὼς, ἂν ἠθέλαμε παραδεχτεῖ πὼς στὴν τομὴ δυὸ γραμμῶν ἀντιστοιχοῦν πάντοτε σημεία ποὺ ἔχουν συντεταγμένους ρητοὺς ἀριθμοὺς, ἡ βεβαιότητα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ εὐθειῶν καὶ κύκλων θὰ μᾶς ἔφευγε σὲ ἀντίφαση, ἀπόπου θὰ μᾶς ἔσωζε ἡ ἔννοια τοῦ ἀσύμμετρου. Ἰδία ἀντίφαση στὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων ἐξουδετερώεται ἀπὸ τὴ δημιουργία τοῦ φυσικοῦ συνεχοῦς. Γιὰ γενεσιουργικὴ αἰτία τῆς ἀντίφασης παραδέχεται ὁ

1. Ἀριστοτ. περὶ Κατηγοριῶν 6, 12.

2. Ἀριστοτ. περὶ Κατηγοριῶν 6, 21.

Poincaré τὴν ἀτέλεια τῶν αἰσθήσεων. Στὸ βιβλίο ποὺ ἀναφέραμε ὑπάρχει παράδειγμα ἐφαρμοσμένο στὸ νόμο τοῦ Fechner.

Εἶναι ἀλήθεια, πὼς καὶ ὁ Marx στὸ «Κεφάλαιο» ξεκινάει πολλὲς φορὲς ἀπὸ ἀντιφάσεις. Πρόχειρο παράδειγμα εἶναι ἡ ἀντίφαση ποὺ φανερόνεται στὴ μετατροπὴ τοῦ χρήματος σὲ κεφάλαιο, ποὺ πρέπει νὰ γίνεται στὴν κυκλοφορία καὶ νὰ μὴ γίνεται. Μὰ οἱ ἀντιφάσεις αὐτὲς δὲν εἶναι παρὰ ἄτελες καὶ προσωρινὲς συλλήψεις τῶν οικονομικῶν φαινομένων. Ὁ ἴδιος ὁ Marx δείχνει, πὼς ἡ μετατροπὴ αὐτὴ ἔχει τὴν πηγὴ τῆς στὴν ἐκμετάληψη τῆς ἐργατικῆς δύναμης, στὴν ὑπεραξία.

Ὁλοφάνερο εἶναι πὼς οἱ ἀντιφάσεις στέκονται στὸν ἀντιληπτικὸ μας τρόπο, καὶ γενιούνται ἀπὸ τὴν ἀδυναμία ποὺ ἔχουμε νὰ παρακολουθοῦμε καὶ νὰ πιάνουμε ἀμέσως τὰ πράματα. Φαίνεται πὼς τὶς περισσότερες φορὲς ἡ σκέψη μας εἶναι κυμαινόμενη καὶ ἀντιφατικὴ, ἐνῶ ἡ φυσικὴ ροὴ δὲ εἶναι καθόλου τέτια, γιατί ἡ φύση, ὅπως εἶπε ὁ Ἀριστοτέλης, δὲ φαίνεται νὰ εἶναι «μοχθηρὰ τραγωδία». Θὰ μπορούσαμε νὰ σκεφτοῦμε ἴσως, πὼς ὅ,τι λέμε ἀντίθεση δὲν εἶναι παρὰ μετάβαση ποὺ προσδιορίζεται μὲ διαφορικὲς μεταβολές. Ἔτσι θὰ ἦταν βολετὸ νὰ ἐξαφανιστεῖ ἀπὸ παντοῦ ἡ ἀντίθεση καὶ νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ ἀρχὴ τῆς διαφορικῆς μεταβολῆς. Ἀκόμη καὶ ἐκεῖ ποὺ φαίνεται πὼς γίνεται πῆδημα, εἶναι ὀλοκλήρωση διαφορικῶν.

IV. Ὁ Διαλεκτικισμὸς εἶναι στὸ βάθος του μιὰ τυπικὴ ἀρχή. Ἀρκετὸ γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς ἰδέας αὐτῆς εἶναι νὰ σκεφτοῦμε, πὼς μπορεῖ καὶ παίρνει διαφορετικὸ περιεχόμενο, πὼς ἐφαρμόζεται σὲ διαφορετικὸ ὕλικό. Ὁ Hegel τοῦ δίνει περιεχόμενο ἰδεαλιστικό, ὁ Marx ὕλιστικό. Φανερὸ λοιπὸν, πὼς ὁ διαλεκτικισμὸς δὲν ἔχει σχέση μὲ τὸ περιεχόμενο. Εἶναι τυπικὴ ἀρχή. Ἄν εἶχε γνωσιολογικὴ σημασία ἔπρεπε νὰ ἦταν σὲ ἀξεχώριστη συνάρτηση μὲ τοὺς ὕλικους ὄρους, δηλαδή μὲ τὸ περιεχόμενο. Ὡστε εἶναι μιὰ ἀπόπειρα νὰ συνδεθοῦν ἀντιφατικὲς καὶ ἀντίθετες ἔνοιες. Ἡ σύνδεση αὐτὴ γίνεται κατορθωτὴ μὲ τὴν παρεμβολὴ τῆς ἔννοιας τοῦ «γίγνεσθαι».

Ἡ προσεχτικὴ ἔρευνα βρίσκει πάντοτε κάτω ἀπὸ νάθε διαλεκτικὴ τὴν ἔννοια τοῦ «γίγνεσθαι». Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ διαλεκτικισμὸς εἶναι πολὺτιμος, γιατί ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, στηριγμένη στὴν ἐμπειρία, δὲ μπορεῖ νὰ ἀρνηθεῖ τὴν ἔννοια τῆς φυσικῆς καὶ ἱστορικῆς γένεσης στὴν ἔννοια τοῦ ἀντικειμενικὰ δοσμένου ἐμπειρικοῦ γεγονότος.

Ἐξέχωρα ὅμως ἀπὸ τὸ προτέρημα του αὐτὸ κανεὶς δὲ μπορεῖ νὰ ἀρνηθεῖ καὶ τὶς ἐπικίντυνες πλευρὲς του. Σκέφτομαι διαλεκτικὰ καὶ λέω: Πρέπει νὰ ὑπάρχει πάλι τῶν τάξεων. Ἡ πρόταση μου ὅμως αὐτὴ δὲν ἔχει ἀξία, ἅμα δὲν τὴν ἐπαληθεύω ἱστορικά. Κάθε ἐποχὴ ἱστορικὴ ἔχει ἰδιαίτερα γνωρίσματα, γι' αὐτὸ μπορεῖ ἡ πάλι τῶν τάξεων νὰ ντύνεται ἰδιαίτερη μορφή καὶ ὄχι τὴ μορφή τῆς σχηματικῆς ἀντίθεσης. Μπορεῖ ὅμως ἐγώ, ζητώντας μιὰ ἀντίθεση χοντρικῆς μορφῆς, νὰ παραμορφώσω τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα. Ἄν σήμερα ἡ πάλι τῶν τάξεων ἀποτελεῖ θεμέλιο ἀσάλεπτο τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης, αὐτὸ ἔγινε, ἐπειδὴ ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα τὴν ἐπιβεβαίωσε, καὶ ὄχι ἐπειδὴ τὸ λέει ὁ διαλεκτικισμὸς.

Γίνεται ἐδῶ ἓνα λάθος ποὺ πρέπει νὰ δοκιμάσουμε νὰ τὸ συλλάβουμε. Παίρ-

νομε για αίτια της αλλαγής στα πράγματα τις υποκειμενικές μορφές της σκέψης μας ξέχωρα από τα πράγματα. Η κατεύθυνση αυτή μπορεί να ανοίξει τις πόρτες στη μεταφυσική. Έτσι μπορεί να εξηγηθεί γιατί οι διαλεκτικοί κάνουν σύχηση ανάμεσα στην κατηγορία της ποσότητας και ποιότητας. Ξεχνούν πως ό,τι λέμε πέρασμα από τη μία κατηγορία στην άλλη, δεν είναι παρά αλλαγή στην άποψη του παρατηρητή.

V. **Αφού λοιπόν** ο διαλεκτικισμός παρουσιάζεται ασύμμετρος με τη σημερινή ανάπτυξη της επιστήμης, δε θα μπορέσει να ξεφύγει από κάποια αναθεώρηση. Μπορεί να προβλεφτεί η μορφή της νέας του προσαρμογής; Άμα βρούμε τα αίτια που κάνουν απαραίτητη την αναθεώρηση αυτή και στηριχτούμε σε σημερινές ενδείξεις, ίσως μπορέσουμε να διατυπώσουμε στοχασμούς με κάποια πιθανότητα.

Ο Μαρξικός διαλεκτικισμός είναι ο διαλεκτικισμός του Hegel. Έπειτα από τη διάλυση της σχολής του περίφημου αυτού φιλόσοφου-σοφιστή, η επιστημονική έρευνα πήρε στα χέρια της τα φιλοσοφικά προβλήματα. Από όλα πρόσεξαν οι επιστήμονες περισσότερο το γνωσιολογικό πρόβλημα, για ν' αντιδράσουν στην παλαιότερη ροπή της θεωρητικής φιλοσοφίας, που νόμιζε πως η δικαιοδοσία της θεωρητικής σκέψης ήταν απεριόριστη. Έτσι γενήθηκε μια νέα γνωσιολογική τάση, με το σκοπό να συντρίψει τα άπομεινάκια της μεταφυσικής και να προφυλάξει την επιστήμη από την αυθαίρετη επέμβαση της φιλοσοφίας. Η δημιουργία του ρέματος αυτού είναι κάτι πραγματικό και σημαντικότερο ακόμη και για σήμερα, τη στιγμή που η μεταφυσική κάνει απελπισμένη επιθετική επιστροφή με τους νεορωμαντισμούς της και τις μοντέρνες θεοσοφίες της. Αν από τα επιταχικότερα αίτια της Μαρξικής θεωρίας ήταν η γνωσιολογική κατοχύρωση του συστήματος, δεν έχουμε παρά να στραφούμε αποφασιστικά σε κάποιο γνωσιολογικό θετικισμό, και έτσι θα ξεπεράσουμε τη δυστική γνωσιολογική θεωρία που διπλασιάζει τη γνώση με την εισαγωγή της έννοιας του φαινομένου και αυτοόντος. Οι ιδέες μας δεν πρέπει να θεωρηθούν για αντικαθρέφτισμα του υλικού κόσμου, όπως έλεγε ο Engels κρατώντας έτσι το δυισμό που έπρεπε να φύγει από τη μέση, παρά οι ιδέες μας είναι μια συνάρτηση των στοιχείων του «εγώ» και του πραγματικού κόσμου αδιάσπαστη. Για να καθοριστεί καλύτερα η σκέψη αυτή λέμε πως βρισκόμαστε μπροστά στην αντίληψη του Mach: πως η σκέψη είναι μια μαθηματική εξίσωση με τα πράγματα. Η σκέψη μας και οι ιδέες μας δεν είναι φωτογραφικά αντίτυπα της πραγματικότητας, παρά είναι ενδείξεις καθοδηγητικές, που επαληθεύονται από τη συμπεριφορά μας. Παρόμοια σειρά στοχασμών, που θα έπρεπε να εξελιχτεί πλατύτερα με βάση τις εργασίες του Mach και Avenarius, έχει το πλεονέκτημα, πως μάς φέρνει σε στενή συνεπαφή με το ριζικό εμπειρισμό του Άγγλοσαξονικού πραγματισμού. Πρέπει ακόμη να σημειώσουμε, πως είναι ανάγκη να κρατηθούμε μακριά από τις άπριוריτικές ροπές της φαινομενολογίας του Husserl. Με το να παραδέχεται ο φιλόσοφος αυτός μια αλήθεια αμετακίνητη και ανεξάρτητη από τη σκέψη, φτάνει στο συμπέρασμα, πως πρέπει να υπάρχουν α priori νόμοι της αλήθειας αυτής: πως μπορεί να υπάρξει παραγωγική μέθοδος και θεωρία έκφραστική των ιδεωδών όρων που κάνουν μορφή τη γνώση. Έτσι φτάνει στο θεμελίωμα μιας καθαρής λογικής ολότελα στείρας και ασυμβίβαστης με το εμπειρικό θεμελίωμα της επιστήμης. Πρέπει να κρατηθούμε ακόμη μακριά

από την αντίληψη της ιδεαλιστικής γνωσιολογίας, που δε διατάζει να βγάλει ως και τους φυσικούς νόμους από τη νόηση! Μακριά από τις υπόλοιπες σύγχρονες μεταφυσικές ροπές πρέπει να αναγνωρίσουμε, πως η αλήθεια δεν είναι καμιά απόλυτη οντότητα κρυμμένη σε κάποιο μεταφυσικό κόσμο, παρά δημιουργείται σε κάθε στιγμή μέσα στη ροή της φυσικής και ιστορικής εξέλιξης. Μια τέια αντίληψη είναι προοδευτική, γιατί παραδέχεται, πως ο πλουτισμός των παρατηρήσεων φέρνει πλάτεμα και πλουτισμό στις ιδέες μας. Έπειτα συνδέεται αδιάσπαστα και με την πράξη.

Θα μπορούσαμε ίσως να καταλήξουμε στο συμπέρασμα, πως βαδίζουμε στην τελειοποίηση των γνωσιολογικών προϋποθέσεων του Μαρξισμού. Και η τελειοποίηση αυτή θα γίνει με το πλησίασμα του προς κάποιο σύστημα, που είναι γνωστό με την ονομασία «εμπειριοκριτισμός». Η μετατροπή αυτή δε θα μπορούσε να βλάψει ούτε την επαναστατικότητα του Μαρξισμού ούτε τη βαθύτερη ουσία του. Η βαθύτερη αξία του Μαρξισμού είναι ο κριτικός του έλεγχος απάνω στο σύστημα της παλιάς Πολιτικής Οικονομίας. Ό,τι είχε κάνει ο Kant για τη Μεταφυσική με την «Κριτική του καθαρού Λόγου», το ίδιο έκανε ο Marx για την Πολιτική Οικονομία του καιρού του, που, ύστερα από την εμφάνιση του άδυσώπητου κριτικού της, είναι συντριμμένη σε άμορφο σωρό ερείπια. Η αποσύνθεση της είναι σαν την αποσύνθεση της Μεταφυσικής, που δε μπορεί πια να ξαναζωντανέψει με όλα τα μαγικά ξόρκια που τις ψέλνουν οι μεταμορφωμένοι, μα και καθυστερημένοι, σήμερα έραστές της. Η μετατροπή αυτή, που σημειώθηκε στην Πολιτική Οικονομία και πλατύτερα στην αντίληψη της ιστορικής και φυσικής εξέλιξης, είναι αδιάσπαστα συνδεμένη με τη δημιουργία μιας νέας Κοινωνιολογίας αφάνταστα σημαντικής, τόσο για τη θεωρία όσο και για την πράξη.

ΑΛΚΗ ΘΡΥΛΟΥ

Η ΒΟΥΒΗ ΠΥΘΙΑ

Γύρω από το νόημα των Δελφικών γιορτών.

(Συνέχεια και τέλος)

Ο πρώτος λόγος προς το διανοούμενο κοινό είχε έναν τόνο μετριοφροσύνης αρκετά ασυνήθιστο για τον κ. Σικελιανό. Ο κ. Σικελιανός μίλησε για τις φτωχές δελφικές γιορτές. Άμέσως όμως ύστερα ακολούθησαν οι χρησικές εκφράσεις, που ο ίδιος παραδέχτηκε, πως πολλοί τις θεωρούν «συβιλικές». Ο κ. Σικελιανός μίλησε για τους τρεις τρόπους της όρφικης παράδοσης, τον επιστρεπτικό, τον προνοητικό, και τον ερχόμενο, που ανταποκρίνονται: α) στην ανάγκη

1. Για να δώσω ένα δείγμα ανάλογο με τη νοοτροπία αυτή, δανείζομαι μια υποσημείωση από το βιβλίο του Spranger—άνκαι δεν ανήκει στη σχολή που αναφέραμε—«Ψυχολογία της εφηβικής ηλικίας» σελ. 26 έλλ. μετφρ. Λούβαρη: «Υπό τον όρον «κατηγορία» νοώ ένταυθα γενικούς συνθετικούς τύπους της νοήσεως, οίτινες κέκτηνται δημιουργικόν κύρος διά τόν άντικειμενικόν κόσμον τ. έ. κύρος έμφαίνον την κατά νόμους τάξιν αυτού»

νά ξυπνήσουμε μεταξύ τῶν ἀνθρώπων τὴ μεγάλη ἀπρόσωπη μνήμη τῆς γῆς, β') στὴν ἀνάγκη νὰ βεβαιώσουμε τὴν ἐξακολούθηση τῶν μεγάλων πνευματικῶν προσπαθειῶν στὴν ἱστορία καὶ γ') στὴν ἀνάγκη νὰ διατηρήσουμε τὴν ἱεραρχία καὶ τὴν τάξη κάποιων αἰώνιων ἀξιών, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ καθορίσουμε καὶ νὰ πραγματοποιήσουμε μεγάλους σκοποὺς στὸ μέλλον.

Μὲ πολὺ κόπο κατορθώνουμε νὰ καταλάβουμε, πὼς ὁ κ. Σικελιανὸς θέλει τοὺς Δελφοὺς ἕνα κέντρο, ὅπου, γύρω ἀπὸ μιὰ ποίηση ποὺ τὴ φαντάζεται ν' ἀναβλύζει αἰώνια, θὰ ἐνωθοῦν καὶ θὰ συνεργαστοῦν ὅλοι «ὄσοι, ὀριμασμένοι ἀπὸ μιὰ μακρόχρονη ἀντίδραση κατὰ τοῦ πνευματικοῦ διαμελισμοῦ τῆς ἐποχῆς μας, ξεπέρασαν τελειωτικὰ τὸ μηχανισμό τῆς καὶ βρίσκονται σὲ βαθειὰ ἁρμονία μὲ τὸν ἑαυτὸ τους, ὅλοι ὅσοι λυτρώσανε τὴν αἰώνια μουσική, ποὺ ὄνειρεβόντανε αἰχμάλωτη μέσα στὴν ἴδια τους ψυχή». Ὁ κ. Σικελιανὸς ὄνειρέβεται τοὺς Δελφοὺς σὰν ἕνα κέντρο «ποὺ θ' ἀγκαλιάσει ὅλα τὰ σύγχρονα ρέματα κι ὅλες τὶς ζυμώσεις».

Ὁ κ. Σικελιανὸς ἐξελίχτηκε. Δὲν εἶναι πολὺς καιρὸς ποὺ ξεσπεντόνισε ἐνάντια σ' ὀλόκληρο τὸ δυτικὸ πολιτισμὸ παρόμοιους λίβελους: «Ἡ Δύση σώρευε ὀλοένα καὶ σωρέβει ἀτιμία στὶς ἀτιμίες τῆς, ταπεινότητα καὶ ἀνηθικότητα στὴν ταπεινότητα καὶ ἀνηθικότητα τῆς»—«Ἡ ἀσύγγνωστη ἠθικὴ μικρότητα τῆς Δύσης»—«Ἡ κοιλάδα τοῦ θανάτου ὅπου κλείνει τὸν κόσμον ἢ Δύση»—«Ὁ ματαιόδοξος πολιτισμὸς τῆς Δύσης»¹ κ. τ. λ. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ κ. Σικελιανὸς ὑμνοῦσε μ' ἀμέτρητες ρητορικὲς κορῶνες τὸ περιούσιο καὶ τὴν ἀπόλυτη αὐτοτέλεια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Σήμερα κάλεσε στοὺς Δελφοὺς, πρώτους ἀπ' ὅλους, τοὺς ἀντιπρόσωπους τῆς δυτικῆς διανόησης. Ὅλη ἡ ὀργάνωση τῶν Δελφικῶν γιορτῶν ἔδειξε καθαρά, πὼς ὁ κ. Σικελιανὸς στήριξε ὅλη τὴν ὀικονομικὴ καὶ ἠθικὴ ἐπιτυχία τους στὸ ἐνδιαφέρον, ποὺ θὰ προκαλοῦσαν στὴ δυτικὴ Εὐρώπη καὶ στὴν Ἀμερικὴ. Παραδέχτηκε δηλαδὴ, πὼς ἡ Δύση βρίσκεται στὴν πρωτοπορεία, πὼς ὁποιο ἔργο, γιὰ νὰ πάρει ὑπόσταση, πρέπει νὰ χωρέσει μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ κυρίαρχου δυτικοῦ πολιτισμοῦ, πὼς τίποτε δὲ μπορεῖ νὰ διοχετεφετῆ στὸν κόσμον παρὰ μέσο τῆς Δύσης. Ὁ κ. Σικελιανὸς μίλησε στοὺς Δελφοὺς γαλλικὰ. Κι ἀκόμη καὶ στὸ σῆμα τῶν γιορτῶν ἔκανε παραχώρηση στοὺς ξένους. Σ' ὅλες τὶς ἐπιγραφὲς ἀναγράφηκαν γι' ἀρχικὰ τὰ γράμματα Δ. Ε. καὶ ὄχι Δ. Γ. Ὁ παράδοξος αὐτὸς καθαρεβουσιανισμὸς τοῦ κ. Σικελιανοῦ δὲ μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀλλιῶτικα, παρὰ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ γίνει, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, κατανοητὸς στοὺς ξένους ποὺ γνωρίζουν τ' ἀρχαία κι ὄχι τὰ νέα ἑλληνικὰ καὶ ποὺ θὰ παραξενέβονταν ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τύπο τῆς λέξης «Γιορτὲς».

Ἐνας δημιουργὸς ἔχει, βέβαια, τὸ δικαίωμα καὶ ἴσως καὶ τὴν ὑποχρέωση, νὰ ἐξελίσεται ὀλοένα, ν' ἀνανεώνεται καὶ κατὰ συνέπεια καὶ νὰ ἀλλάζει. Ἀμα ὅμως ἡ ἀλλαγὴ του κλονίζει τὶς βασικὲς του ἀρχές, δὲ μπορεῖ νὰ τὴν παρουσιάζει, χωρὶς νὰ τὴν ἐξηγήσει καὶ νὰ τὴ δικαιολογήσει. Ὁ κ. Σικελιανὸς πουθενὰ δὲ δείχνει νὰ κατάλαβε ποιά πελώρια μεταστροφή ἔγινε μέσα του. Ἡ μεταστροφή φαίνεται σὰν ἀσύνειδη, σὰν τυχαία. Δὲν προηγήθηκε καμιά ὀδυνερὴ κρίση ἀμφιβολίας. Ὁ κ. Σικελιανὸς βροντοφωνεῖ τὰ δύο του κηρύγματα μὲ τὴν ἴδια ἀτάραχη βεβαιότητα καὶ αὐτοπεποίθηση, κι ἔτσι γενιέται, φυσικὰ, ἡ ἐντύπωση, πὼς

1 Ἀνοιχτὸ ὑπόμνημα στὴ Μεγαλειότητα του.

μεθάει μὲ τὴν ἐξωτερικότητα τῶν λόγων του, καὶ πὼς δὲν εἰσχώρεσε μέσα στὴν οὐσία τους.

Ὁ κ. Σικελιανὸς σύλλαβε τὸ σχέδιο μιᾶς δελφικῆς ὀργάνωσης. Δὲν ἐμβάθυνε ὅμως τὸ σχέδιο γιὰ νὰ κατανοήσει τὴν οὐτοπία του, ἢ γιὰ νὰ ἐπιχειρήσει τουλάχιστο νὰ τὸ ὀλοκληρώσει. Ἐμεινε στὸ περιθώριο του. Ἄς ὑποθέσουμε, πὼς κατόρθωνε νὰ μαζέψει στοὺς Δελφοὺς ὄσους ἀληθινὰ ἀναζητοῦν καὶ δημιουργοῦν. Πόσο εἶναι δύσκολο, φάνηκε στὶς Δελφικὲς γιορτὲς. Δὲν ἤρθε ἀπὸ πουθενὰ κανένας ποὺ νὰ ἔχει προσφέρει στὴν ἀνθρωπότητα κάποιο ἀξιοσημείωτο ἔργο. Ἦρθαν μόνον οἱ κατώτεροι ἐργάτες τῆς πένας, οἱ κοινοὶ δημοσιογράφοι, γιὰ νὰ πληροφορήσουν ἀπλὰ καὶ μόνο τὸ κοινὸ μ' ἐξωτερικὲς περιγραφὲς, πὼς κάπου γίνονται κάποια θεάματα. Οἱ ἄλλοι, ὅσοι ἐργάζονται δημιουργικὰ, ἴσως νὰ μποροῦν κάποτε, σὲ μιὰ περίσταση ὀλότελα ἐξαιρετικὴ, νὰ συγκεντρωθοῦν σ' ἕνα κέντρο τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ποὺ νὰ μὴν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴ διαμονὴ τους, κι ὅπου ἡ ἀτμόσφαιρα θὰ εἶναι ἴδια μὲ κείνη ποὺ ἀναπνέουν συνήθως, κι ἔτσι δὲ θὰ τοὺς ἀπομακρύνει πολὺ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τους. Ἄν πάλι θέλουν νὰ ταξιδέψουν, θὰ ταξιδέψουν γιὰ τὸ κέφι τους, μόνοι. Δὲ θὰ ξεκινήσουν ὅμως ὀμαδικὰ ποτὲ νὰ ἔρθουν σὲ μιὰ ἀπομακρυσμένη, παράμερη γωνιά τῆς γῆς, ὅπου ὁ παλμὸς τῆς ζωῆς ἔχει ἀπὸ καιρὸ νεκρωθεῖ. Μὰ ἄς ὑποθέσουμε, πὼς καὶ τ' ἀπίστευτα γίνονται. Ἄν ἐρχόντουσαν λοιπὸν, θὰ εἶχαν, βέβαια, τὴν ἀπαίτηση ν' ἀνταμειφτοῦν γιὰ τοὺς κόπους των καὶ τὸ χάσιμο τοῦ χρόνου. Θὰ εἶχαν τὴν ἀξίωση ὁ κ. Σικελιανὸς νὰ τοὺς καθορίσει τὸ σκοπὸ τῆς συγκεντρώσεως τους, κι ὄχι νὰ τοὺς ἀποκαλύψει μόνο, πὼς «τὰ ἄτομα μὲ τὴν ἀνάγκη μιᾶς πνευματικῆς ἀπολύτρωσης δὲν εἶναι πιά ξένα ἀναμεταξύ τους, παρὰ μονάχα σκόρπια, καὶ πὼς, ἐπειδὴ ἀναζητοῦνται μ' ἀγωνία, τοὺς προσφέρει τοὺς Δελφοὺς καὶ τὸν ἑαυτὸ του σὰν συνδυτικὸ κρῖκο, γιὰ νὰ λύσουν μαζί τὸ πρόβλημα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξεως». Ὁ κ. Σικελιανὸς, ὅσο κιὰν ἀπλώνεται σ' ἀμέτρητα μεγαλόχη λόγια, δὲ δίνει ἄλλο περιεχόμενο στὴ Δελφικὴ ὀργάνωση, παρὰ τὴν πρόσκληση σὲ μιὰ καθολικὴ συνεργασία. Φαντάζεται ἀληθινὰ, πὼς ἡ πρόσκληση του, ὅσο προπάντων δὲ δίνει ὁ ἴδιος καμιά καθοδήγηση, εἶναι εὐκόλο νὰ εἰσακουστεῖ :

Ἴσως τὴ στιγμὴ ποὺ πρόκειται ν' ἀντιμετωπίσει, ἂν ὄχι τοὺς ἀντιπρόσωπους τῆς διαλεκτικῆς εὐρωπαϊκῆς διανόησης, παρὰ ὀπωσδήποτε ἐκείνους ποὺ θὰ μετάδιναν σ' αὐτοὺς τὰ λόγια του, ἴσως νὰ ἐνωσε ἕναν δισταγμὸ, κι ἔτσι νὰ ἐξηγιέται ὁ κάπως πὸ συγκεντρωμένος του ἴτονος στὸ λόγο τῆς πρώτης παραστάσεως. Παραδέχτηκε μιὰ σχετικότητα στὴ δυναμικότητα τῶν Δελφικῶν γιορτῶν, κι ὁ ἴδιος τὶς θεώρησε ὄχι σὰν τὸ κορύφωμα τῆς ἀνθρώπινης ἀνάτασης, παρὰ σὰν μιὰ προσπάθεια μέσα σὲ ἄλλες προσπάθειες. Ὁ ἐπιφυλακτικὸς αὐτὸς ἴτονος ἦταν τὸ μόνο εὐοίωνο σημεῖο μέσα σ' ὄλον του τὸ λόγο, γιὰτὶ ἔδινε τὴν ἐλπίδα, πὼς ὁ κ. Σικελιανὸς θ' ἄρχιζε ν' ἀναθεωρεῖ τὴν αὐτοπεποίθησή του, καὶ ἴσως ἔτσι νὰ ἔφτανε σὲ μιὰ στοχαστικὴ περισσότερο βαθειὰ καὶ λιγότερο διψασμένη γιὰ ἐπίδειξη.

Δυστυχῶς στὴ δεύτερη παράσταση τοῦ Προμηθεῦ ὁ κ. Σικελιανὸς ἀπογοήτεψε ὄσους εἶχαν φανταστεῖ, πὼς θὰ μποροῦσε νὰ συνέλθει ἀπὸ τὴν παραπλάνηση του. Ὅπως κάθε καλλιτεχνικὴ φύση, θὰ ἔχει τὴ διαίσθηση ἀναπτυγμένη. Ἄν δὲ φτάνει στὴ στοχαστικὴ δημιουργικότητα, δὲ σημαίνει πὼς δὲν εἶναι καλλιτέχνης. Ἡ διαίσθηση του λοιπὸν γιὰ τὸν ἔλεγχον ποὺ παραμόνεβε γύρω του, καὶ ὄχι ἡ αὐστηρὴ ἐνδοσκόπηση, ποὺ μόνη θὰ εἶχε ἀξία, τοῦ ἐπίβαλε μιὰ κάποια πειθαρχία

στο λόγο της πρώτης παράστασης. "Όταν όμως μίλησε στους χωρικούς, και κανένας εξωτερικός περιορισμός δεν τον εμπόδιζε να αφιερωθεί ἀχαλίνωτος στον έαυτό του, τον παράσυρε πάλι η επιφανειακή μαγεία τών λέξεων, και τον παράσυρε τόσο, ώστε σε μιὰ στιγμή ένθουσιασμού να σηκώσει όλους τους λαϊκούς θεατές να «όρκιστούν μαζί του, πώς θα μείνουν πιστοί στους ρυθμούς που πιστέβει, πώς θα ξανανοίξει σιγά σιγά τὸ νοῦ ἢ Δελφική προσευχή, γιὰ νὰ ξανανεβεί μιὰ μέρα ἢ Ἑλλάδα καὶ μαζί της ἡ ἀνθρωπότητα στὰ ὕψη πὸν ὀφείλει ν' ἀνεβεί».

Οἱ χωρικοὶ ὀρκίστηκαν στοὺς σκοποὺς πὸν πιστέβει ὁ κ. Σικελιανός, καὶ πὸν τοὺς ἀγνοεῖ κι ὁ ἴδιος, ἀφοῦ δὲν τοὺς καθορίζει. Ἡ αἴτηση ἑνὸς ὀρκου γιὰ ἀνέκφραστους σκοποὺς, ἅμα πρόκειται νὰ δεσμεύει ἐκεῖνον πὸν ὀρκίζεται, μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ μιὰ πράξη ἀνήθικη. Ὁ κ. Σικελιανός στέκει, βέβαια, πολὺ ψηλότερα ἀπὸ κάθε τέτια ὑποψία. Ἀπλὰ παραλήρησε. Οἱ χωρικοὶ οὐσιαστικὰ δὲν ὑποσχέθηκαν τίποτε, ἀφοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ κατάλαβαν, οὔτε γιὰτί ὀρκίστηκαν, οὔτε σὲ τί ὀρκίστηκαν, οὔτε ἴσως καὶ πὸς ὀρκίστηκαν. Ὁ κ. Σικελιανός ἔδειξε ἀκόμη μιὰ φορά, κι αὐτὴ τὴ φορά καθαρότερα ἀπὸ ποτέ, τὴν ἀδυναμία του νὰ ὑπερникήσει τὸ στάδιο τῆς ἀοριστίας καὶ τῆς ἀσάφειας καὶ τῆς ναρκισσικῆς αὐτοϊκανοποίησης, γιὰ νὰ μπεῖ μέσα στὸν πυρήνα τῶν προβλημάτων καὶ νὰ δώσει μιὰ ἔκφραση, πὸν, προεχτείνοντας τὴ ζωὴ, θὰ μπορούσε νὰ εἶναι, ὅπως τὸ θέλει, «ὁ πομπὸς τῆς ζωῆς».

Δὲν ἀξίζει νὰ καταπιαστοῦμε μὲ τὴν ἀνάλυση τοῦ λόγου γιὰ τὶς «Γενικὲς πνευματικὲς γραμμὲς τῆς Δελφικῆς προσπάθειας», γιὰτί κι ἐκεῖ ὁ κ. Σικελιανός δὲν κατορθώνει καθόλου νὰ δώσει κάποια ὑπόσταση στὸ νεφελωμένο σχέδιό τῆς Δελφικῆς ὀργάνωσης.

*
**

Τὴν ὀργάνωση ὅμως αὐτὴ ὁ κ. Σικελιανός δὲ ζήτησε νὰ τὴν ἐξηγήσει μόνο μὲ τοὺς λόγους του. Οἱ Δελφικὲς γιορτὲς εἶχαν σκοπὸ νὰ δείξουν ἀναγλυφικὰ, πὸς δραματίζεται ὁ κ. Σικελιανός μιὰ ἀνάταση τῆς νεοελληνικῆς καὶ παγκόσμιας ζωῆς. Τὸ τόνισε ἀμέτρητες φορές, καὶ ἴσως εἶναι τὸ μόνο πὸν τόνισε μὲ κάποια σαφήνεια, πὸς οἱ γιορτὲς δὲν ἀπόβλεπαν νὰ παρουσιάσουν ἀπλὰ καὶ μόνο ἓνα θέαμα, ἔστω κι ἀπόλυτα αἰσθητικό. Ὁ σκοπὸς τους ἦταν νὰ φύγουν οἱ θεατὲς μὲ τὴ συνείδηση μιᾶς ὀρισμένης κατεύθυνσης. Κατόρθωσε ὁ κ. Σικελιανός νὰ ζωντανέψει ἓνα τέτιο νόημα μέσα στὸ σύνολο, ἢ ἔστω καὶ σὲ μιὰ μόνο λεπτομέρεια τῶν Δελφικῶν γιορτῶν; Ἄν τὸ εἶχε κατορθώσει, τότε χωρὶς ἄλλο θὰ ἔπρεπε νὰ παραδεχτοῦμε, πὸς ἡ ἀνεπάροχία του εἶναι μόνο μιὰ ἀδυναμία νὰ ἔκφραστεῖ μέσω τοῦ λόγου. Δυστυχῶς ὅμως καὶ στὸ ἔργο δὲν ἔδωσε τὸ δέσιμο καὶ τὴν πνοὴ ἐκεῖνη, πὸν θὰ τὸ ὀλοκλήρωναν σὲ μιὰ σύνθεση δημιουργικὴ.

Ἡ κ. Εὐα Σικελιανοῦ σύλλαβε τὴν ιδέα νὰ ἐπιδείξει στοὺς Δελφούς πίνακες τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς, ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἴσαμε σήμερα. Ἐκανε ὑπεράνθρωπους κόπους, ἐργάστηκε χρόνια μ' ὄλο της τὸ «εἶναι», μὲ τὴ διάνοια της, μὲ τὸ αἶσθημα της, μὲ τὴν καλαισθησία της καὶ τὴ μόρφωση της, μὲ μιὰ ὀλοκληρωτικὴ ἀφοσίωση καὶ πέτυχε νὰ πραγματοποιήσει τὸ δικὸ της σκοπὸ. Μέσα στὸ ἐπιβλητικὸ κι ὑποβλητικὸ τοπεῖο τῶν Δελφῶν κάποιες εἰκόνες ζωντανέφθηκαν μ' ἔντονη πλαστικότητα καὶ φωτεινοὺς χρωματισμούς, κι ἀκόμα καὶ μὲ τὴν ποίηση

τους. Ἡ κ. Σικελιανοῦ ἀνάστησε παραστατικὰ τὴν ὀμορφιὰ καὶ τὴν αἰσθητικὴ ἔκφραση ἄλλων ἐποχῶν. Ξεχώρισε κι ἀνάδειξε τὶς στιγμὲς, ὅπου μέσα ἀπολυτρώθηκαν καλλιτεχνικὰ ἄλλοι καιροί. Οἱ στιγμὲς, βέβαια, αὐτὲς δὲ μᾶς εἶναι ἀγνωστες. Μὰ καθὼς τὶς γνωρίζουμε μαζί μὲ ὅλες τὶς ἄλλες κοινὲς ὥρες πὸν ἔζησαν οἱ περασμένοι ἀνθρώποι, καὶ ἡ φαντασία μας δὲν ἔχει πάντοτε ἀπόλυτη ἐνάργεια, εἶναι συχνὰ ἀπαραίτητο, κάποιον πὸν εἰδικὰ ἐνδιατρίψανε μέσα στὸ πνεῦμα ἄλλων ἐποχῶν, νὰ τοῦ δώσουν κάπως συχρονισμένη τὴν ἄλλοτινὴ του μορφή, γιὰ νὰ μπορέσουμε, βλέποντας τὸ μορφοποιημένο, νὰ τὸ κατανοήσουμε καὶ νὰ τὸ αἰστανθοῦμε. Παρόλα αὐτὰ, ἄτομα σὰν τὴν κ. Σικελιανοῦ δὲ μπορούν νὰ θεωρηθοῦν δημιουργοί. Τὸ ἔργο τους δὲ στερεῖται, βέβαια, ἀξία, κάθε ἄλλο. Ὅσοι καθοδηγοῦν μέσα στὸ παρελθὸν καὶ τὸ φωτίζουν, καὶ μάλιστα ὅταν τὸ φωτίζουν μὲ μιὰ λάμψη τόσο ζωερὴ ὅπως ἡ κ. Σικελιανοῦ, προσφέρουν μιὰ πολυτιμότερη συνδρομὴ σὲ κείνους πὸν ζητοῦν ἀπὸ ἄλλους, γιὰτί δὲν ἔχουν οἱ ἴδιοι καιρὸ, νὰ τοὺς ξεκαθαρίσουν καὶ νὰ τοὺς ἀναδείξουν τὸ ὕλικο. Ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας τῆς κ. Σικελιανοῦ εἶναι σημαντικὴ, μὰ περιορισμένη. Ἡ κ. Σικελιανοῦ δὲν ξεπερνάει τὴ στατικότητα, καὶ θὰ τὸ γνωρίζει καὶ ἡ ἴδια, ἀφοῦ χάρισε τὸ ἔργο της στὸν κ. Σικελιανό, γιὰ νὰ τοῦ προστέσει ἐκεῖνος δυναμικότητα, καὶ νὰ ἐξάρει τὸ νόημα καὶ τὶς προεχτάσεις του.

Βέβαια αὐτὸ μπορούσε νὰ εἶναι καὶ περιτό. Οἱ διάφορες εἰκόνες μπορούσαν νὰ παρουσιαστοῦν, ὅπως ἄλλωστε καὶ παρουσιάστηκαν, σὰν εἰκόνες καὶ θεάματα, καὶ νὰ εἶναι ὑπεραρκετό. Ὅσοι παραβρέθηκαν στὶς Δελφικὲς γιορτὲς θὰ ἔφευγαν ἱκανοποιημένοι, ἂν εἶχαν πάει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μὲ τὴν πρόθεση νὰ παρακολουθήσουν τὸ ἔργο τῆς κ. Σικελιανοῦ, καὶ νὰ βγάλουν οἱ ἴδιοι, καθέννας γιὰ τὸν ἑαυτό του, τὰ συμπεράσματα καὶ τὶς προεχτάσεις. Δὲν ἦταν ἀπαραίτητο οἱ Δελφικὲς γιορτὲς νὰ προσφέρουν τίποτε πὸν συγκεκριμένο, ἀπ' ὅτι προσφέρουν ὅλα τὰ ἀνάλογα διαλεχτὰ θεάματα: ἓναν αἰσθητικὸ ἐνθουσιασμὸ πὸν δυναμώνει τὰ ἄτομα καὶ τονώνει τὴν προσωπικότητα τους, μὰ πὸν ἐνεργεῖ διαφορετικὰ μέσα στὴν κάθε προσωπικότητα. Κάθε ἄτομο ἐπηρεάζεται σύμφωνα μὲ τὴν ἰδιοσυγκρασία του. Μὰ ἡ κ. Σικελιανοῦ εἶχε ὑποσχεθεῖ, πὸς ὁ κ. Σικελιανός θὰ διοχέτευε τοὺς συγκλονιστικοὺς αὐτοὺς ἐνθουσιασμοὺς πρὸς μιὰ ἐνιαία κατεύθυνση. Εἶχε ὑποσχεθεῖ, πὸς θὰ συνειδητοποιόταν ἡ συγγένεια τῆς ἑλληνικῆς ψυχρσύνθεσης σ' ὅλα της τὰ φανερώματα, ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἴσαμε σήμερα, καὶ πὸς θὰ φανερωνόταν ἔτσι ἡ ξεχωριστὴ δυναμικότητα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, πὸν, ἅμα ἀπολυτρωθεῖ ἀπὸ τὰ παρείσαχτα στοιχεῖα καὶ καλλιεργηθεῖ σύμφωνα μὲ τὸν ἑαυτό της, θὰ βαδίσει πάλι πρὸς τὸν προορισμὸ της πὸν τὴ θέλει κυρίαρχη ἀνάμεσα στὶς ἄλλες φυλές.

Ὅμως τίποτε παρόμοιο δὲ φάνηκε. Ὅσοι ἔχουν ἐπιφυλάξεις, τόσο γιὰ τὴ θεόπνευστη ὑπεροχὴ τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ὅσο καὶ γιὰ τὴ σκοπιμότητα ν' ἀναζητεῖ ἄλλο δρόμο ἐξέλιξης ἀπὸ κείνον πὸν χάραξε μπροστὰ της ὁ πολὺ πὸν προοδεμένος δυτικὸς εὐρωπαϊκὸς καὶ παγκόσμιος πολιτισμὸς, διατήρησαν ἀνεπαφὴ τὴν ἐπιφύλαξη τους. Δὲν εἶδαν στοὺς Δελφούς παρὰ διάφορες εἰκόνες, χωρὶς κανένα ἄλλο σύνδεσμο ἀναμεταξύ τους, παρὰ τὸ γενικὰ ἀνθρώπινο. Ἡ κάθε μιὰ εἰκόνα ἀντιπροσώπεβε ἀνεξάρτητες στιγμὲς τοῦ περασμένου καιροῦ καὶ οὔτε μιὰ εἰκόνα δὲν ἔκφρασε τὸ Σήμερα καὶ πολὺ λιγότερο τὸ μέλλον.

Ἐγιναν μέσα στὸ ἀρχαῖο στάδιο τῶν Δελφῶν ἀρχαῖοι γυμνικοὶ ἀγῶνες, κι ὁ

θεατής, χωρίς να έχει κανένα ενδιαφέρον για τους αγώνες και για τ' αποτελέσματα τους, μαγέφτηκε από την πιστή κι εμπνευσμένη αναπαράσταση, όπως θα γοητευόταν από όποιον ώρατο διακοσμητικό πίνακα. Τί βάθος δόθηκε όμως σ' αυτούς τους αγώνες; Πώς φανερώθηκε, πώς αντιπροσωπείβουν ένα ξέσπασμα της ζωής ανάλογο με τη σημερινή τάση προς το σπόρ και τον άθλητισμό; Η σχέση του αρχαίου άθλητισμού με το σημερινό δεν είναι τόσο στα μερικά όμοια αγωνίσματα, όσο στην κοινή καλλιέργεια, έστω και με μέσα ολότελα διαφορετικά, του σώματος και των αρετών του θάρους, της όρμης, της αποφασιστικότητας, της τιμιότητας στο παιχνίδι κλπ. Για να φανούν οι αρχαίοι αγώνες σαν αρχή και πηγή του σύγχρονου άθλητισμού και να μη μείνουν στο διακοσμητικό περιθώριο, θα έπρεπε παράλληλα μ' αυτούς να είχαν γίνει αγώνες, που να επιδιώκουν ρεκόρ, και ίσως και αγώνες αυτοκινήτων κι αεροπλάνων. Φυσικά στους αγώνες αυτούς θα έπρεπε να είχαν λάβει μέρος προπάντων ξένοι άθλητές, γιατί ο αρχαίος άθλητισμός, όπως κάθε στοιχείο του αρχαίου πολιτισμού, καλλιεργείται κι εξελίσσεται όχι στην Ελλάδα, παρά στη Δύση κι απ' εκεί μās ξαναγυρίζει. Μια επίδειξη σύγχρονου πραγματικού άθλητισμού, έστω και ξένου, θα είχε τη θέση της πλάι στα αρχαία αγωνίσματα. Θα φανερώνονταν ισότιμες οι άθλητικές δυνάμεις δυο εποχών, θα φανεωνόταν πώς ο σύγχρονος άθλητισμός, συνεχίζοντας τον αρχαίο που παραμένει ή βάση, τον ξεπέρασε όρμητικά, και μια τέτια επίδειξη θα έδινε ίσως μια γόνιμη ώθηση στο νεοελληνικό άθλητισμό. Στους Δελφούς όμως φάνηκε μόνο πόσο άνύπαρχος είναι ο νεοελληνικός αυτός άθλητισμός. Μερικοί γυμναστικοί σύλλογοι των Δελφών και των περιχώρων συναγωνίστηκαν, ύστερα από τους γυμνικούς αγώνες, σε κάποια αγωνίσματα δρόμου και πηδήματος, σύμφωνα με τους ξένους διεθνικούς κανόνες. Τα αποτελέσματα ήσαν άσπεία. Τί άλλο συνειδητοποίησε ο θεατής, παρά πώς ή εικόνα του σύγχρονου πολιτισμού στάθηκε πέρα πέρα ξεκρέμαστη πλάι στην εικόνα του αρχαίου:

Στο στάδιο χορέφτηκαν ακόμη αρχαίοι πολεμικοί χοροί, ρωμαλέοι, δονισμένοι από δραστηριότητα και περήφανη τόλμη. Ποιός κρίκος ένωσε τους χορούς αυτούς τους τονισμένους άπάνω σ' αγέρωχους ρυθμούς, και τους χορούς του Προμηθέα που έδιναν έκφραση σ' έναν έσωτερικό κόσμο άπεριορίστα πλούσιο, με τους λαϊκούς χορούς που χόρευαν οι χωρικοί όλη μέρα στα διάφορα άλώνια; Άπάνω στους νεοελληνικούς λαϊκούς χορούς πιέζει σχεδόν ασήκωτο όλο το βάρος της σκλαβιάς. Η χαρά, γιατί είναι ανάγκη, θέλει να ξεσπάσει και να απλώσει τη λήθη στα βάσανα και στους πόνους, μα οι πόνοι είναι τόσο βαριοί και πότισαν τόσο βαθιά, που μάραναν κι αδινάτισαν σχεδόν ολότελα τη χαρά. Το ξέπασμα της είναι άφτερο. Το πλημυρίζει κι αυτό ο πόνος. Η μουσική πολύ περισσότερο κλαίει ένα σπαραχτικό κι έννευριστικό μοιρολόι. Οι ίδιοι οι χωρικοί δεν ικανοποιούνται πιά με τους χορούς των. Διαιστώνονται πώς ο έαυτός τους, ο έλευτερωμένος, δεν εκφράζεται πιά αυθόρμητα και δεν απολυτρώνεται πιά μέσα σ' αυτούς τους χορούς. Τους δικούς των τους χορούς τους χορέβουν πιά μόνον από συνήθεια κι από παράδοση, ή από επίδειξη, όπως έγινε στους Δελφούς. Η κ. Σικελιανού, καθώς ζει βυθισμένη στα περασμένα, δε μπόρεσε να καταλάβει, πόσο όλοι οι λαϊκοί αυτοί χοροί δεν αναβλύζανε πηγαία και είχαν μόνο έναν χαρακτήρα επίδειξης, και μάλιστα άρκετά φορτικής. Η κατάχρηση των λαϊκών χορών ήταν ίσως ένα από τα σημαντικά ελατώματα των Δελφικών

χορτών. Οι χωρικοί διατάχτηκαν να χορέβουν σχεδόν χωρίς διακοπή. Το γραφικό για μια ώρα θέαμα κατόντησε άνιαρό. Ο κ. Σικελιανός θα μπορούσε και θα έπρεπε να το διακρίνει. "Όσοι πιστέβουν πώς το φόξ-τροτ είναι κάτι παραπολύ ξένο στην ιδιοσυγκρασία του λαού μας και γι' αυτό παράταιρο στο περιβάλο μας, πρέπει να νιώσουν, πώς ή διείσδυση του δε θ' ανακοπεί ποτέ με μια έπιστροφή σ' ένα στάσιμο παρελθόν. Πρέπει να εξετάσουν, αν υπάρχουν στους αρχαίους και στους λαϊκούς χορούς μοτίβα που μπορούν να συνδυαστούν, να εξελιχτούν και να συγχρονιστούν. Μόνο μια δημιουργία σύγχρονου χορού άπάνω σε λαϊκά μοτίβα μπορεί, αφού διαδοθεί όχι μόνο σ' όλη την Ελλάδα παρά και σ' όλο τον κόσμο, να ξαναεπιβληθεί στους χωρικούς. Υπάρχουν στους ελληνικούς λαϊκούς χορούς μοτίβα, που, αφού αναπτυχτούν μπορούν να γίνουν παγκόσμια, όπως έγιναν παγκόσμια το φόξ-τροτ και το τσάρλεστον, που δεν είναι τίποτε άλλο παρά εξελιγμένοι χοροί μαύρων; Αυτό είναι το πρόβλημα. Στους Δελφούς δεν έγινε ούτε ή ελάχιστη προσπάθεια για να του δοθεί μια οποιαδήποτε λύση.

Την ίδια στασιμότητα παρουσίασε και ή έκθεση της λαϊκής Τέχνης. Η κ. Σικελιανού θέλει, επιδείχνοντας τα μοτίβα της λαϊκής Τέχνης, ν' αποκαλύψει την όμορφιά τους και στους χωρικούς που αρχίζουν να τα περιφρονούν, και στους πιο εξελιγμένους ανθρώπους, που, σύμφωνα με τη σκέψη της κ. Σικελιανού, πρέπει να γυρίσουν μ' αγάπη σ' αυτά. Είναι βέβαια άναντίρητο, πώς ή λαϊκή Τέχνη προσφέρει θησαυρούς διακοσμητικών θεμάτων, και πώς ή γνωριμία της μπορεί να γίνει πλούσια πηγή εμπνευσης. Όσο όμως δεν εμφανίζονται εκείνοι που θα εμπνευστούν δημιουργικά από τα λαϊκά μοτίβα και θα τα επεξεργαστούν, ο θησαυρός μένει σχεδόν άχρηστος. Ένας θησαυρός γίνεται θησαυρός μόνον από τη στιγμή που θ' αρχίσει ή εκμετάληψη του. Στους Δελφούς όμως δε δόθηκε καμιά ώθηση προς μια τέτια εκμετάληψη, ή δόθηκε τόσο σποραδικά και περιορισμένα, που μπορεί να θεωρηθεί σαν άνύπαρχη.

Η κ. Σικελιανού έλπίζει, πώς προκαλώντας το ενδιαφέρον των πλούσιων προς τ' αντικείμενα της λαϊκής Τέχνης, θ' ανοίξει διέξοδο στο ξόδεμα των αντικειμένων αυτών και θα διατηρήσει έτσι την παραγωγή της λαϊκής Τέχνης. Δεν καταλαβαίνει άρκετά, πώς δεν ανοίγονται άγορές με την κατασκευή αντικειμένων που θα κεντήσουν μόνον την περιέργεια μιας όρισμένης τάξης, που θα τα μεταχειριστεί για μπιμπελό. Ο αριθμός των μπιμπελό που θ' αγοραστούν, θα είναι άναγκαστικά περιορισμένος. Μια που είναι μοιραίο ή λαϊκή τέχνη ν' αλλάξει προορισμό, ένας μόνο τρόπος υπάρχει να περισωθούν όσο μπορεί περισσότερα μοτίβα της. Πρέπει τα μοτίβα αυτά ν' αναπτυχτούν δημιουργικά όχι πιά από λαϊκούς, παρά από καλλιεργημένους καλλιτέχνες, που θα εξετάσουν με ποιόν τρόπο μπορούν να τα εφαρμόσουν στις ανάγκες της πολιτισμένης ζωής. Πρέπει να στολιστούν με τα μοτίβα αυτά τα σπίτια και τ' αντικείμενα της σημερινής κοινής χρήσης, να εισδύσουν τα λαϊκά μοτίβα στην εξελιγμένη ζωή κι όχι να μείνουν στο περιθώριο, και να ιδρωθούν βιομηχανίες αντικειμένων παγκόσμιας χρήσης με χαρακτηριστικά ελληνικά μοτίβα. Οι βιομηχανίες αυτές θα δώσουν δουλιά στο λαό, ίσαμε που ο ίδιος ο λαός να τις καταχτήσει και να τις έξουσιάζει.

Στους Δελφούς έγινε μόνο μια συλλογή ύλικού για κείνους που μπορούν να εμπνευστούν απ' αυτό. Δε μπήκε ούτε το πρώτο θεμέλιο μιας δημιουργικό-

τερης εργασίας. Χωρίς να θέλω ν' ἀρνηθῶ τὴν ἀξία κι αὐτῆς τῆς συλλογῆς, δὲ μπορῶ νὰ μὴν ἐκφράσω τὴ γνώμη, πῶς, μιὰ πού ἢ κ. Σικελιανοῦ ὑποσχέθηκε καὶ κάτι ἄλλο, θὰ ἦταν πολὺ πιὸ συνακόλουθη, ἂν, ἀντὶ νὰ ὀργανώσει μιὰ μόνο στατική ἐκθεση, εἶχε προσπαθῆσει νὰ ἐφαρμόσει τὰ λαϊκὰ μοτίβα στὴν ἀνετη ἐγκατάσταση πού ἀπλώσε στους Δελφούς. Ἡ κ. Σικελιανοῦ ἔχει ζήσει πολὺ στὴ Δύση καὶ ξέρεи τὴν ἀξία τῆς ἀνεσης. Κατόρθωσε ν' ἀλλάξει τοὺς Δελφούς καὶ νὰ τοὺς κάνει ἕνα κέντρο σχεδὸν πολιτισμένο. Ἡ ἐγκατάσταση τηλέφωνου, τηλέγραφου, ἠλεκτρικοῦ φωτισμοῦ, ἡ ἐπιδιόρθωση τῶν δρόμων, οἱ καθοδηγητικὲς πινακίδες κρεμασμένες παντοῦ, τὸ περιποιημένο ξενοδοχεῖο φαγητοῦ, καὶ τὰ διάφορα περίπτερα καθαριότητας κι ἀνάπαυσης, ἔδιναν στὸ θεατὴ τὴν ἀνεση τὴν ἀπαραίτητη γιὰ ν' ἀπολάψει ἀνενόχλητος καὶ πλέρια τὰ καλλιτεχνικὰ θεάματα. Σὲ ὅλα ὅμως αὐτὰ τὰ μέσα τῆς ἀνεσης δὲ δόθηκε κανένας ἰδιαίτερα ἑλληνικὸς χαραχτήρας. Κι ὅμως, γιὰ νὰ φανεῖ πῶς εἶναι πραγματοποιήσιμος ὁ σκοπὸς τῆς κ. Σικελιανοῦ, αὐτὸ ἔπρεπε νὰ εἶχε κατορθωθεῖ. Ἄν τὰ περίπτερα παρουσίαζαν ἕναν ἑλληνικὸ ρυθμὸ, ἂν τὰ πιάτα κι οἱ πετσέτες στὸ ξενοδοχεῖο ἦσαν ἑλληνικά, ἂν οἱ ἠλεκτρικὲς λάμπες εἶχαν τὸ σχῆμα πυρσῶν, ἢ ἂν οἱ πυρσοὶ φωτίζονταν μὲ ἠλεκτρικὸ φῶς, ὁ θεατῆς θ' ἀποκόμιζε τὴν ἐντύπωση, πῶς ἡ ἐξελιγμένη ἑλληνικὴ ζωὴ πάει νὰ δώσει κάποιον προσωπικὸ τόνο στὰ στοιχεῖα τοῦ παγκόσμιου πολιτισμοῦ.

Ποιὸ ἦταν τὸ βαθύτερο νόημα τῆς συναυλίας βυζαντινῆς μουσικῆς, πού δόθηκε τὸ βράδι στὸ ἀρχαῖο θέατρο; Ὁ θεατῆς ἄκουσε διάφορα ἐκκλησιαστικὰ τροπάρια θρησκευτικά, μονότονα, κι ἀνιαρά, καὶ πείστηκε ἀκόμη μιὰ φορὰ, πόσο περιορισμένη στάθηκε ἡ βυζαντινὴ δημιουργικότητα. Ἄνκαὶ συγκεντρώθηκε σχεδὸν ὀλόκληρη στὴν ἐκκλησιαστικὴ τέχνη, δὲν κατόρθωσε ν' ἀνακαλύψει παρὰ μερικοὺς ἄφτερους τρόπους, πού κι αὐτοὺς ὕστερα τοὺς ἐπαναλάβαινε. Ἡ βυζαντινὴ ἐποχὴ εἶναι μιὰ ἐποχὴ στειρότητας μ' ἐλάχιστες κι ἀδύναμες ἀναλαμπές. Τὸ Βυζάντιο δὲ συνεχίζει τοὺς ἀρχαίους. Τὸ ἀρχαῖο πνεῦμα νεκρώθηκε στὸ Βυζάντιο, καὶ ἡ βυζαντινὴ πρωτότυπη παραγωγή ἦταν τόσο μηδαμινὴ, πού δὲν κληρονόμησε στίς ἐρχόμενες γενεὲς ἀξίες καθολικῆς. Γιατὶ νὰ μὴν τ' ὀμολογήσουμε; Γιατὶ νὰ μὴν ἔχουμε τὴν εἰλικρίνεια καὶ τὸ θάρρος νὰ παραδεχτοῦμε, πῶς ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ ἔζησε καὶ ζεῖ ἀκόμη μιὰ μακρότατη περίοδο παρακμῆς; Τὴν παρακμὴ αὐτὴ δὲ θὰ τὴν ὑπερνικήσουμε, ὅσο προσπαθοῦμε νὰ προβάλουμε τίς ἀδυναμίες μας καὶ πιστέβουμε, πῶς καὶ τὰ ἐλατώματα μας εἶναι ἀρετές. Θὰ τὴν ὑπερνικήσουμε μόνο, ἅμα θὰ ἔχουμε τὴ δύναμη νὰ συνειδητοποιήσουμε καὶ νὰ καταλάβουμε, ὅσο κι ἂν εἶναι αὐτὸ σκληρὸ γιὰ τὸ φιλότιμο μας, τίς ἐλλείψεις μας καὶ τὴν ὑπεροχὴ τῶν ἄλλων, πού αὐτοὺς πρέπει ν' ἀκολουθήσουμε καὶ νὰ φτιάσουμε. Ἐκεῖνο πού πρέπει ν' ἀπασχολήσει τοὺς πνευματικούς ἀρχηγούς εἶναι, πῶς θὰ κερδηθεῖ ὁ χαμένος καιρὸς, ὅσο μποροῦμε πιὸ γρήγορα, καὶ χωρὶς σπασμωδικὰ πηδήματα, πού εἶναι πάντοτε ἐπικίνδυνα. Πρέπει νὰ ἔχουμε τὴ δύναμη ν' ἀναγνωρίσουμε, πῶς ὀλόκληρες σελίδες τῆς ἱστορίας μας δὲν ἔχουν παρὰ ἕνα ἱστορικὸ στενὸ ἐνδιαφέρον καὶ εἶναι ἄχρηστες κι ἀκόμη καὶ βλαβερές, σὰν θέλουμε ν' ἀντλήσουμε ἀπ' αὐτὲς στοιχεῖα γιὰ τὴ συνέχεια τῆς ζωῆς.

Ὁ κ. Σικελιανὸς πού δὲν εἶχε τὴν ἱκανότητα μιᾶς σύνθεσης, δὲν εἶχε οὔτε καὶ τὴν ἱκανότητα νὰ ἐχτιμήσει τίς διαφορετικὲς ἀξίες τοῦ ὕλικου, πού τοῦ προ-

τοίμασε ἡ κ. Σικελιανοῦ, καὶ νὰ διαλέξει ἀνάμεσα του. Ἄφησε νὰ παρουσιαστοῦν ὅλοι οἱ πίνακες χωρὶς διαβαθμίσεις, στὸ ἴδιο ἐπίπεδο, σὰ νὰ ἦσαν ἰσοῦτοι. Ἐμφανίστηκε ἔτσι ἕνα σύνολο ἀνέκφραστο. Οἱ θεατῆς τοποθέτησαν βέβαια, καθέννας σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη του, τίς εἰκόνες σὲ μιὰ ὀρισμένη θέση, μὰ τὴν τοποθέτηση αὐτὴ τὴν περίμεναν ἀπὸ τὸν κ. Σικελιανό. Περίμεναν ὁ κ. Σικελιανὸς νὰ δείξει ποιὸν ἀναβρασμὸ πιστέβει πῶς μορφοποίησε ἡ κάθε εἰκόνα, ποιὰ ζωτικότητα φαντάζεται πῶς περιέχουν ἀκόμη γιὰ σήμερα οἱ χτεσινὲς ἀπολυτρώσεις, περίμεναν ὁ κ. Σικελιανὸς νὰ ὑποδείξει τί πιστέβει πῶς ἀντιπροσωπέβουν οἱ διάφοροι σταθμοὶ στὸ δρόμο, ὅπου εἶχε ὑποσχεθεῖ νὰ ὀδηγήσει. Ὁ κ. Σικελιανὸς ὅμως ἀδράνησε.

Μὲ κάποια δυναμικότητα παρουσιάστηκε μόνο τὸ δράμα τοῦ Προμηθέα. Ἡ δυναμικότητα ὅμως πού ζήτησε νὰ βγάλει ὁ κ. Σικελιανὸς ἀπὸ τὸ δράμα τοῦ Προμηθέα εἶναι, γιὰ τὴν ἀντίληψη μου, ὄχι μόνο βασικὰ ἀντίθετη στὸ πνεῦμα καὶ στὴν πνοὴ τοῦ ἔργου, παρὰ ἀδυνατίζει σημαντικὰ καὶ τὸ νόημα του. Ὁ κ. Σικελιανὸς, φαντάζομαι, γιὰ νὰ δείξει τὴν ἄμεση συνέχεια τῶν θρησκευτῶν, πού πίστεψε ὁ ἑλληνικὸς λαὸς, ζήτησε ν' ἀφομοιώσει τὸν ἐπαναστατημένο Τιτάνα μὲ τὸ Χριστὸ πού θυσιάζεται. Γιὰ τὴν παρερμηνεία αὐτὴ τοῦ Προμηθέα—τόσο ἔντονη παρατονία μέσα στὴν ἐμπνευσμένη ἀναπαράσταση τοῦ δράματος—ἔγραψα κίολας πλατιὰ στὴ «Νέα Ἐστία» 1 Ἰουνίου 1927. Τόνισα ἔκει πόσο δημιουργικὰ ἀναστήθηκε ὁ ἀρχαῖος χορὸς καὶ ὁ κοσμικὸς παλμὸς τῆς ἀρχαίας τραγωδίας. Ὅμως τὸ δράμα τοῦ Προμηθέα δὲν εἶναι τὸ δράμα τῆς ἀγάπης, ὅπως τὸ χαραχτήρισε καὶ θέλησε νὰ τὸ δείξει ὁ κ. Σικελιανὸς. Ὁ Προμηθέας δὲν πίστεψε, ὅπως ὁ Χριστὸς, στὴν ἄμεση σχολιμότητα τῆς πράξης του. Δὲν πίστεψε, πῶς θὰ συμφιλῶνε τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὸ Θεό, κι ἴσως οὔτε πῶς θὰ τοὺς ἔδινε περισσότερη εὐτυχία. Ἐβλεπε πολὺ πιὸ πέρα καὶ πολὺ πιὸ πλατιὰ. Ἦξερε πῶς αἰῶνες ὀλόκληρους, καὶ ἴσως γιὰ πάντα, ὁ ἄνθρωπος θὰ βρίσκεται χωρὶς ἀνάπαυση σ' ἕνα τυρανικὸ ἀνταγωνισμὸ μὲ τὸ Θεό, γιατί ὁ ἄνθρωπος θέλει νὰ καταχτήσει τὸν κόσμον, πού τὸν ἐξουσιάζει ἡ μυστικὴ δύναμη πού ὀνομάζεται Θεός. Ὁ ἄνθρωπος θέλει νὰ γίνει αὐτὸς ὁ Θεός. Ὁ ἀγῶνας του θὰ εἶναι μακρὸς, σκληρὸς, βαρὺς, καὶ ἴσως καὶ νὰ μὴ γνωρίσει ποτὲ τὴν τέλεια νίκη. Εἶναι τόσα ἐκεῖνα πού πρέπει νὰ καταχτήσει κι ὁ Θεὸς δὲν τοῦ τὰ παραδίνει. Ὁ ἄνθρωπος αἰστάνθηκε ν' ἀναπτύσσεται μέσα του τὸ ἀπέραντο ἀνικανοποίητο κι ὁ πόθος νὰ ρυθμίσει ὁ ἴδιος τὸν κόσμον. Μιὰ πελώρια ἔχθρα χώρισε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ Θεό, κι ἄρχισε ἡ τιτανικὴ πάλη. Ἀπελπιστικὰ σιγὰ κυριέβει ὁ ἄνθρωπος τοὺς θησαυρούς καὶ τὰ μυστικά τοῦ Θεοῦ, καὶ μόλις κυριέβει ἕνα μυστικὸ, βλέπει πῶς ἀμέτρητα πέπλα τοῦ κρύβουν ἄλλα μυστικά, πού οὔτε εἶχε καν ἰδέα πῶς θὰ τὰ συναντοῦσε.

Ὁ Προμηθέας κατάχτησε τὴ φωτιὰ. Βασανίστηκε καὶ τιμωρήθηκε ἀμείλιχτα γι' αὐτό, κι οὔτε μποροῦσε ν' ἀνακουφιστεῖ, ὅπως ὁ Χριστὸς, μὲ τὴν ἰδέα πῶς ἡ θυσία θὰ διαρκέσει μιὰ στιγμή. Ἦξερε πῶς ἡ φωτιὰ δὲν εἶναι τὸ ἅπαντο, καὶ ἴσα ἴσα, ἂνκαὶ τὸ ἦξερε, δὲ δειλίασε, ὅπως ὁ Χριστὸς, μόλις ἀντλήφτηκε πῶς τὸ θαῦμα δὲν ἅπαντοῦσε στὴν πράξη του. Ὁ Προμηθέας δὲ θυσιάστηκε ὑπάκουσε στὴν ἐσωτερικὴ του ἀνάγκη. Ἐχτέλεσε τὸν προορισμὸ του. Ἐνωσε μέσα του τὸ χρέος νὰ καταχτήσει τὴ φωτιὰ, γιατί ἀπ' ὅλους τοὺς θησαυρούς τοῦ κόσμου ἡ φωτιὰ μποροῦσε τότε νὰ καταχτηθεῖ, κι αὐτὸς ἦταν ὁ

διαλεχτός, κι ολοκλήρωσε τὸ χρέος του. Ὅταν τ' ολοκλήρωσε καὶ βασανίστηκε, μπόρεσε νὰ νιώσει μέσα του μιὰ γαλήνη: τὴν ἀνάπαψη ὕστερα ἀπὸ τὴν κόυραση. Ὁ προορισμὸς του εἶχε ξεπληρωθεῖ. Ὁ ἴδιος μπόρεσε νὰ συμφιλιωθεῖ με τοὺς Θεούς, μὰ ἐνῶ συμφιλιωνόταν, θὰ ἤξερε ἀκόμη ἐκεῖνο ποὺ τὴν ὥρα τῆς ὀρυμῆς του εἶχε ὀραματιστεῖ με τέτια διαύγεια, πὼς ἡ συμφιλίωση του ἦταν μιὰ δική του παραίτηση καὶ πὼς μαζὶ του δὲ συμφιλιώνονταν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι. Ἐκεῖνοι θὰ συνεχίσουν τὸν ἀτέλειωτο ἀγῶνα πρὸς ἄλλες καταχτήσεις.

Μέσα στὴ φωνὴ τοῦ Προμηθέα ἀκούεται τὸ κήρυγμα πρὸς τὸν ἄνθρωπο ὅλων τῶν ἐποχῶν: «Ἐπαναστάτησε, γιὰ νὰ ολοκληρώσεις μέσα στὴν ὀδυνηρὴ ἐπανάσταση τὸν ἑαυτὸ σου, χωρὶς νὰ ζητᾷς ἄλλη ἀμοιβὴ κι ἄλλο ἀποτέλεσμα, παρὰ ὅτι ἐχτέλεσες τὸ ἀνθρώπινο χρέος σου. Τὸ ἀνθρώπινο χρέος σου εἶναι ν' ἀναζητήσεις μιὰ ἀπολυτρωτικὴ διέξοδο στὸ ἀνικανοποίητο, μιὰ στιγμιαία διέξοδο. Ἴσως στὸ τέλος ὅλες οἱ στιγμιαῖες ἀπολυτρώσεις νὰ δημιουργήσουν μιὰ ἀπολύτρωση πρὸ καθολικῆ καὶ πρὸ μόνιμης, μὰ τὸ τέλος αὐτὸ εἶναι τόσο μακριὰ καὶ τόσο ἀβέβαιο ποὺ δὲν πρέπει νὰ σ' ἐνδιαφέρει... Ἀγάπησε τὴν προσπάθεια γιὰ τὴν ἡδονὴ καὶ γιὰ τὸν πόνο τῆς προσπάθειας». Τὸ κήρυγμα αὐτὸ δίνει στὴ φωνὴ τοῦ Προμηθέα ἕναν τόνο αἰώνιο, ποὺ ποτὲ δὲν ἀκούστηκε στὴ φωνὴ τοῦ Χριστοῦ. Μόλις πάψει ἡ τυφλὴ πίστη νὰ περιβάλλει τὴ μορφὴ τοῦ Χριστοῦ, οἱ ἄνθρωποι θ' ἀπορήσουν, πὼς πίστεψαν τόσον καιρὸ σ' ἕναν Λόγο ποὺ, ἐμπνευσμένος ἀπὸ μιὰ ὀλότελα στενὴ κοσμοθεώρηση, ὑποσχόταν σύντομο τὸ τέλος καὶ τὴν ἀνάσταση. Θ' ἀντιληφτοῦν τὴν πελώρια πλάνη τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Προμηθέας ὅμως θὰ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι τὸ αἰώνιο σύμβολο.

Ἡ φωνὴ τοῦ Προμηθέα μόνη θ' ἀρκοῦσε νὰ δώσει νόημα στὶς Δελφικὲς γιορτές. Μὰ κι αὐτὴ καταπνίγηκε. Ὁ κ. Σικελιανὸς, ὕστερα ἀπὸ ἕνα ἀνέβασμα πρὸς τὴν ἀνησυχία, σταμάτησε στὸν πρῶτο λοφίσκο ποὺ ἀπάντησε.

Τόση θὰ ἦταν ἡ δύναμη του. Δὲ θέλει πιά καμιὰ πρόσκληση τοῦ ἀέναου «γίγνεσθαι» νὰ ταράξει τὴ μακάρια του γαλήνη καὶ βεβαιότητα. Καὶ ἡ Πυθία ἔμεινε ἐντελῶς σιωπηλὴ, βουβή.

*
**

Υ.Γ. Ὁ κ. Σικελιανὸς σὲ ἑφτά πολὺσητὰ ἄρθρα, ποὺ δημοσίεψε τελευταία, Δεκεμβρῆς 1927, στὸ «Ἐλεύτερο Βῆμα» ἐξακολουθεῖ νὰ μὴ δίνει περιεχόμενο στὰ λόγια τῆς Πυθίας. Ἡ κάθε φράση του χωριστὰ ἴσως ν' ἀπόχτησε μιὰ κάποια περισσότερη σαφήνεια, τὸ σύνολο ὅμως τῶν ἄρθρων μένει πάντα μέσα σ' ἕνα πυκνὸ νεφέλωμα. Ὁ κ. Σικελιανὸς ἐπιμένει, πὼς ἡ ἀνθρωπότητα μέσα ἀπὸ τὴν ἄρεια φυλὴ, ποὺ εἶναι ἡ διαλεχτότερη τῆς φυλῆς, κατάχτησε μερικὲς αἰώνιες ἀλήθειες. Τὶς ἀλήθειες αὐτές, ποὺ ὁ κ. Σικελιανὸς τὶς ἀντιτάζει στὶς ἀξίες τῆς σημερινῆς φυλῆς, τὶς εἶχαν συνειδητοποιήσει οἱ ἀρχαῖοι. Ἀπὸ τότε ληθαροῦν. Ἦρθε ὅμως ἡ ὥρα ποὺ πρέπει καὶ πάλι νὰ ἐπιβληθοῦν. Ὁ κ. Σικελιανὸς δὲν κατορθώνει ὅμως νὰ καθορίσει ποιὲς εἶναι αὐτές οἱ ἀλήθειες, κι οὔτε μπορεῖ καθόλου νὰ δείξει, πὼς οἱ ἀπροσδιόριστοι αὐτὲς ἀλήθειες ἀναβλύζουν ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὴ ζωὴ γιὰ νὰ τὴν καθοδηγήσουν. Μιλεῖ μόνο πολὺ ἀόριστα γιὰ τὴν πάλη τοῦ Πνεύματος μετὰ τὴν ὕλη, καὶ γιὰ τὴν πίστη του, πὼς πρέπει νὰ ἐπικρατήσῃ τὸ Πνεύ-

μα. Τὸ Πνεῦμα, σύμφωνα μετὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ κ. Σικελιανοῦ, θὰ κυριαρχήσει στοὺς Δελφούς κι ἀπ' ἐκεῖ θὰ χυθεῖ σ' ὅλη τὴν οἰκουμένη. Πὼς καὶ γιατί; Ὁ κ. Σικελιανὸς ἐξακολουθεῖ νὰ γυρίζει γύρω ἀπὸ τὸ θέμα του, χωρὶς νὰ ἔχει τὴ δύναμη νὰ συλλάβῃ καμιὰ οὐσιαστικὴ λύση τῶν προβλημάτων.

ΔΩΡΑΣ ΜΟΑΤΣΟΥ

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΣΤΙΧΟΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΩΣ ΣΗΜΕΡΑ

Δεύτερο μέρος

Μετρικὲς μορφὲς ἰαμβικὲς.

Ὁ δεκαπεντασύλλαβος ἢ στίχος πολιτικός. Ἐνα ἀπὸ τὰ κυριότερα ἀποτελέσματα τῆς ποιητικῆς ἐξέλιξης στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἦταν καὶ ἡ γέννηση τοῦ δεκαπεντασύλλαβου. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐμφάνιση του διαδόθηκε, ἀγαπήθηκε, βαπτίστηκε «στίχος πολιτικός» καὶ πῆρε στὴν καινούργια μετρικὴ τὴ θέση ποὺ εἶχε στὴν παλιὰ προσωδία τὸ ἀρχαῖο ἐξάμετρο.

Ὁ δεκαπεντασύλλαβος στίχος, ἐξαιρετικὰ ἁρμονικὸς, ἀμέσως ἀγαπήθηκε ἀπὸ τὸ λαὸ, ἐνῶ ἀντίθετα οἱ γραμματισμένοι τὸν μίσησαν καὶ περιφρονητικὰ τὸν ὀνόμασαν «πολιτικόν» δηλ. χυδαῖο, λαϊκὸ, κοινὸ, γιὰ νὰ τὸν ξεχωρίσουν ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ἐξάμετρο, ποὺ εἶχε πάψει ἀπὸ καιρὸ πιά νὰ συγκινεῖ τὸ βυζαντινὸ λαὸ. Οἱ λόγιοι τὸν χαρακτήρισαν «ἄμετρο» καὶ τὴν καινούργια μετρικὴ «βάρβαρη». Ὁ Τζέτζης, ἀναγκασμένος ν' ἀκολουθεῖ τοὺς κανόνες τῆς νέας στιχογραφικῆς, κλαίει τὰ ἀρχαῖα μέτρα καὶ τὴν ἀρχαῖα προσωδία, ποὺ ἐξαφανίστηκε μετὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ νέου βάρβαρου καὶ κοινοῦ στίχου:

Μούσης μέτρα φέρουσα τῆς ἀγυρτίδος,
ἢ τῶν ποδῶν εἴθρημον οὐ τηρεῖ βάσιν
πάσας δὲ μισεῖ διχρόνους καὶ τριχρόνους,
κανῶν δὲ τέχνης οὐδαμῶς αὐτῇ φίλος.

(Ἔλεος Τζετζικῶν ποιημάτων)

Πολλοὶ ζήτησαν νὰ βροῦν τὴν καταγωγὴ αὐτοῦ τοῦ στίχου. Ὁ Εὐστάθιος τὸν ἀνεβάζει ὡς τὸν Αἰσχύλο. Ἄλλοι τὸν βρίσκουν στὶς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς καὶ λατινικὲς κωμωδίες, στὸν Πλαῦτο, στὸν Ἀριστοφάνη, στὸν Ἰππώναχτο τὸν Ἐφέσιο. Ἄλλοι τὸν θεωροῦν μιὰ μορφὴ τοῦ ἠρωϊκοῦ στίχου, καὶ ὁ L. Havet ὅπως καὶ ὁ Ἀ. Ραγκαβῆς τοῦ βρίσκουν ἀναλογία μετὰ τὸ ἰαμβικὸ καταληχτικὸ τετράμετρο. Ὁ Martin Crusius στὴν Turco—Graecia τὸν ἀναλύει σὲ δυὸ μικροὺς ἰαμβικούς, μετὰ ἀκατάληχτο τὸν πρῶτο καὶ καταληχτικὸ τὸ δεύτερο.

Καὶ ἄλλοι ἰσχυρίστηκαν, πὼς ἕνας στίχος μεγάλος, σὰν τὸν δεκαπεντασύλλαβο, δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ γενήθῃ ἀπὸ ἕνα διπλὸ. Ὁ Λασκαράτος στὴ «Μετρικὴ του», ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ στιχογραφικὴ, λέει πὼς δὲν ὑπάρχει ἑλ-

1. «Περὶ μέτρων» ἀγνώστου συγγραφέα. Bibliothèque Nationale Ms. gr. No 2760 καὶ σχολιαστὴς Ἡφαιστίων.

ληνικός στίχος μεγαλύτερος από τον έντεκασύλλαβο και θεωρεί το δεκαπεντασύλλαβο στίχο σύνθετο. "Αν το παραδεχτούμε, δεν πρέπει να ζητάμε την καταγωγή του δεκαπεντασύλλαβου στην αρχαία προσωδία. "Η πρέπει ν' ανατρέξουμε στη γέννηση του αρχαίου ηρωϊκού εξάμετρου και να ιδούμε αν ήταν πάντα στίχος μονός. Τα βυζαντινά χειρόγραφα δε μπορούν να μας δώσουν καμιά θετική πληροφορία για την αρχική μορφή του πολιτικού στίχου. Οι στίχοι είναι σχεδόν πάντα γραμμένοι σε συνέχεια, σαν κείμενο πεζό, χωρίς κανένα σημείο διακριτικό ανάμεσα τους.

"Όμως η σταθερή τομή έπειτα από την όγδοη συλλαβή, ο ρυθμικός τόνος συχνά άπάνω στην πρώτη του δεύτερου ημιστίχου:

Κι εγώ πήγα και ρώτησα || όλους τους βιγλατόρους

(Ερωτοπαίγνια)

που είναι η ένατη συλλαβή του στίχου, δηλαδή συλλαβή περιτή, μας κάνουν να υποθέσουμε, πώς μπορεί να ήσαν στην αρχή δυο στίχοι και γρήγορα να ενώθηκαν και ν' αποτέλεσαν ένα. "Η αλήθεια είναι, πώς τίποτα θετικό δε μπορούμε να ξέρουμε. Πιο πιστεφτό φαίνεται να είναι, πώς άπάνω στο καλούπι του αρχαίου λαμβικού καταληκτικού τετράμετρου φτιάχτηκε αυτός ο καινούργιος στίχος, και πώς προσαρμοζόταν καλύτερα στη νέα μορφή της γλώσσας. Θα τον εξετάσουμε λοιπόν σαν στίχο μονό, με τις πολλές και διάφορες ποικιλίες που παρουσιάζει, από τους βυζαντινούς χρόνους ως σήμερα.

"Ένα από τα αρχαιότερα έργα, που σώζονται σε στίχους δεκαπεντασύλλαβους «πολιτικούς», είναι το ποίημα του Σπανέα. "Ο Legrand μας λέει πως γράφτηκε στο τελευταίο τέταρτο του 13ου αιώνα, ο Ψυχάρης όμως στο βιβλιογραφικό του οδηγό του μεσαίωνα το ανεβάζει στο τέλος του 11ου. "Η τομή βρίσκεται σταθερή πάντα έπειτα από την όγδοη συλλαβή, στην ίδια θέση δηλαδή, όπου βρισκόταν και στο αρχαίο τετράμετρο. Οι ρυθμικοί τόνοι πέφτουν στις άρτιες συλλαβές. Σπάνια βρίσκουμε το ρυθμικό τόνο στην τρίτη:

αν άκούσης κατ'ά του θεού ρήματα βλασφημίας

(στ. 16)

εί δε δώσεις το ήμισυ, ή χάρις όλη έχάθη

(στ. 185)

"Αργότερα ο Πτωχοπρόδρομος κι οι άλλοι βυζαντινοί στιχουργοί τονίζουν συχνά την τρίτη συλλαβή, ενώ στην κρητική εποχή ελάχιστους βρίσκουμε στίχους τονισμένους σε περιτή συλλαβή.

Το ποίημα του Σπανέα είναι γεμάτο από αυτές τις μικρές άσήμαντες και άχρηστες λέξεις, γνωστές στη γαλλική ποίηση με το όνομα «chevilles», που, όπως είδαμε πιο πάνω (στο Α'. Μέρος) μπαίνουν στο στίχο μόνο και μόνο για να συμπληρώνουν τον αριθμό των συλλαβών. Το «και» βρίσκεται σε κάθε στίχο του Σπανέα, πολλές φορές και σε κάθε ημιστίχο. Αυτό είναι κοινό έλάτωμα όλων των βυζαντινών:

Πρό τινος ήδη, πρό καιρού, και πρό βραχέος χρόνου

"Όμως καν ούτως γένηται, καν ούτως, καν άλλοιως

(Πτωχοπρόδρομος)

Στον Πτωχοπρόδρομο όμως βρίσκουμε μια κάποια ποικιλία: βρίσκουμε την άγαπημένη τομή του Σολωμού:

Πιάσε ραβδίν, || βάλε φωνήν, || ρίζον το καμηλαύχι

(Χειρόγρ. 396 στ. 156.)

"Η κρητική εποχή μας δίνει ένα δεκαπεντασύλλαβο ρυθμικά τέλειο, άφραγό, διαστο κι άρμονικό. "Ο ποιητής του "Ερωτόκριτου, έμπνευσμένος από τα μεσαιωνικά ίπποτικά ρωμάντσα, βυζαντινά και ξένα, μας δίνει ένα έργο, που στη φρεσκάδα μπορεί να παραβληθεί με το ρωμάντσο του Τριστάνου και της "Υζόλδης. Ρυθμικά ο "Ερωτόκριτος είναι ένα έργο άρτιο, "Η τομή του, σταθερή έπειτα από την όγδοη συλλαβή, οι άφθονες συνιζήσεις, οι πλούσιες ρίμες, οι ελάχιστες συνηχήσεις, μας ξεκουράζουν ευχάριστα κι άρμονικά, έπειτα από τη βαρεία και κακόφωνη βυζαντινή έσοδεία. Πουθενά δε θα βρούμε στο έργο του Κορνάρου τόνους κακοβαλμένους, λέξεις στρεβλωμένες, ασυνταξίες, ή άλλες άνωμαλίες που θα δικαιολογούσε τάχα κάποια άνάγκη του μέτρου ή της ρίμας. "Ο στίχος παντού κυλάει καθαρός, άπλός, φυσικός κι άρμονικός. Γι' αυτές του τις άρετες άγαπήθηκε από το λαό και διαδόθηκε άπ' άκρη σ' άκρη σαν δημοτικό τραγούδι. Κάτι που διακρίνει τον "Ερωτόκριτο από ένα καθαρό λαϊκό δημιούργημα και που μας δείχνει πώς ο ποιητής ήταν γραμματισμένος, είναι το καβαλίκεμα, χαρακτηριστικό των διαβασμένων στιχουργών.

Γονέοι, που μ' έσπείρατε, κι από τα κόκαλα σας
έπήρα, κι άπ' το αίμα σας κι από την άναπνιά σας.

(Α'. 309—310)

Το ίδιο μπορούμε να πούμε και για τον ποιητή της "Ερωφίλης:

Και το δραπάν' όπου βαστώ, και τούτα τα γυμνά μου
κόκαλα, κι οι πολλές βροντές...

(στ. 2—3)

Στην ίδια θέση με τα κρητικά άριστουργήματα μπορούμε να βάλουμε τα δημοτικά τραγούδια. "Ο έλληνικός λαός, ο έλληνας Dante, όπως τον όνόμασε ο Κρουμπάχερ, είναι ο καλύτερος μας ποιητής. "Ο Μαβίλης για κάποιο ποιητικό διαγώνισμα έγραψε:

Του έλληνικού λαού μονάχα πρέπει
Βασιλικό του τραγουδιού στεφάνι

(Περί στεφάνου)

Οι πολιτικοί στίχοι των δημοτικών τραγουδιών είναι ή όλοτελα δίχως ρίμα ή με συνήχηση. "Η τομή βρίσκεται πάντα έπειτα από την όγδοη συλλαβή, συχνά όμως το πρώτο ημιστίχο έχει άλλη μια τομή έπειτα από την τέταρτη. Αυτή ή τριπλή τομή του στίχου γίνεται έπιτηδες από τον ποιητή, όταν επίμονα θέλει να τονίσει είτε μια σκέψη, είτε μια ιδέα που έρχεται να συμπληρώσει την πρώτη:

Κι ένα πουλί, || καλό πουλί, || δεν ήθελε να φάγει

τυρίες τῶν σφφῶν τῆς ἐποχῆς, πὺ δὲν τοῦ βρῖσκανε κανένα ρυθμό. Ὁ Μαβίλης τελειώνει ἓνα ἐπίγραμμα τοῦ μετὰ τὸ ἐπόμενον δίστιχο :

Τὰ ψάλλα ἑνὸς ξεμωραμένου δικολάβου
Πὺ ἀρνιέται τὸ ρυθμὸ τοῦ δεκατρισύλαβου.

Καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ Μαβίλη, ὁ Πολυλάς μᾶς εἶχε δώσει μιὰ μετάφραση τοῦ Ἄμλετ σὲ ἰαμβικούς δεκατρισύλαβους, καὶ ὁ Καλοσοῦρος τοὺς Τάφους τοῦ Φώσκολου.

Σήμερον ὁ ἰαμβικὸς δεκατρισύλαβος, ἀνκαὶ ὄχι τόσο κοινὸς ὅσο ὁ πολιτικὸς καὶ ὁ ἐντεκασύλαβος, εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς πρὸ ἀγαπημένους στίχους τῶν καλῶν ποιητῶν. Γιὰ πρότυπο δεκατρισύλαβου δίνω ἓνα πολὺ λίγο γνωστὸ σονέτα τοῦ Πολυλά :

Ὁ Ἐρασιτέχνης.

Ὅταν στὰ βάθη τῆς νυκτὸς μετὰ περιζώνει
Ἄκρα θαλάσσης οὐρανοῦ καὶ γῆς γαλήνη,
Τὸ πνεῦμα, ὅπου στὴν ταραχὴ τοῦ κόσμου σβύνει,
Σιγὰ τὴ μυστικὴ ζωὴ τοῦ ἀνανεώνει.

Τῶν πόθων ὄλων καὶ παθῶν ἀγάλη' οἱ πόνοι
Παύουν, καθὼς στὸν νοῦν ἀπλώνει εὐφροσύνη,
Ὁ αἰθέρας, ὅπου ἀρχήθεν ἡ ψυχὴ μου κλείνει,
Ἦσυχον ὁρμὴ πρὸς κόσμον ἄλλον μετὰ φτερώνει.

Κι ὅσα πνεύματα ἐδῶ στὰ πλάσματα τοῦ εἶδα,
Ἄκαθρέφιστα ἐκεῖ θεωρεῖ ἡ φαντασία,
Κι δταν θαρῶ πὺ τὴ χρυσὴ πατὰ βαθμίδα

Ὅπου ἀντηγεῖ ψηλάθε ἀπέραντη ἁρμονία,
Θαιπή στιγμή τὴν ἰλαρὴ μου παίρνει ἐλπίδα
Μετὰ οὐράνιο φίλημα νὰ εἰπῶ τραγούδια θεῖα.

Ἡ τομὴ τοῦ δεκατρισύλαβου δὲν εἶναι ὅπως τοῦ δεκαπεντασύλαβου καθαρὴ καὶ σταθερὴ. Δύσκολα μποροῦμε νὰ ποῦμε πὺ ἀκριβῶς τὴ βάζει ὁ ποιητὴς, ἅμα διαβάσουμε τὰ σονέτα τοῦ Πολυλά, τοῦ Μαβίλη, τοῦ Ἐφταλιώτη ἢ τοῦ Παλαμά.

Ὁ ἰαμβικὸς δωδεκασύλαβος. Στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπάρξει ἰαμβικὸς δωδεκασύλαβος. Ἐχτὸς ἀπὸ μερικὰ ἔργα, γραμμένα σὲ ἀρχαῖα καθαρέβουσα, ὅπου οἱ ποιητὲς ζήτησαν νὰ μιμηθοῦν τὸ ἰαμβικὸ μέτρο τῶν ἀρχαίων τραγικῶν (Βερναρδάκης, Βασιλειάδης κ.λ.) ἐλάχιστα παραδείγματα ὑπάρχουν σὲ στίχο δωδεκασύλαβος, καὶ αὐτὰ εἶναι πολλὲς φορὲς ἀποτέλεσμα κακῆς γραφῆς τῶν στίχων :

Ἄν περιτρέχει ὁ Ἴμβροσῆμης πλέον
Μετὰ δαυλοφόρους τὴν χώραν μας ἰπτεῖς
Οὐδὲ πιέζουν τὸ Κράτος μας τὸ νέον

(Ζαλοκώστας)

Ὁ τύπος τοῦ στίχου εἶναι :

v — | v — | v — | v — | v — | v

δηλ. δωδεκασύλαβος ἰαμβικὸς μ' ἓναν παρεῖσαχτο ἀνάπαιστο στὴ μέση. Ἄν ὁ

Ἦταν ψηλὸν || ἦταν λιγνὸν || ἴσιον σὰν κυπαρίσι
(Θοῆνος μητρικὸς)

Τώρα μαϊά, || τώρα δροσιά, || τώρα τὸ καλοκαίρι
(Ὁ ξενιτεμὸς)

Κιὰν δεκαφτά, || κιὰν δεκοχτώ, || κιὰν εἴκοσι ἀνομάτοι
(Τοῦ Γιωργάκη)

• Στὰ δημοτικὰ τραγούδια οἱ ρυθμικοὶ τόνοι, ὅπως εἶπαμε, δὲ συμπεφτουν πάντα μετὰ τοὺς τόνους τῶν λέξεων, γιατί, ὅπως τὰ δημοτικὰ τραγούδια ἦσαν ἀποκλειστικὰ τραγουδιστά, μονάχα οἱ ρυθμικοὶ τόνοι τόνιζαν τὶς συλλαβὲς καὶ πολὺ συχνὰ καὶ συλλαβὲς ἄτονες στὸ πεζὸ λόγο.

Ὁ δεκαπεντασύλαβος πολιτικὸς στίχος, ὡς σήμερον ἀκόμα, εἶναι ὁ στίχος ὁ πρὸ κοινός. Τὸν βρῖσκουμε στὰ ἑνέα δέκατα τῶν ἔργων καὶ εἶναι γιὰ τὴν ἑλληνικὴν ποίηση ὅ,τι εἶναι ὁ ἀλεξανδρινὸς στίχος γιὰ τοὺς Γάλλους, καὶ ὁ ἐντεκασύλαβος γιὰ τοὺς Ἰταλοὺς. Ὅπως εἶναι ὁ μακρύτερος ἑλληνικὸς στίχος, εἶναι καὶ ὁ ἐπιδεικτικότερος σὲ ἀλλαγὲς, σὲ ποικιλίαι στὴν τομὴ καὶ τὸν τονισμό. Οἱ δεκαπέντε τοῦ συλλαβῆς, μετὰ μιὰ καινούργια πάντα διάταξη τῶν ρυθμικῶν τόνων, μποροῦν νὰ τοῦ δύνουν ἀπειρες μορφές, χωρὶς νὰ χάνει τίποτε ἀπὸ τὸ ρυθμὸ τοῦ. Ὅπως ἐξελέχθη ὁ ἀλεξανδρινὸς τῶν Γάλλων στὴν ἐποχὴ τῶν ρομαντικῶν, ἔτσι στὸν εἰκοστὸ αἰῶνα ἐξελέσεται καὶ ὁ δικὸς μας ὁ πολιτικὸς. Τὸν παλιὸ δεκαπεντασύλαβο τῶν κρητικῶν καὶ δημοτικῶν τραγουδιῶν μετὰ τὴν κλασικὴν του ὁμοιομορφία σπάνια τὸν βρῖσκουμε πρὸς μέσα στοὺς στίχους τοῦ Παλαμά καὶ τῶν ὁπαδῶν του. Ὅλοι ζητοῦν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴ σκλαβιά τῆς παλαιᾶς τομῆς στὴν ὄγδοη συλλαβὴ, καὶ βρῖσκουμε συχνὰ στὸ δεκαπεντασύλαβο, ἐχτὸς ἀπὸ τὴν τομὴ στὴν τέταρτη καὶ στὴν ὄγδοη, καὶ τὴν τομὴ στὴν πέμπτη καὶ δέκατη συλλαβὴ, πὺ χωρίζει τὸ δεκαπεντασύλαβο σὲ τρία ἴσα μικρὰ ἡμιστίχια :

Θωριά κερένια || πύρινη ματιὰ || μέτωπο φέγγος
(Παλαμά: Βωμοί—Ὁ Ζωγράφος Λάζαρος)

Καὶ μετὰ στὸν πόνο || τὴν ψηλὴν ἡδονὴν || τὴν ἄξια γνώρα!
(Δ. Τανάλια: Τὸ φῶς πὺν καίει—Ἡ Μαγδαλινὴ)

Πολλὲς φορὲς δυσκολεβόμαστε νὰ ποῦμε καὶ πὺ βρῖσκεται ἀκόμα ἡ τομὴ. Τόσο ὁ ποιητὴς φανερὰ δείχνεται ἀνυπόταχτος στὴ σκλαβιά τῆς :

Νύχτα γιομάτο ἀπὸ τὸν κάτω κόσμον σὰ νὰ βγαίνει.
(Παλαμά: Βωμοί)

Ἀκόμα καὶ οἱ ρυθμικοὶ τόνοι πάντα στὶς ἄρτιες συλλαβὲς εἶναι ζυγὸς ἀβάσταχτος γιὰ τὸ σύγχρονον στιχουργὸ, πὺ ζητεῖ πάντα καὶ καινούργιες ἁρμονίες μέσα στὴ σύνθεση τοῦ ἔργου.

Ἔτσι ὁ πολιτικὸς στίχος θὰ μείνει πάντα ὁ πρὸ καθαρὸς ἑλληνικὸς στίχος, ἔτοιμος νὰ δεχτεῖ ὅλες τὶς ἀλλαγὲς πὺ ἡ μούσα θ' ἀπαιτήσῃ μέσα στὴν παγκόσμια ἐξέλιξη τῆς Τέχνης.

Ὁ δεκατρισύλαβος. Τόσον καιρὸ περιφρονημένος, βρῖσκε τὴ θέση πὺ τοῦ πρέπει λίγο ἀργά, μόλις στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα, παρ' ὅλες τὶς διαμαρ-

στίχος όμως γραφεί σε δυο σειρές, θά έχουμε δυο μικρούς κανονικούς ιαμβικούς.

v — | v — | v

v — | v — | v — | v

Τέτοιους κακογραμένους στίχους βρίσκουμε και στη δημοτική ποίηση, και στα έργα των γραμματισμένων ποιητών.

Λάμπει ο ήλιος, λάμπει, στα παραθύρια σου
Ξανθά 'ναι τὰ μαλιά σου, μαύρα τὰ φρύδια σου.

(Δημοτικό δίστιχο)

Ο έντεκασύλλαβος. Ο έντεκασύλλαβος είναι στην Ιταλική γλώσσα ο εξαιρετικά επικός στίχος. Με τη βενετσιάνικη κατοχή διαδόθηκε στην Ανατολή ή Ιταλική φιλολογία, και οι μεγάλοι ποιητές της Αναγέννησης βρήκαν πολλούς μιμητές στην Ελλάδα. Ο έντεκασύλλαβος χρονολογείται από κείνη την εποχή, και το πρώτο έργο γραμμένο σε ιαμβικούς έντεκασύλλαβους είναι τα «Κυπριώτικα έρωτικά τραγούδια» στο τέλος του 15ου ή στην αρχή του 16ου αιώνα. Όχι μόνο ο στίχος και οι στροφικές μορφές δείχνουν καθαρά την Ιταλική επίδραση, παρά βρίσκουμε ακόμη και άπειρες Ιταλικές εκφράσεις, και σε πολλά σημεία ο ποιητής μās αφήνει καθαρά να νιώσουμε, πώς μιμείται τον Πετράρκα.

Έπειτα από τα «Κυπριώτικα τραγούδια» βρίσκουμε τον έντεκασύλλαβο στο κρητικό θέατρο, στα χορικά της «Ερωφίλης», στην «Όμορφη Βοσκοπούλα», στους ποιητές του 19ου αιώνα και στους σύγχρονους.

Η τομή του έντεκασύλλαβου δεν είναι πάντα σταθερά ορισμένη. Οι Έταλοι τη θέλουν έπειτα από την πέμπτη ή έπειτα από την έβδομη συλλαβή και ποτέ έπειτα από την έκτη. Σ' έμās οι καλύτεροι ποιητές μεταχειρίστηκαν την τομή στην έκτη συλλαβή, χωρίς οι στίχοι γι' αυτό να είναι λιγότερο αρμονικοί:

Σά φύλλο κίτρινο || και μαραμένο

(Βαλαωρίτης)

Δέρνει τή στέγη μας || και τότε' αντίμα

(Πορφύρας)

Γενικά όμως μπορούμε να πούμε, πώς ο έντεκασύλλαβος δεν έχει τομή σταθερή, ή δεν έχει και καμιά τομή. Η φωνή σταματάει όπου το θέλει το νόημα, χωρίς να χάνεται ο ρυθμός.

Ο ρυθμικός τόνος πέφτει ή στην έκτη συλλαβή μ' ένα δεύτερο, πιο αδύνατο, τόνο στη δεύτερη, ή στην τέταρτη:

Με χιόνια και βροχές τή γή ποτίζεις

(Ερωφίλη: Πρ. Α' Χορός)

Νά κυματίσουν αϊματα να πούμε

(Ερωφίλη)

Η πέφτει στην τέταρτη συλλαβή μ' ένα δεύτερο, πιο αδύνατο, τόνο στην όγδοη:

*Οντα σε κείνην τήν μεργιάν γυρίσω
*Όπου τὸ δεῖ σου τὸ γλυκύν γλαμπρίζει.

(Κυπριώτικα Ε')

Στα «Έρωτικά Κυπριώτικα τραγούδια» βρίσκουμε συχνά το ρυθμικό τόνο στην τρίτη αντί στη δεύτερη συλλαβή, κι ο τόνος αυτός δείχνεται σαν κύριος ρυθμικός τόνος, ενώ ο τόνος της έκτης γίνεται πιο αδύνατος:

Γιατί θάρος δέ βλέπω άχ τήν κυρά μου.

Το ρυθμικό τόνο στην τρίτη συλλαβή δεν τον βρίσκουμε στην κρητική περίοδο. Στο δέκατο ένατο όμως αιώνα και στη σύγχρονη ποίηση τον βρίσκουμε συχνά να κόβει τη μονοτονία των ρυθμικών τόνων στις άρτιες συλλαβές. Κάποτε τον βρίσκουμε και μόνο του στο στίχο:

Αυτόκίνητο να γοργοζυγώνει

(Μαβίλης)

για να δίνει πιο ζωντανή τη γρηγοράδα. Η και δεν υπάρχει σε καμιά συλλαβή κύριος ρυθμικός τόνος, πάλι για κάποιο λόγο, όπως στο στίχο

σά νάθελε να σε νεκροστολίσει

(Μαβίλης)

Όπου με την έλλειψη των τόνων δίνεται η έντύπωση της θλίψης και της μελαγχολίας.

Επίσης με το ρυθμικό τόνο της τέταρτης συλλαβής, όταν δεν τον συνοδέβει ο πιο αδύνατος τόνος της όγδοης, δίνεται μια έντύπωση διαφορετική με τον ανάλαφρο ρυθμό που προκαλεί μοναχός ο ρυθμικός τόνος της τέταρτης.

Σά φύλλο κίτρινο και μαραμένο
Με παίρνει ο άνεμος με τα φτερά
Μακριά από σέβανε παραδαρμένο,
Φροσύνη, άγάπα με στην ξενιτιά

(Βαλαωρίτης)

Ο στίχος ο νταντέσκος με κύριο ρυθμικό τόνο στην τέταρτη συλλαβή και με δεύτερο πιο αδύνατο τόνο στην έβδομη, ήρθε στην Ελλάδα από την εποχή του Σολωμού, κι αυτός με τον ίδιο σκοπό, που έχουν όλοι οι στίχοι που παρουσιάζουν κάποια άνωμαλία, για να δώσει δηλαδή κάποια καινούργια διαφορετική ποιητική έντύπωση:

Λάμνουν με κάτι κουπιά τσακισμένα

(Σολωμός)

Φυσάει τ' αεράκι μ' ανάλαφρη φόρα

(Μαβίλης)

*Άλλες ψυχές της ψυχής σου αδερφάδες

(Μαβίλης)

Ο δεκασύλλαβος. Η προσπάθεια μερικών ποιητών να μās δώσουν ιαμβικούς δεκασύλλαβους έμεινε χωρίς επιτυχία. Ο δεκασύλλαβος, όπως όλοι οι στίχοι με άρτιο άριθμό συλλαβών, δε μπορεί να έχει για βάση τον ίαμβο.

Ο Ραγκαβής μās έδωσε στίχους είκοσασύλλαβους και δεκατετρασύλλαβους, και νόμιζε πώς μās δίνει στίχους μονούς ιαμβικούς, ενώ πραγματικά οι τομές χωρίζουν τον είκοσασύλλαβο σε τέσσερις μικρούς πεντασύλλαβους, και τον δεκατετρασύλλαβο σε δυο μικρούς έφτασύλλαβους:

Δέν θ' ἀναγκάσης || νά εὐλογίση, || δεσμὸν πού μέμφε || ται ἡ ψυχὴ του
(*Ἐλένη καὶ Δῆμος Ζ'*)

ᾠ τῆς Λητοῦς θυγάτηρ, || Ἐκάβη σεβασμία!
(*Φοίνισσαι*)

Ἄν τούς πάρουμε γιὰ μονοὺς στίχους, τότε πὼς θὰ ἐξηγήσουμε τοὺς ρυθμικοὺς τόνους καὶ ἰδιαίτερα τὸν τελευταῖο δυνατὸ ρυθμικὸ τόνο πάνω σὲ περιττὴ συλλαβή;

Σχετικὰ τώρα μὲ τὸν ἰαμβικὸ δεκασύλλαβο, πού βρίσκουμε στὸ Βηλαρά, Ζαλοκώστα, Σοῦτσο καὶ Ραγκαβὴ π.χ.

Ὁ νιὸς καὶ δίχως τοῦ κόσμου πράξι
Στίς ὄρεξες του δὲν ἔχει τάξι
(*Βηλαράς*)

Τοῦ Ἰωάννου Γαλάτου κόρη
Παιδίσκη μόλις ἑπτὰ ἐτῶν.
(*Ἄλ. Σοῦτσο*)

Ἄν τὸν πάρουμε γιὰ ἀπλὸ στίχο μὲ τὴν τομὴ στὴν πέμπτη συλλαβή, ἔχουμε τὸν ἀκόλουθο τύπο:

$v- | v\bar{ } | v || v- | v\bar{ } | v$

δηλαδή ἔχουμε μέτρο ἰαμβικὸ μ' ἓναν ἀνάπαιστο στὴ μέση. Ἐνῶ ἂν τὸν πάρουμε γιὰ στίχο διπλὸ—κι αὐτὸ εἶναι τὸ σωστότερο—ἔχουμε δυὸ πεντασύλλαβους κανονικοὺς ἰαμβικοὺς μὲ τὸ ρυθμικὸ τόνο στὴν τέταρτη συλλαβή:

$v- | v\bar{ } | v$ Τοῦ Ἰωάννου
 $v- | v\bar{ } | v$ Γαλάτου κόρη

Ὁ ἐνιασύλλαβος. Ὁ Λασκαράτος στὴ «Μετρικὴ του» καταδικάζει τὸν ἐνιασύλλαβο. Δὲν τοῦ βρίσκει καμιὰ ἁρμονία καὶ συμβουλεύει τοὺς στιχογραφοὺς νὰ τὸν ἀφήσουν ὀλότελα κατὰ μέρος. Γιατί; Τὴ ψεγάδι νὰ τοῦ βρεῖ κανεὶς, ἀφοῦ κι ὁ πιὸ δύστροπος στίχος, ὑποταγμένος στὴν τέχνη ἑνὸς μεγάλου δημιουργοῦ, δίνει ἄπειρες ποικιλίες ἁρμονίας καὶ ρυθμοῦ; Ἐπειτα μέσα στὴν ἐλεύθερη ποίηση, ὅπου οἱ μικροὶ στίχοι ἀλλάζουν μὲ τοὺς μεγάλους, ὅπου κοντὰ στὸ δεκαπεντασύλλαβο βρίσκουμε ξαφνικὰ τὸ μικρὸ τρισύλλαβο, πόσες φορὲς ὁ καταδικασμένος ἐνιασύλλαβος ἔρχεται βοηθὸς τοῦ μαγικοῦ ρυθμοῦ! Φτάνει ν' ἀνοίξουμε ἓνα ὁποιοδήποτε ἔργο, γραμμένο σὲ ἐλεύθερους στίχους, γιὰ νὰ πειστοῦμε, πόσο ἄδικο εἶχε ὁ Λασκαράτος.

Καθὼς χτυπῶ τὰ παλαιάκια
Καὶ γέρνω πίσω τὸ κεφάλι,
Κλειώντας τὰ μάτια κουρασμένα,
Μάτια μολύβι ἀπ' τὴν ἀγρύπνιας
(*Α. Τανάλια: Τὸ Φῶς πού καίει σ. 64*)

Εἶναι ἀλήθεια, πὼς στοὺς παλιοὺς τὸν βρίσκουμε κάπως τραχὺ:

Ἐπὶ σκιὰν γλαυρῶν πευκῶν
οἶκος ἐπίχαρις ὑψοῦται,
τὸ μέτωπόν του τὸ λευκὸν
μὲ κλῆμα θάλλον στεφανοῦται
(*Α. Βλάχος*)

Τὴν τραχύτητα ὅμως αὐτὴ γιὰ νὰ τὴν ἀποδώσουμε στὸ φτωχὸ ἐνιασύλλαβο, κι ὄχι στὴ σκλαβιά τῆς γλώσσας καὶ τοῦ σχολαστικισμοῦ;

Οἱ ρυθμικοὶ τόνοι τοῦ ἐνιασύλλαβου πέφτουν, ἀδιάφορο, σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ἄρτιες συλλαβές, συχνότερα ὅμως στὴν τέταρτη καὶ στὴν προτελευταία. Τομὴ μπορεῖ καὶ νὰ μὴν ἔχει, γιὰ ἓνα μικρὸς στίχος διαβάζεται εὐκόλα μὲ μιὰ πνοή.

Ὁ ἑφτασύλλαβος. Δίχως τομὴ κι αὐτός, ἔχει δυὸ ρυθμικοὺς τόνους, εἴτε στὴ δεύτερη καὶ ἔκτη, εἴτε στὴν τέταρτη καὶ ἔκτη συλλαβή:

Ὁρχίζω, σε, Σελήνη,
Στῆς νύχτας τῆ γαλήνη
Στὸν ἄπειρον αἰθέρα
Καὶ στ' οὐρανοῦ τὴ σφαίρα
(*Χριστόπουλος*)

Ὁ πεντασύλλαβος. Ἐχει τὸ ρυθμικὸ του τόνο στὴν προτελευταία συλλαβή, πού συχνὰ εἶναι καὶ ἡ μόνη τονισμένη:

Ποιὰ εἶναι τούτη
Ποὺ κατεβαίνει
Ἄσπροντυμένη
Ὁχ τὸ βουνό.
(*Σολωμός*)

Σπάνια ἔχει ἓνα δεύτερο τόνο στὴ δεύτερη συλλαβή:

Πουλάκι ξένο
Βραδιάζει ἡ μέρα
Σκοτάδι παίρνει
Καὶ δίχως ταίρι
Σὲ ξένο δάσος
(*Βηλαράς*)

Στίχους ἰαμβικοὺς μακρύτερους ἀπὸ τὸν πολιτικὸ δεκαπεντασύλλαβο μᾶς ἔδωσαν: ὁ Πολυλάς στὴ μετάφραση τοῦ τρίτου ἐλεγείου τοῦ Τιβούλου, ὅπου σ' ἓνα στίχο δεκαεφτασύλλαβο ζητεῖ νὰ ἐνώσει τὸ ἀρχαῖο ἑξάμετρο μὲ τὸ πεντάμετρο, ὁ Σικελιανὸς στὸ βιβλίον του «Στίχοι» ἐπίσης δεκαεφτασύλλαβους, κι ὁ Βάρναλης κι ὁ Τάκης Μπαρλὰς εἰκοσιτρισύλλαβους. Ὅλοι ὅμως ξαναγυρίζουν στὸν παλιὸ μας ἔθνικὸ στίχο τῶν δεκαπέντε συλλαβῶν.

Μὲ τὸν καιρὸ, καινοῖργιοι ρυθμικοὶ συνδυασμοὶ θὰ ρίχνουν τοὺς τόνους σκόρπια στὶς ἄρτιες καὶ στὶς περιττές συλλαβές, χωρὶς διάκριση, ζητώντας τὴν ἁρμονία μέσα στὴ ρυθμικὴ ἀνωμαλία. Οἱ ἰαμβοὶ δύσκολα θὰ ξεχωρίζουν ἢ καὶ δὲ θὰ διακρίνονται διόλου μέσα στὴν καινούργια ἐξέλιξη τοῦ στίχου, καὶ μοναχὸς ὁ τόνος ὁ τελευταῖος κι ὁ πιὸ δυνατὸς τοῦ στίχου, πέφτοντας πάντα στὴν ἄρτια συλλαβή, θὰ σώζει τοῦ ἀρχαίου ἰαμβοῦ τὸ γόητρο, καὶ θὰ μᾶς θυμίζει κάποιους παλιοὺς λησμονημένους ρυθμικοὺς κανόνες.

(ἀκολουθεῖ συνέχεια)

ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ

Η ΤΟΝΙΚΗ ΜΕΤΑΡΥΘΜΙΣΗ

Να με συμπαθήσει ὁ φίλος-μου ὁ κ. Φιλήντας. Ὁ καινούριος κανόνας που προτείνει για την τονική απλοποίηση¹ εἶναι σκοτεινός και ἔχει πολλά ακαθόριστα σημεῖα. «Δεν παίρνουνε το τονικό σημάδι ὅλες οἱ μονοσύλλαβες και δισύλλαβες λέξεις που φυσικά δεν τονίζονται κατα την απαγγελία, εἴτε εἶναι προκλιτικές, δηλαδή προάτονες, εἴτε εἶναι εγκλιτικές, δηλαδή χασότονες».

Ανάγκη λοιπόν να ορίσουμε ποιες εἶναι οἱ λέξεις που δεν τονίζονται στην απαγγελία. Αυτό δυστυχώς μένει στην εκτίμηση ἐκείνου που θα γράψει. Και ἔτσι πελαγώνουμε. Λησμονεῖ ὁ κ. Φιλήντας την κλασική απροσεξία του Ρωμίου. Μα και δίχως αὐτήν, πάλι μια χαρά πελαγωμένοι εἴμαστε. Ποιες εἶναι αὐτές οἱ λέξεις; Παρατάζει ὁ κ. Φιλήντας κάμποσες, που κατα την αντίληψή-του δεν τονίζονται στην απαγγελία, και προσθέτει στο τέλος «ἴσως και κανα ἄλλο». Ποια εἶναι αὐτά τα ἄλλα, δεν ξαίρουμε. Θα εἶναι ἄραγε τα *οὔτε, μήτε, εἴτε ὥστε, τότε, ὁμως...*; Τα παραδείγματα που δίνει, ἐκτός απτῶν προσωπικές αντωνυμίες, εἶναι ὅλα μόρια, δηλαδή ἀκλιτα, ἐνῶ ὁ κανόνας-του λέει γενικά «λέξεις». Ποιο ἀπτα δυο θα ἐνοήσουμε; Ἀν δηλαδή μια δισύλλαβη λέξη δεν εἶναι οὔτε προκλιτική οὔτε εγκλιτική, και ἀν νομίζω ἐγὼ πως δεν τονίζεται στην απαγγελία, τί θα κάμω; Θα την τονίσω ἢ ὄχι; Μένει σκοτεινὸν.

Θα θέσουμε π. χ. ἓνα γενικό κανόνα σαν τούτον: *Ἄτονα θα εἶναι ὅλα τα ἀκλιτα μονοσύλλαβα και δισύλλαβα μόρια, ἐκτός ἀπο λίγα ὀρισμένα*; Ὁχι. Κανόνα δε βάζει ὁ κ. Φιλήντας. Θα κυβερνήσει τὸ γούστο του καθενός, ἢ καλύτερα ἢ γνώμη-του στο ζήτημα ἀν τὸ κάθε μόριο τονίζεται ἢ δεν τονίζεται στην απαγγελία. Και οἱ γνώμες δε θα συμπέφτουν. Ὁχι γιατί, κατα πως λέει ἡ παροιμία, «πέντε Ρωμιοί, δέκα γνώμες». Ὁχι γι' αὐτό. Δε θα φταίνε τίποτες οἱ Ρωμιοί. Οἱ γνώμες θα διαφέρουν, γιατί ἡ οὐσία του πράματος εἶναι τέτλια. Και ἀπορω πως δεν τὸ βλέπει ὁ κ. Φιλήντας. Π.χ. ἀνάμεσα στα μόρια που θεωρεῖ ἀτονα στην απαγγελία βλέπω με μεγάλη-μου ἀπορία και τα ἀκόλουθα: *παρα, ἀντι, δίχως, πριχου, σταν, ἀφου, ἀμα, καθως, ποτε...* Ὅταν λέμε *τρεις παρα πεντε*, τότε τὸ *παρα* εἶναι πραγματικά ἀτονο. Κάποτε ὁμως λέμε *παρα ν' ἀρωστήσω προτιμω...*, και τότε τὸ *παρα* εἶναι τονισμένο με τὸ παραπάνω. Ἐπίσης *ἀντί ν' ἀρωστήσω...* Μα και τὸ *ποτέ*, ἀτονο!; Και ὅταν λέμε με πολλή ἐμφαση *ποτέ δε θα γίνει αὐτό*; Και ἀν, ἀπάνω στη λέξη *ποτε*, δίνουμε και μια γεναία γροθία στο γραφεῖο-μας, πάλι ἀτονο θα εἶναι;

Ακόμη και μονοσύλλαβες προκλιτικές, που πραγματικά δεν ἔχουν τόνο, κάποτε τις προφέρουμε με ζωνρότατο τόνο. Λέμε συνήθως *ἀν ἔρθει* χωρὶς τόνο. Κάποτε ὁμως, για να δώσουμε μεγαλύτερη σημασία στήν υποθετική περίπτωση του ἐρχομοῦ, λέμε με πολλή ἐμφαση: *ἀν ἔρθει*. Λέμε *μα λοιπόν πότε θα ἔρθεις*; Κάποτε ὁμως πατούμε στο *μα* με πολλή δύναμη: *μάαα λοιπόν*; Λέμε *σας παρακαλῶ*. Κάποτε ὁμως τὸ *σας* τονίζεται πολὺ δυνατώτερα ἀπὸ *ρήμα*: *σὰς παρακαλῶ*.

Τὸ *ξανα* ὁ κ. Φιλήντας τὸ θέλει χωρὶς τόνο «ὅταν προηγείται χωρὶς ἐμφαση: *ξανα τὸ λέω*, ὁμως *τὸ λέω ξανά* με τόνο». Δε μας λέει τί θα κάμουμε ὅταν τύχει να προηγείται καὶ να ἔχει και ἐμφαση. Θα τὸ τονίσουμε, υποθέτω. Και ἀν ἡ ἐμφαση εἶναι πιο λίγη; Πρέπει λοιπόν να ἔχουμε κ' ἓνα δυνατόμετρο για να μετροῦμε τὴν ἐνταση τῆς ἀναπνοῆς. Εἶναι φανερό πως τὸ σύστημα του ἀπαγγελτικῶν τονισμῶν εἶναι ἀνεφάρμοστο.

«Τὸ ἀριθμητικό ἓνας, μια, ἓνα, ὅταν εἶναι ἀόριστο ἀρθρο» δε θα τὸ τονίζουμε, θα τὸ τονίζουμε ὁμως ὅταν εἶναι ἀριθμητικό. Θὰ γράφουμε λοιπόν *ἦρθε ἓνας ἄνθρωπος* χωρὶς

τόνο, και ἦτανε μόνο ἓνας με τόνο. Στις διαφορούμενες φράσεις, ἀν τούτη: *ἀπὸ χωριό μας ἦρθανε*, για ν' ἀποφύγουμε τὴ σύγκλιση, προτείνει να μὴ βάζουμε τόνο στην ἀντωνυμία ὅταν πηγαίνει με τὸ ουσιαστικό, και να βάζουμε ὅταν πηγαίνει με τὸ ρήμα, και προσθέτει «σ' αὐτὴ μόνο τὴν περίπτωση, για ν' ἀποφύγουμε τὴ σύγκλιση», δηλαδή μονάχα ὅταν ὑπάρχει και ουσιαστικό και ρήμα. Ὅστε στη φράση *σήμερα μας ἦρθανε*, ἐπειδὴ δεν ὑπάρχει κίντυνος σύγκλισης, δε θα βάλουμε τόνο στο *μας*, μολονότι πηγαίνει κ' ἐδῶ με τὸ ρήμα. Και ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτὰ πιστέβει σοβαρά ὁ κ. Φιλήντας πως ὁ κανόνας-του εἶναι «ἀπλος»! Ἡ ἀλήθεια εἶναι πως στον ἄνθρωπο που θα καθήσει να γράψει, βάζει μια σειρά προβλήματα, που πρέπει να τὰ λύσει πρώτα, για να γράψει σωστά.

Μια λέξη ἢ πρέπει να ἔχει τόνο ἢ να μὴν ἔχει. Με ρεφτους κανόνες δε θα ταχτοποιήσουμε ποτε τὴ γραφή-μας. Και θα εἶναι ρεφτοι ὅσο τους στηρίζουμε στην ἀπαγγελία. Ἡ κριτική του κ. Φιλήντα με πείθει ἀκόμη μια φορὰ πως πραγματικά για τὸ τονικό-μας ζήτημα ἄλλη λύση λογική δεν ὑπάρχει ἀπτῶν δυο λύσεων που πρότεινα. Δε θέλετε τὴν τελευταία, τὴν πιο ριζοσπαστική, με τὴν κατάργηση του τόνου στη λήγουσα; Πάρτε τὴν προηγούμενη, με τόνο και στη λήγουσα. Εἶναι κ' ἐκεῖνη συνεχτική και συνακόλουθη, δεν κρύβει καμία ἀντιφάση, δεν ἔχει σκοντάματα κ' ἀμφιβολίες. Ἀλλιῶς χάνουμε τὸν καιρό-μας.

**

Στο ζήτημα των τέσσερων νέων ψηφίων για τὸς ουρανικούς φθόγγους *κι, γκι, γι, χι*, δεν πρόσεξε καλά ὁ κ. Φιλήντας τί ἔγραφε. Τὴ δυσκολία στην εἰσαγωγή-τους τὴν ἐβρίσκα σε κάποιον *ι* που στις καθ'αυτὸ δημοτικές λέξεις κάνει συνίζηση και στις λόγιες δεν κάνει: *σιάζω παρονοι-άζω* κτλ. Ἄλλο ζήτημα ἀν ἔχω δίκιο ἢ ἀδίκιο σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Ἐχει ὁμως ἀδίκιο ὁ κ. Φιλήντας ὅταν βεβαιώνει δυο φορές πως ἀποκρούω αὐτὰ τὰ γράμματα με τὴν «αφελή», με τὴν «ἀπλοϊκή» αἰτιολογία να μὴν ἀυξηθεῖ ἡ ἀλφαβήτα-μας κατα τέσσερα ψηφία.

Εἶχα γράψει πως ἀπὴ συνίζηση: *μάτια, καράβια*, γενιέται ἓνας παράγωγος φθόγγος: *μάτχια, καράβγια*. Ὁ κ. Φιλήντας καταδικάζει αὐτὴ τὴν ἐκφραση. Δε γενιέται, λέει, παράγωγος φθόγγος, παρα τὸ *ι* με τὴ συνίζηση γίνεται *ιωτ...* Ἄυτο συνταιριάζεται με τὰ προηγούμενά-του σύμφωνα, και με τὰ χορδοχηρεὰ *β, γ, δ, ε* γίνεται χορδοχηρο *ι,...* και με τὰ ἀχορδόχηρα *φ, θ, π, τ*, γίνεται ἀχορδόχηρο. Ἐγὼ, ὁ Θεὸς να με συχωρέσει, σ' αὐτὴν τὴν ὑπόθεση βλέπω ἓνα «Γιάνη» κ' ἓνα «Γιανάκη», τίποτε περισσότερο: Δε γενήθηκε «παράγωγος» φθόγγος. *παράχτηκε* ὁμως ἓνας φθόγγος που δεν ἦτανε πριν.

Με καταδικάζει ἀκόμη ἐπειδὴ τὰ λαρυγγικά σύμφωνα *κ, γ, γκ, χ* τὰ λέω *ξερα* και τὰ ουρανικά *κι, γκι, γι, χι* τὰ λέω *υγρα*. Ὁ κ. Φιλήντας ἀποφάσισε να με διδάξει τὰ στοιχεῖα τῆς λογικῆς. Τὸ ἀντίθετο του *ξερο*, λέει, εἶναι τὸ *χλωρο* καὶ τὸ *μαλακο*, και τὸ ἀντίθετο του *υγρο* εἶναι τὸ *στεγρο*. Δεν ταιριάζουνε, λέει, τέτλια λάθη σε μια διατριβὴ «με ἀξίωσες οπωσδήποτε». Βέβαια: *ξύλα ξερα* και *ξύλα χλωρα*. Ναι, μα ἐγὼ ἀκουω πως ἡ Ἀθήνα ἔχει κλίμα *ξερο* και ἡ Θεσσαλονίκη ἔχει κλίμα *υγρο*, ὄχι *χλωρο* οὔτε *μαλακο*. Δειψὴ λοιπόν εἶναι ἡ λογική κατὰ τὰξιν αὐτῶν των ἐνοιῶν, ὅπως τὴν ἔκαμε ὁ κ. Φιλήντας. Μα τὸ νοστιμότερο εἶναι που λησμόνησε πως μαζί μ' ἐμένα καταδικάζει και τὸν Ψυχάρη, που κάνει τὴν ἴδια θανάσιμη ἀμαρτία, και που τὰ ἔργα-του ἔχουν «ἐπιστημονικές ἀξίωσες οπωσδήποτε». Και, μα τὴν ἀλήθεια, ἀν εἶναι, γι' αὐτὴν τὴν ἀμαρτία, να πάω στην κόλαση των γλωσσολόγων μαζί με τὸν Ψυχάρη, τιμή-μου.

Τὸ *γέλιο*, λέει, δεν παράγεται ἀπὸ *γελοῖο*, «ὅπως νομίζει ὁ κ. Γιανίδης»! Ἐκαμα ἀνω κάτω τὴ διατριβή-μου για να βρῶ πότε εἶπα ἐγὼ πως τὸ *γέλιο* παράγεται ἀπὸ *γελοῖο*. Ἐπὶ τέλους ἀνακάλυψα τὸ σῶμα του ἐγκλήματος: Μέσα σε καμία εκατοστὴ διπλονοούμενες λέξεις που ἀναφέρω, ὅπως γράφω *νόμος, γέρος,...* ἀντι χωριστὰ *νόμος—νομός, γέρος—γερός*, ἔτσι γράφω και *γέλοια*. Ἡ ἀποχτημένη συνήθεια να ἐνώνω τῶν δυο λέξεις σε μια, για χάρη συντομίας, μ' ἔκαμε να μὴν προσέξω που αὐτῶν οἱ δυο λέξεις γράφονται διαφορετικά. Ὅμως ἀπο μια ἀπροσεξία στη γραφή μέχρι του να «νομίζω κτλ.» ὑπάρχει μεγάλη ἀπόσταση. *Μια γραφή δεν ἰσοδυναμει με ἐκδήλωση ἐτυμολογικῆς θεωρίας*. Ἀν γράψω ἀπο παλῖα συνήθεια *ξέρω*, δε θα σημαίνει πως ἐπιμένω να τὸ ἐτυμολογῶ ἀπὸ *ἐξευρίσκω*, και ὅταν γράφω *βαρὺς*, δε θα πει πως καταδικάζω τὴν ἰδέα του Ψυχάρη πως τὸ σωστό εἶναι *βαρής*. Δεν εἶχα ποτε τὴν

ελαφρότητα να κάμω ευμολογίες. Δεν πάτησα ποτε τα αμπελοχώραφα του κ. Φιλήντα. Αν το έκανα, θα ήτανε πράγματι «γελοίο», όπως έχει την καλωσύνη να το χαρακτηρίζει προκαταβολικά.

Λοιπόν, δε «νομίζω» τίποτε, και δεν άξιζε τον κόπο να γράφει έντεκα ολόκληρες σειρές γι' αυτήν την αστεία υπόθεση.

Συνοπτικά να πούμε, ο κ. Φιλήντας γράφει θυμωμένος, δε μπόρεσα να καταλάβω γιατί. Ο κ. Φιλήντας είναι ένας καλότατος άνθρωπος, ίσως όμως απτον ατελείωτο γλωσσικό καβγα που έχει χρόνια τώρα με κάποιους άλλους, του έμεινε η συνήθεια, να θυμώνει μόλις πιάσει γλωσσική συζήτηση και με όποιον άλλον.

ΕΛΙΣΑΙΟΣ ΓΙΑΝΙΑΗΣ

: ΜΙΚΡΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ :

ΓΑΛΑΤΕΙΑΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

Η ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΗ ΕΛΛΗΝΙΔΑ ΣΤΗ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ¹

Οι εργαζόμενες γυναίκες στον τόπο μας διαιρούνται σήμερα σε τρεις κατηγορίες: Σε πωδρομικές, σε έλευθεριάζουσες, και σε προσδεφτικές φιλελεύτερες.

Οι πρώτες, οι πωδρομικές, παρόλο που απόκτησαν την οικονομική τους ανεξαρτησία, δεν ένοούν με κανέναν τρόπο να βγούν από την πρόληψη, πώς ή γυναίκα οφείλει υποταγή στον άντρα. Πιστέβουν πώς οι προσπάθειες για την ήθική της απολύτρωση όχι μόνο δεν είναι άκολουθήσιμες παρά το αντίθετο είναι ολέθριες. Σ' αυτή τη ριζωμένη πρόληψη συντελεί και το αστικό καθεστώς. Όχι μόνο δεν κάνει καμιά προσπάθεια να πάψει πια ή γυναίκα να είναι ή σκλάβο, ή υποταγμένη άδιαμαρτύρητα προαιώνια, παρά αντίθετα πασχίζει με κάθε τρόπο να την απομακρύνει από την πολιτική και τον κοινωνικό αγώνα, προσπαθώντας να της ξεμηδενίσει κάθε δομή προς τη χειραφέτηση. Ίδανικό, αλήθεια, εύκολοκατόρθωτο, άμα σκεφτούμε πώς ή γυναίκα είναι πλάσμα συντηρητικό από λόγους φυσιολογικούς, άφου ο προσορισμός της είναι να γίνεται μητέρα πολλές φορές κατά τη διάρκεια της ζωής της, και πώς από το ρόλο αυτό, που ή φύση την προόρισε, δεν είναι εύκολο ν' αποσπαστεί. Την παθητική της όμως αυτή στάση εμπρός στα πιο ζωτικά της συμφέροντα όχι λίγο τη δυναμώνουν και τα λογής λογής συντηρητικά στοιχεία, που άποτελούν την πλειονότητα στον καθυστερημένο τόπο μας. Από τις στήλες των έφημερίδων, από την αίθουσα της Βουλής, ή από τον βήμα των δημόσιων όμιλιών άλλο δεν κάνουν οι διάφοροι άμύνητες παρά να «κρούουν τον κώδωνα κινδύνων παντοειδών». Θρησκεία, οικογένεια, πατρίδα, όλα άπειλούνται από τους μαλιαροκομμουνιστές. Μά και ή φεμινιστική συντηρητική κίνηση δεν έπενεργεί λιγότερο στις εργαζόμενες άξύπνητες γυναίκες. Αντι να τις διδάσκουν να ενδιαφέρονται για τα κοινωνικά και τα πολιτικά προβλήματα του τόπου μας, αντι να τις συμβουλεύουν να συναυτίσουν τις τύχες τους μ' όλη την εργατική τάξη, άφου τα συμφέροντα όλων που εργάζονται είναι άλληλένδετα, αντίθετα τις διδάσκουν, πώς ή γυναίκα οφείλει να μένει στα «καθήκοντα του οικου, ως μητέρα και ως σύζυγος». Σά να πήγε ή γυναίκα να δουλέψει στα λογής εργοστάσια, έσο, από άλαφρομυαλιά για να τη συμβουλέβουμε να συνεντιστεί και να ξαναγυρίσει στον ίσιο δρόμο

1. Από την όμιλία αυτή της κ. Καζαντζάκη στον Έκπαιδευτικό Όμιλο δημοσιέβουμε το μέρος, όπου αναλύει και χαρακτηρίζει τη σύγχρονη εργαζόμενη Έλληνίδα και συγκρίνει με το τι γίνεται σήμερα στη Ρωσία.

του νοικοκυριού. Αυτά όμως άλλο δεν άποδείχνουν παρά άνικανότητα να αντίληφτούμε μιά κατάσταση. Όχι, δε μπορούμε να καθυστερούμε τη γυναίκα μ' αυτές τις ουτοπίες. Η ζωή οργανώθηκε διαφορετικά, πάει τέλειωσε. Η οικογένεια δε ζει πια με το μηνιατικό ή με το μεροκάματο του άντρός ή του άδερφου. Μιά μόνο γυναίκα μπορεί να γίνει ή «βασιλιάς του οικου»: ή μεγαλοαστή. Γιατί τίποτα δεν τη βιάζει να εγκαταλείπει το ρόλο αυτό. Η εργαζόμενη όμως γυναίκα πρέπει να το πάρει άπόφαση, πώς άπό δω και πέρα ο αγώνας είναι ο κλήρος της. Άγώνας όμως, όχι σκλαβιά. Γιατί, αν πέρασε ο καιρός «των βασιλίδων του οικου», άλλο τόσο πέρασε και ο καιρός των δούλων.

Η εργαζόμενη γυναίκα πρέπει να ζητήσει να πετύχει μιά κατάσταση ίσοτιμίας με τον εργάτη. Οι ίδιοι προστατευτικοί νόμοι που άφορούν αυτόν να άφορούν και την εργαζόμενη γυναίκα. Να ζητήσει άκόμη δωρεάν περίθαλψη σε περίπτωση γένος. Να ζητήσει τρίμηνη άνάπαψη για τον τοκετό, χωρίς καμιά κατακράτηση από το μιστό της, να ζητήσει πιο άνθρωπιστικό μεταχείρισμα του βρέφους άπό μέρος του δημόσιου βρεφοκομείου, όπου από τα χίλια μωρα που μπαίνουν το χρόνο πεθαίνουν τα ένισκόσια.

Να ζητήσει να ιδρυθούν crèches δηλαδή ιδρύματα, όπου να αφήνει το μικρό της όλη μέρα, κι όχι όπως κάνει τώρα που τ' αφήνει στους δρόμους. Και άκόμα να ζητήσει από το Κράτος να τιμωρείται με βαρύτερη ποινή ο άδερφος ή οποιοσδήποτε που θα σκότωνε μιά γυναίκα από λόγους τιμής.

Αυτά οφείλει να επιδιώξει ή εργαζόμενη γυναίκα. Και οι συντηρητικές φεμινίστριες, αντι να πιστέβουν πώς με τους χορούς στο Στάδιο και τους συλλόγους των Γονέων θάποσοβήσουν τον κομμουνισμό, θάταν προτιμότερο να ενεργήσουν να άπολεπτερωθεί ή εργαζόμενη γυναίκα, με τη δραστηριότητα και με τη ριζοσπαστικότητα που πολέμησαν άλλοτε για τη δική τους χειραφέτηση. Να μη λησμονούν, πώς αυτές οι ίδιες που συμβουλεύουν την εργάτσια να ξαναγυρίσει στο σπίτι της «να μαλαώνει τις κάλτσες του άντρός της», χειραφετήθηκαν τόσο ώστε να πάρουν και πανεπιστημιακά διπλώματα, κι αυτό σ' έποχή που πραγματικά ένα παρόμοιο κίνημα το θεωρούσαν επαναστατικό, όχι μόνο εδώ παρά και σ' όλη την Ευρώπη. Και τόσο πιο πολύ επαναστατικό, όσο δεν το δικαιολογούσε καμιά κοινωνική ανάγκη. Να μη λησμονούν πώς εκείνος που είναι έτοιμος πάντα να δεχτεί κάθε καινούργια ιδέα, που τείνει στην προωγώγη της ζωής, είναι πάντα ο άνώτερος ανθρώπινος τύπος, και αντίθετα είναι πάντα ο μέτριος τύπος εκείνος που άδυνατεί να προσαρμοστεί σ' αυτή. Και είναι άκόμη μετριότερος, άμα αρχίζει από επαναστάσεις και καταλήγει σε πωδρομισμό.

Η δεύτερη κατηγορία είναι ή εργαζόμενη γυναίκα που παρεξηγεί και παρανοεί την έννοια της έλευτερίας και των δικαιωμάτων και πέφτει ολοένα θύμα όσων έκμεταλέβονται τη στιγμή της παραζάλη και την οδηγούν σ' έναν τρομερό ήθικό κατήφορο. Και τουτο γίνεται έπειδη ή χειραφέτηση της δεν είναι άποτέλεσμα βαθειάς έσωτερικής ανάγκης ν' άπολυτρωθεί σαν άτομο, όσο ανάγκη οικονομική που παρουσιάστηκε άπότομα και την παραδίνει άπροετοιμαστη στο νέο της ρόλο. Άπαράλαχτα όπως ένα κορίτσι γινόταν άνεκαθεν modistρα και καπελού, χωρίς αυτό να της δίνει καμιά ανεξαρτησία, έτσι και σήμερα παίρνει το πανεπιστημιακό δίπλωμα οποιοδήποτε κορίτσι, χωρίς διόλου να νιώθει την τεράστια σημασία που έχει το δίπλωμα στον αγώνα που σήμερα αγωνίζεται ή γυναίκα και γενικά το άτομο. Γίνεται γιατρός, δικηγόρος, χημικός, φιλόσοφος, όχι για να άποχτήσει την άπαιτούμενη πνευματική και κοινωνική δύναμη να παλαίψει για τα δίκια της, όσο γιατί έτσι πήραν δρόμο και κάνουν τώρα και κάμποσα χρόνια τα κορίτσια. Υπάρχει όμως κι ένα σημείο που το εργαζόμενο κορίτσι των μεγάλων πόλεων χειραφετήθηκε πέρα ως πέρα: Ο έρωτας. Άδι-αφορεί αν πηγαινοέρχεται στις τράπεζες και τα ύπουργεία για χίλιες δραχμές το μήνα, ή αν θα ρέβει σ' ένα εργαστήρι όλη του Θεού την ήμέρα για τριάντα δραχμές. Άδι-αφορεί όλότελα αν θα μπορέσει κι αυτή να έχει το λόγο της στα ζητήματα του Κράτους, όπως τον έχει ο πρώτος τυχόν γνωστός και άγνωστος. Το φίλο της όμως έμαθε πώς έχει το δικαίωμα να τον βρει. Είμαι σίγουρη, πώς τα φιλελεύτερα πνεύματα που μ' άκούνε θα τσουνκίσουν τα μούτρα τους από αυτές μου τις ιδέες. Και μήπως, αλήθεια, δεν έχει το δικαίωμα ένα κορίτσι οποιοδήποτε να αγαπήσει; Και το αντίθετο δε θάταν ίσα ίσα το άφύσικο και το άντιπαθητικό; Σωστά. Μά ή τάξη αυτή των εργαζόμενων γυναικών, που μιλώ τώρα, ούτε και στον έρωτα δεν κατάφερε να έχει κάποια άτομικότητα. Ό,τι βλέπουν

και κάνει η μεγαλοαστική κοσμοκρατορία του πλούτου και της διαφθοράς αυτό νομίζουν πως κάνει ώραία τη ζωή. Προχτές ένα κορίτσι με πολύ καλή μόρφωση μου έλεγε:

«—Δέ βασιτέται πιά αυτή η ζωή, να μη μπορώ να κάμω ένα παλτό της προκοπής....»

Έτσι μούρχεται να δεχτώ να γίνω φιληνάδα του διευθυντή μου....

Και τότε σοβαρά, έτοιμη να μου φέρει ένα σωρό άδιαφιλονεικητα επιχειρήματα. Κι όμως το κορίτσι που τόσο κατηγορηματικά και τσεκουράτα έλυνε το πρόβλημα του πανοφωρίου της, δεν είχε τολμήσει πέντε χρόνια που εργαζόταν στο ίδιο γραφείο να ζητήσει μια μικρή αύξηση, παρά δούλεβε για χίλιες διακόσες δραχμές το μήνα. Πως συμβαίνει σε μας τις γυναίκες αυτή η παράδοξη ψυχολογική κατάσταση της άδιαμαρτύρητης υποδούλωσης μας σε μια άδικία, κι από την άλλη μεριά η τρομερή πρωτοβουλία μας να πέσουμε σε μια ανήθικη σωματεμπορία; Γιατί δε μπορέσαμε ακόμη να τοποθετηθούμε σαν άτομα υπεύθυνα για τις πράξεις μας εμπρός στη ζωή. Για την ώρα παραμένουμε νευρόσπαστα που μας πάνε και μας φέρνουν αιτίες δλότελα έξωτερικές και που δεν άγγιζουν καθόλου το κριτήριο της συνείδησης μας. Κάνουμε ή δεν κάνουμε κάτι, όχι με την αυτενέργεια μακρόχρονης καλλιέργειας της ατομικότητας μας, παρά με την επιπολαιότητα και την άβασουνη ενός πρωτόπειρου μαθητεβόμενου της ζωής.

Είναι ζήτημα, αν από τις πενήντα κοπέλες που παρασέρνονται στον κακό δρόμο της άδειας συναισθηματικά ζωής, σπρωγμένες από μια οποιαδήποτε έξωτερική ή οικονομική αίτια, είναι ζήτημα αν οι τρεις νιώθουν τη φρίκη και την τραγικότητα που κλείνει στή η τόσο συνειθισμένη συναλλαγή. Ότι όμως κάνει τραγικότερο το παραστράτημα της νέας έλληνίδας προς την εύκολη απόλαση της ζωής, είναι η ορισμένη περίοδο, που περνάει ο κόσμος. Γιατί τώρα ίσα ίσα μας χρειάζεται να στέκει γερά στα πόδια της για να βοηθήσει να γίνει η ζωή καλύτερη, εύγενικότερη, δικαιότερη. Για την ώρα δε θα μας χρειαζόταν να χαρούμε τη ζωή, παρά να τη φτιάξουμε.

Έρχομαι τώρα στην τρίτη κατηγορία, στις διανοητικά ανώτερες έλληνίδες, σε κείνες που με πραγματικά έξελιγμένη συνείδηση, με μόρφωση και πλατύ μυαλό βρέθηκαν άμέσως στο ύψος της παγκόσμιας ανησυχίας, άγκαλιάζοντας τις ιδέες που μόνο μ' αυτές θα προκόψει ο άνθρωπος. Κι είναι αδύνατο να μη συγκινηθεί κανείς, άμα βλέπει τις όλιγιστες αυτές γυναίκες με πόση δύναμη προσπαθούν να οδηγήσουν τις άφώτιστες όμόφυλες τους προς κάθε πνευματική και κοινωνική κατάκτηση.

Έκει όμως που σ' όλη τη γραμμή η γυναίκα πήρε την προεούμενη θέση της στην κοινωνία είναι η Σοβιετική Ρωσία. Έκει ο άγώνας του διαφωτισμού της γυναίκας του λαού πήρε ύψιστη σημασία. Έκει τα διάφορα μέσα, που μπαίνουν σε ενέργεια, δεν περιορίζονται μόνο στις κεντρικές μεγαλουπόλεις—όπως γίνεται για όλα τα ζητήματα στα καπιταλιστικά κράτη, γιατί στα κέντρα βρίσκεται η μεγαλοαστική άριστοκρατία και για χάρη της γίνονται όλα—παρά άπλώνονται ως το τελευταίο χωριουδάκι της πιο μακρινής στέπας.

Ένα φυλλάδιο πάνω σ' αυτόν τον άγώνα μας πληροφορεί για ό,τι γίνεται ανάμεσα στην πανοπερμία του βάρβαρου πληθυσμού του Καυκάσου, όπου ως τα σήμερα οι άνθρωποι ζουν βυθισμένοι στη σκοτεινή άγριότητα και άμάθεια, όπου διατηρούνται οι πιο πρωτόγονες θρησκευτικές δοξασίες και οι πιο βαθιοριζωμένες προλήψεις, και όπου η γυναίκα σκύβει κάτω από τον πιο άκαμπτο νόμο που τη θέλει σκλάβο στερημένη κάθε δικαίωμα. Το διαφωτισμό της γυναίκας τον επιχειρεί το Σοβιετικό κράτος, ιδρύοντας γυναικείους συλλόγους παντού. Σήμερα οι σύλλογοι αυτοί όπου βρίσκονται, αριθμούν μέλη πολλές εκατοντάδες. Με τους συλλόγους αυτούς συνδέονται σχολεία για τις άγράμματα, όπου διδάσκονται πολλά χρήσιμα και άφελιμα πράγματα. Επίσης έγιναν παντού πρακτικά μαιευτήρια, όπου προετοιμάζονται μαίες με τις άπαραίτητες γνώσεις υγιεινής.

Στις σάλες των συλλόγων γίνονται καθημερινά επίσης όμιλίες με διαφωτιστικά θέματα για την υγιεινή του βρέφους, για τις άρώστιες των παιδιών, για την πολιτική γυναικεία κίνηση και καλλιτεχνία. Έκείνο όμως που κάνει μεγαλύτερη έντύπωση είναι η προσπάθεια που γίνεται να μορφωθεί η γυναίκα και καλλιτεχνικά. Και βλέπουμε σιμά στα σχολεία που άναφέραμε και σχολεία όπου διδάσκεται η δραματική, το τραγούδι, ο χορός... Σε άλλες πάλι περιφέρειες άνοίγεται το «Σπίτι της Χωρικής» χωρισμένο κι αυτό σε τμήματα για όλες τις άνάγκες: ίατρεία για άρρωστα παιδιά, νοσοκομεία και crèches. Όσοι

πήγαιναν να ιδρύσουν τους Συλλόγους, που είπαμε, η το «Σπίτι της Χωρικής» (Σύλλογοι, ή «Σπίτια Χωρικής», ιδρύονται άνάλογα με τη διανοητική κατάσταση των χωρικών και τις άνάγκες τους) έπαιρναν μαζί τους ένα γιατρό, ένα νοσοκόμο, φάρμακα, και άγγελίες γραμμένες φινικά στη ντόπια γλώσσα ή διάλεκτο. Μόλις λοιπόν οι άποστολές αυτές έφταναν καπου, άμέσως όργάνωναν όμιλίες καλώντας σ' αυτές το γυναικείο πληθυσμό. Άμέσως έπειτα ο γιατρός δεχόταν τους άρρωστους, μοίραζαν φάρμακα και ταυτόχρονα πληροφορούσαν τις γυναίκες για το Σύλλογο ή το «Σπίτι της Χωρικής» που είχαν έρθει να ιδρύσουν.

Σήμερα τα «Σπίτια της Χωρικής», όπου βρίσκονται, τα επισκέπτονται περίπου 400 χωρικές το μήνα, έρχόμενες από τα πλησιόχωρα για να ζητήσουν κάθε είδους πληροφορία, και 60 περίπου γράμματα λαβαίνονται καθημερινά σε κάθε νοσοκομειακό σταθμό. Γύρω από το «Σπίτι της Χωρικής» έχουν επίσης ιδρυθεί σχολεία άγράμματος γυναικών, πρακτικά μαιευτήρια, παιδαγωγικά τμήματα για δασκάλες. Επίσης υπάρχουν και τμήματα για πρακτικές γνώσεις: κηπουρική, ραφτική, κοφτική κτλ. Οι γυναίκες που επισκέπτονται το «Σπίτι της Χωρικής» και χρειάζεται να μείνουν μερικές μέρες, φιλοξενούνται εκεί χωρίς να δίνουν καμιά πληρωμή. Μόνο που βοηθούν στις έξωτερικές του εργασίες, στο μαγειριό, στους κοιτώνες, στο νοσοκομείο.

Πολλές φορές όμως στους άγριότοπους, όπου γυρίζουν οι άποστολές, βρίσκουν τις πόρτες σφαλιχτές και τα κλειδιά παρμένα. Οι γωριάτισες φοβούνται και ν' άντικρίσουν τις όμόφυλες τους που ήρθαν ξαφνικά και κόλησαν στην πλατεία του χωριού τα μεγάλα εκείνα χαρτιά, που τις καλούν να μαζεφτούν να τους μιλήσουν! Μην παραξενέβεστε. Έτσι φαντάζει μπαμπούλας πάντα η άστρομάτα ή ιδέα στην άρχή. Σιγά σιγά όμως ξεθαρέφτηκαν, και σήμερα σε χωριά με χίλιους κατοίκους συναντάει κανείς παραρτήματα του «Σπιτιού της Χωρικής» που διαφωτίζουν σ' όλα τα ζητήματα τις πρωτόγονες αυτές ύπάρξεις.

Χώρια όμως από τις έντατικές αυτές προσπάθειες, το Σοβιετικό Κράτος, θέλοντας μ' αυτό να επιβάλλει στο λαό τη γυναίκα σαν ισότιμη συνεργάτρια στον άγώνα της ανθρωπότητας, δίνει γιορτή στο όνομα της, τη γιορτή της γυναίκας, όπου το συμμαζεμένο πλήθος άκούει τί άνεκαθεν πρόσφερε σε άυταπάρνηση και ήρωισμό ή ως τα χτες περιφρονημένη αυτή ύπαρξη. Αυτά όμως δε γίνονται από πέντε έξι γυναίκες, όσο κι αν είναι άξιες στον άγώνα που άνάλαβαν. Αυτά τα κάνει το Κράτος, γιατί μόνον αυτό έχει τα τεράστια μέσα που χρειάζονται για ένα τέτοιο κοινωνικό ζήτημα.

ΣΤΡΑΤΗ ΣΩΜΕΡΙΤΗ

ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ

Το Δημοσιούπαλληλικό Μανιφέστο

Νομίζω, πως η «Αναγέννηση» θα έπρεπε να καθιερώσει πολιτική στήλη. Δέ θα ξέφευγε έτσι ούτε από τον προορισμό της, ούτε από το σκοπό της. Η «Αναγέννηση» όργανο μιας καινούργιας κατεύθυνσης στον τόπο μας, δεν επιτρέπεται να περνάει άδιάφορη εμπρός στα πολιτικά προβλήματα, που θέτει με τέτλια όξύτητα ή γύρω μας ζωή.

Κανένας δε μπορεί να ύποστηρίξει σοβαρά, πως η πολιτική ζωή δεν πρέπει να γίνει το άντικείμενο της άπροκατάληπτης επιστημονικής έξέτασης και ανάλυσης. Ίδιαίτερα όμως σήμερα, μέσα στην πάλη που μας συγκλονίζει ανάμεσα σ' έναν κόσμο που πεθαίνει και σ' έναν άλλον που γενιέται, τα κοινωνικά και πολιτικά φαινόμενα είναι βαθύτατα άισθητά, και μας επιβάλλουν να τα τοποθετούμε κάθε φορά στη θέση που τους ταιριάζει, ώστε και η σύγκριση να άποφεύγεται και η σημασία τους να γίνεται όσο μπορεί βαθύτερα συνειδητή στους μαχητές, που τους ένώνει και πρέπει να τους ένώνει η κοινή προσπάθεια να πραγματοποιήσουν το καινούργιο Ίδανικό.

.

Το Δημοσιούπαλληλικό κίνημα δεν είναι καινούργιο. Χρόνια τώρα σιγοκαίει και πότε

φουντώνει, τότε λιγοστέβει τη δύναμη του. Όμως υπάρχει, κι αυτό είναι το σημαντικό. Ή ακόμα σημαντικότερο είναι, πώς αρχίζει να καταχτάει σ' όλο τον τόπο το δημοσιο-παλληλικό μας κόσμο, να συνειδητοποιείται βαθύτερα, να γίνεται καθολικότερο και απαιτητικότερο σε διεκδικήσεις. Το παρουσίασε η οικονομική μας κρίση. Η πολεμική καταστροφή, ο πληθωρισμός, η απότομη αύξηση της κρατικής δικαιοδοσίας, απόρροια της κεφαλαιοκρατικής μας ανάπτυξης, ή συνακόλουθη της υπεργροφία του προσωπικού στις διάφορες κρατικές υπηρεσίες.

Ποιά ήταν η αρχική μορφή του; Πρόβλημα μιστού. Οικονομική ανεπάρκεια του χρεωκοπημένου Κράτους. Ταυτόχρονη οικονομική καταστροφή των οργάνων του, υποχρεωμένων ν' αντιμετωπίζουν τις όξύτερες βιωτικές συνθήκες, που δημιούργησε ο πληθωρισμός κι η Μικρασιατική καταστροφή.

Οι συντηρητικοί ιδεολόγοι μας γέλασαν με την πρώτη αυτή εμφάνιση του σαρχαστικά. Ύλισμός, κοιλιόδουλεια, εξαφάνιση κάθε ιδανικού. Δεν είχαν και άδικο. Νησιτικό αρκούδι δε χορέβει, λέει μιά παροιμία. Και πρόσθεσαν: πού πολύ δε μπορεί να ιδεολογεί. Η ιδεολογία ήταν κι έπρεπε να μείνει το προνόμιο των εξασφαλισμένων από τον τραχύ βιωτικό αγώνα και πού δε σκοτίζονται γι' αυτόν, αφού άλλοι φροντίζουν να τροφοδοτούν τα ιδανικά τους.

Όμως υπάρχουν και τα ιδανικά των πενιχρών. Τρανή απόδειξη το δημοσιοπαλληλικό κίνημα. Σε λίγα χρόνια μέσα δείχτηκε, πώς κάτω από το θόρυβο για τον δέκατο τρίτο μιστό και τη μιστολογική εξομοίωση μιά επανάσταση έτοιμαζόταν. Τα πρώτα της μηνύματα τα έχουμε τώρα ολοφάνερα εμπρός μας και μπορούμε να τα κρίνουμε.

Στις 23 του περασμένου μήνα η «Εκτελεστική Επιτροπή της Δημοσιοπαλληλικής Όμοσπονδίας» δημοσίευσε ένα έγγραφο, χωρίς άλλο ιστορικό. Είναι το πρώτο που μας δίνει τα καθολικότερα αιτήματα του δημοσιοπαλληλικού μας κόσμου, των εβδομήντα πέντε χιλιάδων πνευματικών προλετάρων της Έλληνικής Δημοκρατίας. Από το μανιφέστο αυτό ξεχωρίζουν ορισμένα σημεία, που γενούν αντίστοιχες επιφυλάξεις, κι αυτά πρόκειται να τονιστούν στο σημείωμα μου τούτο.

.

Γίνεται πρώτα απ' όλα ένας ταξικός καθορισμός του δημόσιου υπάλληλου. «Ο δημοσιοπαλληλικός κόσμος, λέει, αποτελεί μίαν των κοινωνικών τάξεων, έχει και αυτός ως τάξις ίδια συμφέροντα υλικά και ήθικα». Η αρχή αυτή, σωστή στη γενική σύλληψη της, δεν είναι διατυπωμένη με τον τρόπο που αρμόζει. Θα ήταν πολιτικά άτοπο κι επιστημονικά σφαλές, αν επικρατούσε ένα τόσο ειδικό νόημα στην έννοια «κοινωνική τάξη».

Η έννοια «κοινωνική τάξη» είναι, χωρίς αμφιβολία, γενικότερη και με πλατύτερο περιεχόμενο. «Κοινωνική τάξη» δε μπορεί να είναι οι ειδικότερες υποδιαίρεσεις των δυο πραγματικών κοινωνικών τάξεων, της αστικής και της εργατικής.

Φυσικά μέσα στις δυο αυτές κύριες κοινωνικές τάξεις υπάρχουν αποχρώσεις, υπάρχουν, αν μπορεί να πει κανείς, υπο-τάξεις. Μιά τέτοια υποδιαίρεση είναι μέσα στον εργατικό κύκλο και η δημοσιοπαλληλική. Είναι φανερό λοιπόν μ' αυτή την τοποθέτηση, πώς ο δημοσιοπαλληλικός κόσμος ούτε δική του ταξική συνείδηση μπορεί να έχει, ούτε δικά του υλικά κι ήθικα συμφέροντα, με το νόημα, βέβαια, που δίνει σ' αυτά το μανιφέστο της Συνομοσπονδίας. Οι δημόσιοι υπάλληλοι ζούν μέσα στον κύκλο των συμφερόντων της εργατικής τάξης, είναι μιά σημαντική μερίδα της και μέσα σ' αυτήν την εργατική τάξη πρέπει να συνειδητοποιούνται.

Την αλήθεια αυτή οι δημόσιοι υπάλληλοι δεν πρέπει να τη λησμονούν, ούτε να την παρακάμπτουν. Κάνοντας το ίσως από μιά αδικαιολόγητη ταξική φιλαυτία, ζημιώνουν τον αγώνα τους, του αφαιρούν το κοινωνικό στρώμα, όπου οφείλει να στηριχτεί, δημιουργούν τη δυσπιστία για το κίνημα τους στις μάζες που φυσιολογικά θα έπρεπε να ήσαν οι σύμμαχοί τους. Πολύ περισσότερο μάλιστα, όταν μ' αξιόλογο θάρρος διακηρύχνουν, πώς θεωρούν μισθωτική τη σχέση τους με το Κράτος, σχέση δηλαδή εργοδότη και εργατή—αδιάφορο αν η εργασία που μισθώνουν είναι πνευματική, το ίδιο είναι—και διεκδικούν όλες τις συνέπειες της σχέσης τους αυτής, δηλαδή το δικαίωμα να συνεταιρίζονται, να απεργούν, και να είναι ανεξέλεγκτοι στα πολιτικά τους φρονήματα, έξω από την υπηρεσία τους. Η

διεκδίκηση και αναγνώριση των αιτημάτων τούτων, κι από την άλλη μεριά η ταξική αυτοτέλεια που φαίνεται να ζητεί η Δημοσιοπαλληλική Όμοσπονδία, αποτελούν φανερότατη αντίνομια, που βλάπτει και τα δικά της συμφέροντα και το συνολικό αγώνα των εργαζόμενων, αφού τον χωρίζει και τον μοιράζει σε διαφορετικά στρατόπεδα.

.

«Ένός κακού δοθέντος μύρια έπονται» Αυτό το αρχαίο γνωμικό μου έφερε στο νου το δημοσιοπαλληλικό μανιφέστο στα γενικότερα πολιτικά σημεία του. Μικροαστικός φιλελευθερισμός, επίκληση για μιά λαϊκή Δημοκρατία. Μά Δημοκρατία δεν είναι ούτε η διοικητική αποκέντρωση, ούτε ο περιορισμός της υπουργικής δεσποτείας, ούτε η συμμετοχή του υπάλληλου στα νομοθετικά σώματα, χωρίς τη δημιουργία των όρων στην εθνική και διεθνή παραγωγή και κατανομή του πλούτου, που θα εξασφαλίσουν το σύνολο από την εκμετάληψη των λίγων, και θα ανυψώσουν πραγματικά τις μάζες για να τις οδηγήσουν σε ένα αληθινά ευτυχισμένο αύριο.

Στο σημείο τούτο η Δημοσιοπαλληλική Όμοσπονδία είναι το θύμα μιάς τεράστιας πλάνης. Την παρασέρνει η πολιτική άποψη, και λησιμονεί πώς ο πολιτικός ανταγωνισμός των τάξεων είναι προπάντων οικονομικός, και πώς κάθε πολιτική μεταρρύθμιση μόνο σαν συνέπεια μιάς οικονομικής μεταβολής μπορεί να γίνει και να έχει βαθύτερη σημασία. Όμως είναι καιρός και στο ζήτημα τούτο να συχρονιστούμε κοινωνιολογικά, και να πάψουμε να είμαστε ρωμαντικοί. Η Δημοκρατία είναι για τις εργαζόμενες τάξεις και θα μείνει πάντα μιά λέξη χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο. Κι είναι φανερό πώς το ουσιαστικό αυτό περιεχόμενο θα το αποκτήσει η Δημοκρατία, μόνον όταν θα πάψει η οικονομική εκμετάληψη των πολλών από τους λίγους, όταν η έννοια «κοινωνικό σύνολο» θα επικρατήσει και θα πάρει τη θέση που σήμερα έχει το οικονομικό άτομο. Σε τι λοιπόν θα βοηθήσουν οι πολιτικές μεταρρυθμίσεις που ζητεί η Δημοσιοπαλληλική Όμοσπονδία; Τι ωφέλιμο και πρακτικά σημαντικό μπορεί να προσφέρουν; Σε τι θα έχει αλλάξει το οικονομικό μας συγκρότημα και πώς θα γίνει δικαιότερο, άμα η τοπική αυτοδιοίκηση αντικαταστήσει το συγκεντρωτικό σύστημα, ή άμα ο τάδε Λιευθυντής του τάδε Υπουργείου είναι ταυτόχρονα και βουλευτής ή γεροουσιαστής; Η απάντηση βγαίνει μόνη της: Τίποτε. Είναι αναμφισβήτητο πώς η τοπική αυτοδιοίκηση δεν έχει ουσιαστικό οικονομικό περιεχόμενο, κι η καθιέρωση της δε θα παίξει κανένα ρόλο για τη σοσιαλιστική εξέλιξη μας. Άλλο τόσο κι η συμμετοχή των υπαλλήλων στα νομοθετικά σώματα. Ο αγώνας παίζεται αλλού. Στην ατομιομηχανοποίηση της παραγωγής μας, στη μετάβαση της από το ατομικό στο ομαδικό σύστημα, στην εξαφάνιση της οικονομικής αυτοβουλίας του ατόμου κάτω από την ανάπτυξη της ομαδικής πλουτοπαραγωγικής δραστηριότητας, στην παράλληλη εξέλιξη των τάξεων που εργάζονται, και στη συνειδητοποίηση τους μέσα στα καθολικά ήθικα και υλικά προβλήματα, που η νέα αυτή κοινωνική διαμόρφωση θα τους θέσει.

Μιά προσπάθεια όμως τόσο ανοιχτή σε πλατύτατες διεκδικήσεις, ήθικες κι υλικές, μπορεί να υπηρετηθεί χωρίς ένσυνείδητη πίστη των μαχητών της στο ιδανικό που περιέχει, κι ακόμη περισσότερο μπορεί να ελπίζει στην πραγματοποίησή του σκοπού της, άμα οι μαχητές της κινούνται γύρω απ' άοριστες κατευθύνσεις κι από πολιτικά νεφελώματα; Στο έρωτημα τούτο θα υποχρεωθεί ν' απαντήσει γρήγορα η Δημοσιοπαλληλική Όμοσπονδία, όταν το πρόβλημα της δοκωθεί ακόμη πού πολύ και την κάνει να νιώσει ολόκληρο το περιεχόμενο και τη σημασία του. Τότε θα βρει τον πραγματικό δρόμο της, που με το μανιφέστο της πλησίασε κάπως από μακριά: Το δρόμο της σοσιαλιστικής άριστερας.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Bertrand Russel : What I believe (Τι πιστέβω¹)

Στό δεύτερο τούτο μικρό έργο ο συγγραφέας του Icarus, or the Future of Science μās λέει τι πιστέβει για τη θέση του ανθρώπου μέσα στο Σύμπαντο, και ποιές πιθανότητες έχει ο άνθρωπος να βρει το δρόμο της καλής ζωής.

Στόν «Ίκαρο» είχε εκφράσει τούς φόβους του. Σε τούτο του τό έργο εκφράζει τις έλπίδες του. Η ανακολουθία του συγγραφέα είναι μόνο φαινομενική, γιατί, κατά τη γνώμη του, έχτός από την Αστρονομία, η ανθρωπότητα δεν απόχτησε ακόμη την τέχνη να προλέγει τα μελούμενα.

Στά ανθρώπινα μπορούμε να ιδούμε πώς υπάρχουν δυνάμεις κατάλληλες για να φέρουν την ευτυχία, και δυνάμεις που φέρνουν την άθλιότητα. Λέει ο Russel, ποιές θά επικρατήσουν, μά, για να ενεργούμε σοφά, πρέπει να είμαστε ένήμεροι και στις δυό.

Τό «Πιστέβω» του Russel διαιρείται σε πέντε κεφάλαια :

I. Φύση και άνθρωπος.

II. Η Καλή ζωή.

III. Ηθικοί Κανόνες.

IV. Σωτηρία άτομική και κοινωνική.

V. Έπιστήμη και Ευτυχία.

Θά μιλήσουμε σήμερα για τό πρώτο κεφάλαιο.

I. Φύση και άνθρωπος. Ο άνθρωπος είναι μέρος της φύσης. Η σκέψη του και η σωματική του κίνηση ακολουθούν τούς ίδιους νόμους, που προσδιορίζουν την κίνηση τών άστρων και τών χημικών ατόμων.

Ο Russel πιστέβει πως η θεωρία τών ηλεκτρονίων και η θεωρία της σχετικότητας² είναι οι τελικές φυσικές θεωρίες του ανθρώπινου νοῦ. Όστε η έπιστήμη πλησιάζει στο στάδιο να ολοκληρώσει την ανθρώπινη γνώση, και έτσι θά πάψει πιά να έχει για μās ενδιαφέρο. Άμα γνωρίσουμε, λέει, όλους τούς νόμους, που διευθύνουν την κάθε κίνηση τών ηλεκτρονίων και πρωτονίων, όλα τά άλλα θά ναι άτιλη γεωγραφία—μιά συλλογή δηλαδή από είδικά περιστατικά.

Ο συνολικός αριθμός τών περιστατικών, που χρειάζονται για να εξακριβώσουμε όλό-

1. Τό έργο τούτο δημοσιέφτηκε στη συλλογή «To day and To morrow». Για τη συλλογή αυτή είπαμε δυό λόγια, όταν αναλύσαμε τό άλλο έργο του Russel : «Ο Ίκαρος ή τό μέλλον της έπιστήμης». Κοίταξε «Αναγέννηση» Χρονιά Β'. φυλλάδιο 4 σελ. 181.

2. Όσο ξέρω, έχτός από κάποιες μελέτες—μιά από τις καλύτερες δημοσιέφτηκε στην «Αναγέννηση»—δέν υπάρχουν στην έλληνική γλώσσα βιβλία που να ξελαϊκέβουν τη θεωρία τών ηλεκτρονίων και της σχετικότητας με τρόπο ίκανοποιητικό. Γι' αυτό δέ θεωρώ άσκοπο να μεταφράσω, και έλπίζω γρήγορα να τά δημοσιέψω, τά δυό σχετικά έργα του Russel : The A. B. C. of Relativity και The A. B. C. of Atoms.

Άπότου δημοσιέφτηκαν τά δυό αυτά έργα του Russel, δέ βγήκε βιβλίο σχετικό με τη θεωρία τών ηλεκτρονίων και της σχετικότητας, χωρίς οι συγγραφείς τους να μη συνιστούν στους αναγνώστες τους τη μελέτη τών δυό αυτών έργων του Russel. Ο Russel σιά βιβλία του τούτα ξελαϊκέβει τις δυό θεωρίες με θαυμαστή σαφήνεια, και χωρίς να φεύγει ούτε στιγμή από την έπιστημονική ακριβολογία και σκέψη. Στο τέλος του κάθε βιβλίου δίνει και τά θετικότερα, ά, πουμε, φιλοσοφικά συμπεράσματα από τις θεωρίες αυτές, και τούτο κάνει ακόμη πιο ενδιαφερετικά τά βιβλία του.

κληρη την ιστορία του κόσμου, δέν αποκλείεται να μήν είναι άπειρος. Θεωρητικά, προσθέτει, όλα τά περιστατικά αυτά μπορούν να γραφούν σε ένα μεγάλο βιβλίο, και με τη βοήθεια κάποιας ειδικής μηχανής υπολογισμών θά μπορούμε να βρούμε τά περιστατικά όποιασδήποτε έποχής θέλουμε.¹

Του φυσικού τούτου κόσμου ο άνθρωπος είναι μέρος. Και τό σώμα του ανθρώπου αποτελείται από ηλεκτρόνια και πρωτόνια, που, όσο ξέρουμε, υπακούνε κι αυτά στους ίδιους νόμους με τά ηλεκτρόνια και πρωτόνια της άνόργανης ύλης.²

Ο Θεός και η άθανασία, τά κεντρικά δόγματα της Χριστιανικής Θρησκείας³ δέ βρίσκουν καμιά ύποστήριξη από την έπιστήμη. Όστόσο, πιστέβει ο Russel, οι άνθρωποι θά συνεχίσουν να φιλοξενούν την πεποίθηση αυτή, γιατί τούς είναι ευχάριστη, άπαράλαχτα όπως μās είναι ευχάριστο να φανταζόμαστε τούς εαυτούς μας ισχυρούς και άδύνατους τούς έχτρους μας. Μά ο Russel έπαναλαβαίνει πως ούτε ο Θεός ούτε η άθανασία έχουν καμιά θετική κι άκλόνητη λογική βάση.

Ο Russel δέ θεωρεί τον εαυτό του ίκανό ν' αποδείξει, πως δέν ύπάρχει Θεός, όπως πάλι δέ μπορεί ν' αποδείξει πως ο Διάβολος είναι μυθιστόρημα. Ο χριστιανικός Θεός, λέει, μπορεί να ύπάρχει, μά άλλο τόσο μπορεί να ύπάρχουν και οι Θεοί του Όλύμπου, ή οι Θεοί της άρχαίας Αιγύπτου, ή της Βαβυλώνας. Καμιά όμως από τις ύποθέσεις αυτές, προσθέτει, δέν είναι περισσότερο πιθανή από τις άλλες. Όλες τους στέκουν έξω από την περιοχή και της πιο πιθανής γνώσης, ώστε δέν ύπάρχει κανένας λόγος να εξετάσουμε καμιά τους.⁴

Οι μεταψυχιστές μās λένε πως έχουν έπιστημονικές μαρτυρίες για την έπιβίωση. Χωρίς άμφιβολία, λέει ο Russel, η μέθοδος της μαρτυρίας στα φαινόμενα της ζωής έπιστημονικά είναι σωστή. Και οι αποδείξεις για τις τέτοιες μαρτυρίες, είναι πιθανό να πολλαπλασιάζονται καθημερινά, γι' αυτό, προσθέτει, κανένας μας δέν πρέπει να τις άπορίσει. Η έπιβίωση όμως δέν είναι τό ίδιο πράμα με την άθανασία. Έπιβίωση πιθανό να σημαίνει μιά άναβολή του ψυχικού θανάτου. Γι' αυτό όσοι πιστέβουν στην άθανασία θ' άπορίσουν οποιαδήποτε φυσιολογική εξήγηση τών μεταψυχικών φαινομένων, που εξετάζουν οι μεταψυχικές έρευνες,⁵ έπειδή πιστέβουν πως η ψυχή και τό σώμα είναι όλότελα χωριστά πράματα. Μά ο Russel τονίζει πως η άποψη αυτή είναι μιά καθαρή μεταψυχική δεισιδαιμονία.

Τό πνεύμα και η ύλη είναι για όρισμένους σκοπούς άπλούστατα κατάλληλοι όροι (convenient terms). Δέν είναι όμως οι τελικές πραγματικότητες. Τά ηλεκτρόνια, τά πρωτόνια

1. Ο Δοστογιέβσκυ στο «Υπόγειο» λέει, πως σε μιά τέτια περίπτωση ο άνθρωπος θά γινόταν τρελός έπίτηδες, μόνο και μόνο για να μήν είναι λογικός και να κάνει ό,τι του κατεβεί. Έχτός πιά, θά μπορούσε κανείς να προστέσει, αν και η ψυχή του ανθρώπου εξελιχτεί ή ξεφυλιστεί, όπως θέλετε πείτε το, σε βαθμό που να ίκανοποιείται με την άδράνεια, όπου άναγκαστικά θά ρίξει τούς ανθρώπους ή τέτια πρόοδος της έπιστήμης. Η ποιός ξέρει αν ο άνθρωπος στην περίπτωση αυτή δέ νιώσει καμιά παράξενη ήδονή, σαν κι αυτή που ένιωθε ο συγγραφέας του «Υπόγειου».

2. Υπάρχουν πολλοί, λέει ο Russel, που ύποστηρίζουν πως η φυσιολογία ποτέ της δέ μπορεί να γίνει ένα με τις φυσικές έπιστήμες. Τά έπιχειρήματα τους όμως, προσθέτει, δέν είναι πολύ πειστικά, και φαίνεται συνετό να ύποθέσουμε, πως δέν έχουν δίκιο. Και η ένέργεια που χρησιμοποιείται για τη σκέψη είναι χημικής καταγωγής.

3. Δέ μπορούμε να πούμε πως έστω και τό ένα από αυτά τά δόγματα είναι άπαραίτητο στη θρησκεία, γιατί κανένα άπ' αυτά δέ βρίσκεται στο Βουδισμό. Όστόσο έμεις οι άνθρωποι της Δύσης, λέει ο Russel, τά δόγματα—ο Θεός και η άθανασία—τά θεωρούμε κεντρικές έννοιες της θεολογίας.

4. Για τό ζήτημα του Θεού ο Russel μιλεί πλατύτερα στο έργο του : The Philosophy of Leibniz, Κεφ. XV.

5. Ο Russel, ένοείται, είναι υπέρ της φυσιολογικής εξήγησης τών ψυχικών και μεταψυχικών φαινομένων.

καθώς και η ψυχή είναι λογικά μυθιστορήματα. Καθένα τους στην πραγματικότητα είναι μια ιστορία, μια σειρά δηλαδή από περιστατικά κι όχι μια σταθερή οντότητα, όπως ως τώρα πιστέψαμε. Αναφορικά με την ψυχή, προσθέτει, τούτο είναι ολοφάνερο. Τό βλέπουμε καθαρά στην πορεία της ψυχικής ανάπτυξης. Αμα καλοκοιτάξουμε τη σύλληψη, την κυοφορία και τη νηπιότητα, δε μπορούμε πια σοβαρά να πιστέψουμε, πως η ψυχή είναι κάτι τι τὸ άόρατο, κάτι τι τὸ τέλει και τὸ ολοκληρωμένο. Γιατί είναι φανερό, είναι τουλάχιστο φανερό για τὸν Russel, πως και η ψυχή σιγά σιγά αναπτύσσεται όπως και τὸ σώμα, και πως ἀπὸ τὰ δυὸ παράγεται τὸ σπερματοζώο του άντρός και τὸ ὄαριο τῆς γυναικός, και πως ἀπ' αὐτὰ πάλι ξαναπαράγονται και τὸ σώμα και η ψυχή. Ὡστε δε μπορεί να είναι οὔτε άόρατη.

Ἡ άποψη αὐτή, βιάζεται να προστέσει ὁ συγγραφέας, δέν είναι ματεριαλισμός. Είναι άπλούστατα ἡ αναγνώριση πως τὸ κάθε τι, πού έχει καθολικό ενδιαφέρον, είναι ζήτημα ὀργάνωσης, κι όχι ἀποτέλεσμα καμιάς ἐξαιρετικῆς πρωταρχικῆς οὐσίας.

Ἄν οἱ άνθρωποι δε φοβόντουσαν τὸ θάνατο, ὁ Russel ἀμφιβάλλει ἂν ἡ ἔνοια τῆς ἀθανασίας θά εἶχε γενηθεῖ. Ὁ φόβος είναι ἡ βάση του θρησκευτικοῦ δόγματος. Ὁ φόβος εἶτε ἀτομικός εἶτε συνολικός κυριαρχεῖ πάνω στην κοινωνική ζωή. Ὁ φόβος τῆς Φύσης είναι πού δίνει ἀφορμή στη δημιουργία και στη διατήρηση τῆς θρησκείας.

Ἡ αντίθεση μεταξύ του πνεύματος και τῆς ὕλης είναι, όπως εἶδαμε; λίγο ἢ πολύ ἀπατηλή. Ὑπάρχει ὁμως ἀκόμη μιὰ ἄλλη αντίθεση, πολὺ πῶ σπουδαία, ἡ αντίθεση ἀνάμεσα σὲ δυὸ κατηγορίες πράματα: Τὰ πράματα πού μπορούμε να τὰ κυριαρχήσουμε, να τὰ ἐπηρεάσουμε σύμφωνα με τὴν ἐπιθυμία μας, και τὰ πράματα πού δε μπορούμε, πού ξεφεύγουν ὀλότελα ἀπὸ τὴ δύναμη μας. Ἡ γραμμὴ ἀνάμεσα στις δυὸ τούτες κατηγορίες, λέει ὁ Russel, δέν είναι ἀμετάβλητη, γιατί ὅσο ἡ ἐπιστήμη προχωρεῖ ὀλοένα και περισσότερα πράματα ἐρχονται στην ἐξουσία τῶν ἀνθρώπων. Ὡστόσο, προσθέτει, πάντα μένουν και πράματα ἄγνωστα σὲ μᾶς.

Ἡ θρησκεία λοιπὸν ἀντιπροσωπεύει τὴν προσπάθεια να ὑπερνικηθεῖ ἡ δευτέρη αὐτὴ αντίθεση. Ἄν ὁ κόσμος κυβερνιέται ἀπὸ τὸ Θεὸ και τὸ Θεὸ μπορούμε να τὸν συγκινήσουμε με τις προσευχῆς μας, ἀποχτοῦμε τότε και ἐμεῖς κάποια συμμετοχὴ στην παντοδυναμία, πράμα πού είναι εὐχάριστο και κολακεφτικό σὲ μᾶς τὰ παράσιτα του μικροῦ τούτου πλανήτη.

Στὰ παλιὰ χρόνια σὰν ἀπάντηση στις προσευχῆς τῶν ἀνθρώπων γινόντουσαν θαύματα. Θαύματα συμβαίνουν ἀκόμη στην καθολική καθώς και στην ὀρθόδοξη ἐκκλησία, ἐνῶ οἱ προτεστάντες ἔχασαν τὴ δύναμη αὐτῆ. Ὡστόσο, λέει ὁ Russel, μπορεί ν' ἀπαλαχτοῦμε ἀπὸ τὰ θαύματα, γιατί ἡ Πρόνοια ἔχει θεοπίσει, πως ἡ χρησιμοποίησι τῶν φυσικῶν νόμων θά μᾶς δώσει καλύτερα ἀποτελέσματα.

Ὅπως λοιπὸν ἡ πίστι στο Θεὸ ἐξυπηρετεῖ ἀκόμη τὸν ἄνθρωπο, γιατί ἀνθρωποποιεῖ τὴ Φύση και κάνει τούς ἀνθρώπους να πιστέβουν, πως οἱ φυσικῆς δυνάμεις είναι σύμμαχοι τους, ἔτσι και ἡ ἀθανασία ἐξουδετερώνει τὸν τρόμο, πού γενάει στους ἀνθρώπους ἡ ἰδέα του θανάτου. Οἱ ἄνθρωποι πού πιστέβουν στην ἀθανασία είναι πιθανὸ να περιμένουν τὸ θάνατο χωρίς τρόμο, ἀνκαὶ πολλοὶ γιατροὶ ὀμολογοῦν τὸ ἀντίθετο. Πάντα ὁμως καταπραῖνει κάπως τὸ φόβο τους. Ὅσο ὁμως ἡ θρησκεία ἔχει τὴν πηγὴ τῆς σὶτὸ φόβο, φέρνει μεγάλο κακὸ στους ἀνθρώπους. Ὁ φόβος είναι βλαβερός και πρέπει να ὑπερνικηθεῖ ὄχι με τις διάφορες δεισιδαίμονες ιστορίες, παρὰ με τὸ θάρρος και τούς λογικούς συλλογισμούς.¹

«Πιστέβω, λέει ὁ Russel, πως ὅταν πεθάνω τίποτε ἀπὸ τὸ «ἐγὼ» μου δε θά ἐπιζήσει. Δέν εἶμαι νέος κι ἀγαπῶ τὴ ζωή. Μὰ καταφρονῶ τὴν ἰδέα του τρόμου πού ἐμπνέει ἡ ἰδέα τῆς ἐκμηδένισης». «Ἡ εὐτυχία, ἡ σκέψη και ἡ ἀγάπη, προσθέτει, δε χάνουν τίποτε ἀπὸ τὴν ἀξία τους γιατί κάποτε θά τελειώσουν».

Ἡ φιλοσοφία τῆς Φύσης και ἡ φιλοσοφία τῆς Ἀξίας είναι δυὸ πράματα ὀλότελα δια-

1. Κοίταξε για τὸ ἴδιο ζήτημα τὸ ἔργο του Russel «Γιατί δέν εἶμαι Χριστιανός». Βγαίνει σὲ λίγο ἡ ἑλληνική του μετάφραση.

φορητικά. Μόνο ζημία μπορεί να φέρει ἡ σύγκριση τους. Ἐκείνο πού νομίζουμε καλό, ἐκείνο πού ἐπιθυμοῦμε, δέν ἔχει κανένα στήριγμα πάνω στο ὅ,τι είναι.

Ἄναμφίβολα εἶμαστε μέρος τῆς Φύσης, και ἡ Φύση ἔχει γενήσει τούς πόθους μας, τις ἐλπίδες και τούς φόβους μας σύμφωνα με νόμους, πού ὁ φυσικός ἄρχισε κιόλας ν' ἀνακαλύπτει. Με τὸ νόημα λοιπὸν αὐτὸ εἶμαστε μέρος τῆς Φύσης. Στὴ φιλοσοφία τῆς Φύσης, εἶμαστε ὑποταγμένοι στη Φύση, εἶμαστε τὸ ἀποτέλεσμα τῶν φυσικῶν νόμων και τὰ θύματα τῶν ἰδίων νόμων στην μακρὰ τους πορεία.

Ἡ φιλοσοφία δέν πρέπει να νάναι ἄπρεπα γήινη. Για τὴ φιλοσοφία τῆς Φύσης ἡ γῆ είναι ἀπλούστατα ἓνας ἀπὸ τούς μικρότερους πλανήτες, ἓνα ἀπὸ τὰ μικρότερα ἄστρα του Γαλαξία. Είναι ντροπὴ να διαστρέφουμε τὴ φιλοσοφία τῆς Φύσης, για να βγάλουμε συμπεράσματα εὐχάριστα σὲ μᾶς, στὰ μικροσκοπικὰ παράσιτα του ἀσήμαντου τούτου πλανήτη. Ὁ βιταλισμός, ὁ ἐξελιχτισμός, ὁ ὀπτιμισμός, ὁ πεσιμισμός είναι φιλοσοφικὰ συστήματα γήινα, χωρίς συνακολουθία, και ἔχουν για βάση τὸν ἀνθρωποκεντρισμό.

Ὁ μέγας κι ἀπέραντος κόσμος, λέει ὁ Russel, ὅσο ξέρουμε ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τῆς φύσης δέν είναι οὔτε κακὸς οὔτε καλός. Καὶ δέν ενδιαφέρεται να μᾶς κάνει οὔτε εὐτυχημένους, οὔτε δυστυχημένους.

Στὴ φιλοσοφία ὁμως τῆς Ἀξίας ἡ θέση είναι ἀντίθετη. Ἡ Φύση είναι μέρος ἐκείνου πού μπορούμε να φανταστοῦμε. Ὅτιδήποτε, πραγματικό ἢ φανταστικό, μπορεί να ἐχτιμηθεῖ ἀπὸ μᾶς, ἐπειδὴ δέν ὑπάρχει κανένα ἐξωτερικὸ κριτήριο, πού να μᾶς δείξει πως ἡ ἐχτίμηση μας δέν είναι σωστή.

Στὸν κόσμο λοιπὸν τῶν ἀξιών, ἡ Φύση είναι ἀπλούστατα ἓνα μέρος του. Κι ἔτσι στὸν κόσμο τῶν ἀξιών εἶμαστε μεγαλύτεροι ἀπὸ τὴ Φύση. Ἐπίσης στὸν κόσμο τῶν ἀξιών ἡ ἰδία ἡ Φύση είναι οὐδέτερη, οὔτε κακὴ οὔτε καλή, δέν ἀξίζει τὸ θαυμασμό μας οὔτε ἐπικρίση. Ἐμεῖς εἶμαστε πού δημιουργοῦμε τὴν ἀξία, κι οἱ πόθοι μας μοιράζουν και καταλογίζουν τὴν ἀξία αὐτῆ. Στὸ βασίλειο τούτο εἶμαστε οἱ βασιλεῖς, και δέν πρέπει να ἐξετελείζουμε τὴ βασιλεία μας.

Εἶναι δουλιὰ δικὴ μας, ὑποστηρίζει ὁ Russel, να ἐξακριβώσουμε τὴν καλὴ ζωή. Δέν δουλιὰ οὔτε τῆς Φύσης, μὰ οὔτε και τῆς Φύσης ἐκείνης, πού τὴν παρουσιάζουν για Θεό.

(ἀκολουθοῦν τὰ ἄλλα τέσσερα κεφάλαια)

Α. ΣΚΛΑΒΟΥΝΟΣ

ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΥ ΝΙΤΤΙ.—Μπολσεβικισμός, Φασισμός και Δημοκρατία. Μετάφραση και Εἰσαγωγικὸ Σημείωμα Μπάμπη Β. Ἀλιβιζάτου Ἐκδοτικὴ Ἐταιρία Ἀθηνῶν Ἀ. Ἰ. Ράλλης και Σια Ἀθήνα 1927.

Ἡ πολιτικὴ ἀδράνεια, ὅπου καταδίκασε ὁ Φασισμός τὸ Φραγκίσκο Νίττι, τὸν ἔκαμε να ξαναθυμηθεῖ τὸ παλιὸ συγγραφικὸ ταλέντο του. Ἐτσι ἀπὸ τὰ 1926 στὴ σειρά τῶν τελευταίων πολιτικῶν ἔργων του πρόστεσε κι αὐτό, πού ἡ μετάφραση του κ. Μπάμπη Ἀλιβιζάτου ἤρθε να τὸ κάνει δημοσιότερο στην Ἑλλάδα.

Δέν ξέρω ἂν ὁ Νίττι σὰν πολιτικός εἶχε δημοτικότητα. Μοῦ φαίνεται τὸ ἀντίθετο. Ὅμως σὰν πολιτικός συγγραφέας τὴν ἔχει ἐξασφαλίσει. Μόνον ἔτσι δικαιολογούνται ἄλλωστε οἱ πολλῆς μεταφράσεις τῶν τελευταίων ἔργων του: ἡ «Εἰρήνη» ἢ «Εὐρώπη χωρίς Εἰρήνη» και ἄλλα.

Τὸ γιατί δέν είναι δύσκολο. Ὁ Νίττι βλέπει εὐκολα τὴ γύρω του ζωή. Αἰσθάνεται τούς παλμούς της, μεταδίνει τὴν ἀνησυχία της. Τὰ βιβλία του είναι ζωντανά. Ἀμα περιγράφει τὴν πολιτικὴ κατάσταση τῆς σύγχρονης Εὐρώπης ἢ τῆς Ἰταλίας ἔχει μιὰ περιγραφικότητα και μιὰ παραστατικότητα ἀσυνήθιστη. Διαβάζοντας τον ζεῖς ὅλη τὴν τραγικότητα τῆς μεταπολεμικῆς Εὐρώπης, πού τόσα ἀντίθετα ρέματα συναντιοῦνται ἀπάνω της κλονίζοντας τὴν σύριζα. Ὅμως παρ' ὅλα αὐτὰ ὑπάρχει κάτι πού δέν ἱκανοποιεῖ τὸν ἀνήσυχο ἀναγνώστη, πού γυρέβει κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴν ὠραία και ζωντανὴ περιγραφή. Λείπει δηλαδή ἡ βαθύτερη ἐνατένιση τῆς κατάστασης, ἡ ἀνάλυση τῶν αἰτίων, στηριγμένη σὲ μιὰ αὐστηρὴ λογικὴ κι ἐπιστημονικὴ μέθοδο. Αὐθαίρετος ἰδεαλισμός, ἀντιεπιστημονικὸ ἀντίκρισμα τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης και τῶν νόμων πού στηρίζουν κάθε φορὰ τὴ μορφή και τὴ συγκρότηση τῆς κοινωνίας, ἀξιώμα-

τικός άποφθεγματισμός για τὰ σπουδαιότερα και τὰ πιο επίμαχα ζητήματα στο σύγχρονο πολιτικό, οικονομικό και πνευματικό ανταγωνισμό των κοινωνικών τάξεων, είναι τὰ γενικά χαρακτηριστικά του Nitti, άμα καταπιάνεται να λύσει τὰ ζητήματα που τον άπασχολούν. Γι' αυτό τὰ βιβλία του δε μπορούν να ίκανοποιήσουν όσους βλέπουν τή σύγχρονη πολιτική και οικονομική κατάσταση ελεύτερα κι άνεπηρέαστα από κάθε Ιδεαλιστική ή άλλη μη επισημονική αντίληψη. Από τον κανόνα αυτόν δεν ξεφεύγει και τὸ βιβλίο του, που μετάφρασε ο κ. Άλιβιζάτος.

Γιατί τὸ πρόβλημα που αντιμετώπιζει σήμερα ή κοινοβουλευτική Δημοκρατία δεν είναι πολιτικό στην κοινή και καθιερωμένη σημασία του όρου. Η ουσιαστική άνατροπή του άτομικού συστήματος στην όργάνωση της παραγωγής και τήν κατανομή του πλούτου, κι ή τεράστια μεταβολή που έχει φέρει τὸ γεγονός αυτό στην κοινωνική συγκρότηση, είναι τὰ πραγματικά κι ουσιαστικά αίτια της κρίσης του κοινοβουλευτισμού, άνίκανου πια ν' αντιμετώπισει τις καινούργιες κοινωνικές άνάγκες που δημιουργήθηκαν. Είναι λοιπόν φυσικό ή Φιλελεύτερη Δημοκρατία να περνάει μιὰ κρίση, που δε μπορεί να είναι παρά καταστροφική γι' αυτήν. Κι είναι χαρακτηριστικό πὸς ή άνάγκη της μεταβολής γίνεται αισθητή όχι μόνο στα κόμματα της άριστερης πολιτικής παράταξης, παρά ακόμη και σ' αυτά, που ύπερμαχοῦν για τήν διατήρηση του σημερινού κοινωνικού συγκροτήματος. Φασισμός και μπολσεβικισμός, κι ακόμη γενικότερα, άσκη ή αντίδραση, και άντιαστική δράση είναι άξιοσημείωτο πὸς συναντιούνται στην καταπολέμηση ενός πολιτικού συστήματος, που άλλοιώτικη κοινωνική προϋπόθεση τὸ δημιούργησε.

Είναι άλήθεια πὸς στο σημείο αυτό ο Nitti παρουσιάζεται μεταρρυθμιστικός. Δείχνει φανερά τήν άμφιβολία του για τήν καθαρή φιλελεύτερη πίστη και τείνει σε μιάν άπροσδιόριστη σοσιαλιστική (ιδεαλιστική) διαμόρφωση της Δημοκρατίας. Όμως αυτό δεν είναι λύση για τὸ πρόβλημα, κι άναιρείται άπ' αυτή τή βάση του, άφου για στήριγμα στη διαμόρφωση αυτή άτενίζει τὰ μικροαστικά στοιχεία, που άσότου ή κοινωνική εξέλιξη τὰ σπρώξει όριστικά στη μιὰ ή στην άλλη από τις δύο κύριες κοινωνικές μάζες, άποτελοῦν τήν πιο επικίνδυνη αντίδραση, άφου άντιπροσωπέβουν τὸ άτομικό σύστημα στην παραγωγή, στην πιο πρωτόγονη κι άντικοινωνική μορφή του.

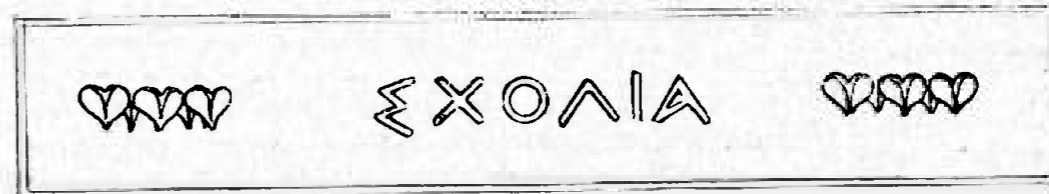
Θά ήταν άδικο, κλείνοντας τὸ σημείωμα μου αυτό, να μη μιλήσω με ξεχωριστή συμπάθεια για τὸ Είσαγωγικό Σημείωμα του κ. Άλιβιζάτου, που μ' αυτό προλογίζει να ποῦμε τή μετάφραση του. Αναλύει με διαύγεια και σαφήνεια άξιοπαρατήρητη τὰ προβλήματα που με τήν άνάγνωση του βιβλίου θα γενηθοῦν στον άναγνώστη. Κι από τή γενική, και ειδικότερα κι από τήν έλληνική άποψη των ζητημάτων που εξετάζει, δε νομίζω πὸς με χωρίζουν ουσιαστικές διαφωνίες από τις κατευθύνσεις που χαράζει.

Είναι άναμφισβήτητο πὸς πάντα, μα ιδιαίτερα τὰ τελευταία χρόνια, ζοῦμε κι εμεῖς τὰ προβλήματα, που ή ένταση των ταξικών άγώνων δημιούργησε σ' όλα τὰ άστικά κράτη της Εύρώπης. Τὰ προβλήματα αυτά δε μᾶς τὰ γενάει μόνον ή άντικειμενική θέση μας άπέναντι στον Εύρωπαϊκό ή καλύτερα τον παγκόσμιο καπιταλισμό σαν χώρα που μᾶς έκμεταλέβεται. Η ίδια ή άνάπτυξη της καπιταλιστικής οικονομίας στον τόπο μας, κι ή άναμφισβήτητη καμπή μας στα τελευταία χρόνια πρὸς καινούργιους οικονομικούς τρόπους ζωής κι ή άπομάκρυνση μας από τὰ πρότυπα της άτομικής όργάνωσης της άστικής και της γεωργικής παραγωγής, μᾶς θέτουν άκέραια τὰ προβλήματα που όλη ή σύγχρονη Εύρώπη αντιμετώπιζει σήμερα.

Έτσι ύστερα από τήν εκατόχρονη πάλη της άστικής τάξης μας ενάντια στα φεουδαρχικά κατάλοιπα της βυζαντινής και τουρκικής άριστοκρατίας, σήμερα καινούργια κοινωνική πάλη εκδηλώνεται, καινούργιος κοινωνικός ανταγωνισμός, που βρίσκεται σε άμεση σχέση και συνάφεια με τους όξυτάτους κοινωνικούς άγώνες που συνταράζουν σήμερα όλόκληρη τήν Εύρώπη κι είναι τὰ χαρακτηριστικά σημεία της εξέλιξης της πρὸς νέα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά καθεστώτα. Άπέναντι στα πραγματικά αυτά γεγονότα ο κ. Άλιβιζάτος δε μου φίνεται να παίρνει μιὰ άρκετά καθαρή και κατηγορηματική θέση. «Λαϊκή Δημοκρατία» «πραγματικά δημοκρατικές κοινωνικές μεταρρυθμίσεις» είναι όροι που έχουν άδωσει άφορμή σε άπειρες καταχρήσεις και παρεξηγήσεις στα τελευταία αυτά χρόνια, κι ή πραγματική πολιτική άξία τους είναι κάτι άρκετά άμφίβολο για ένα σοσιαλιστή που μόνο στην πλέρια έφαρμογή του προγράμματος του βλέπει τήν λύση για τὰ προβλήματα που τον

άπασχολούν. Δε σημαίνει αυτό πὸς διαφωνῶ στην εξέλιχτική θέση που παίρνει ο κ. Άλιβιζάτος σαν σοσιαλιστής. Κάθε άλλο, και πιστέβω μαζί του πὸς ή κρατική βία κι ή κρατική αντιδραστικότητα είναι οι συντελεστές, που όξύνοντας τὸ σύγχρονο ταξικό ανταγωνισμό, πυκνώνουν τὰ στελέχη της άκρης σοσιαλιστικής παράταξης. Όμως πιστέβω παράλληλα πὸς για να κρατηθεί ένας εξέλιχτικός σοσιαλιστής στο όριο της πραγματικής έξυπνότητας του άγώνα που αναλαβαίνει, πρέπει να διατηρεί βαθύτατη τή συνείδηση της επαναστατικής σημασίας του ρόλου του, και να μην κάνει συμβιβασμούς πρὸς τὰ δεξιά, που να τον μετατοπίζουν από τήν κοινωνική και πολιτική βάση, όπου πρέπει να στηρίζεται.

ΣΤΡΑΤΗΣ ΣΩΜΕΡΙΤΗΣ

ΤΟ ΤΑΞΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ : Ένας από τους πολιτικούς άρχηγούς των Δημοκρατικών έλεγε προχτές στο σαλόνι του με μακάριο σαρκαστικό τόνο : «Βγήκε τώρα και ο Έκπαιδευτικός Όμιλος να ζητάει τὸ ταξικό σχολείο !!» Και τὰ γύρω του κοματικά πρωτοπαλήκαρα έσκασαν στα γέλια. Που να ήξεραν οι καιμένοι πόσο ανοήτουμε ο άρχηγός τους. Ο Όμιλος δε βγήκε να ζητήσει τὸ ταξικό σχολείο. Τὸ σχολείο ήταν πάντα και είναι ταξικό. Και τὸ σημερινό σχολείο τί άλλο είναι παρά όργανο της άστικής κυριαρχίας, ένα όπλο στα χέρια των λίγων ; Όταν σενα λαὸ αφήνονται τρία εκατομύρια αναλφάβητοι, τή στιγμή που δισεκατομύρια δραχμές σκορπίζονται δεξιά και άριστερά, και φουσκώνουν όλοένα σαν καλοθρεμένες χήνες οι χρυσοκάθαρροι καπιταλιστές από προμήθειες δανείων που τὰ πληρώνουν με τὸ αίμα τους και με τήν πείνα τους οι δουλοπάροικοι των άγρών και των πόλεων, τί άλλο είναι ο εκπαιδευτικός μηχανισμός παρά όργανο στα χέρια των έκμεταλεφτών του λαού ; Ο Έκπαιδευτικός Όμιλος θέλει ίσα ίσα να πάψει τὸ σχολείο να είναι ταξικό, και θα πάψει, όταν θα δε θα υπάρχουν πια οι κοινωνικές τάξεις, ή υλική και πνευματική και ήθική έκμετάληψη της μάζας του λαού από τους λίγους. Αν τώρα, για να γίνει αυτό, θα είναι ίσως άνάγκη να περάσει τὸ σχολείο από μιὰ νέα περίοδο ταξικότητας, από τήν περίοδο της προλεταριακής διχτατορίας, όπως γίνεται στη Ρωσία σήμερα, αυτό είναι μιὰ ιστορική άναγκαιότητα, που κανένα σαρκαστικό γέλιο δε μπορεί να τήν άποτρέψει. Και άνάμεσα στις δύο ταξικότητες υπάρχει μιὰ τεράστια διαφορά. Η διαφορά πὸς σήμερα στη Ρωσία δεν υπάρχουν παιδιά αναλφάβητα και έλατώνονται καταπληχτικά και οι αναλφάβητοι ενήλικοι, και πὸς τὸ ταξικό σχολείο του προλεταριάτου άγκαλιάζει όλόκληρο τὸ λαὸ και του σκορπίζει τὸ φὸς της παιδείας. Άς μην παίζουν λοιπόν με τὰ πολὺ σοβαρά πράματα. Γιατί θα γελάσει καλά όποιος θα γελάσει τελευταίος.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΑΔΥΝΑΜΙΑ Η ΜΙΚΡΟΨΥΧΙΑ : Όταν σεναν ιδεολογικό άγώνα μεταχειρίζεσαι για μοναδικό όπλο τήν προσωπική ήθική μείωση του άντικρινοῦ σου, είσαι ή πνευματικά άνίκανος να άντικρίσεις τὰ έπιχειρήματα του, ή μικρόψυχος ή και τὰ δυὸ μαζί. Και προσθέτεις σαυτὰ και τήν ήθική ύποκρισία, άμα μεγαλόστομα προβάλεις τὸ δόγμα «να σεβασαι τον εαυτὸ σου και τους άλλους». Γιατί εσύ πρώτος δεν τὸ τηρείς, εσύ πρώτος δε σεβασαι τους άλλους. Υπάρχει εύκολότερο μα και μικροπρεπέστερο πράμα από τὸ να μονοπωλεις τήν ειλικρίνεια, τήν εργασία, και τις θυσίες ; Υπάρχει εύκολότερο πράμα από τὸ να πεις στον ίδιο τὸ Χριστὸ : «θυσιάστηκες για τήν ύστεροφημία σου ;» Και δε γίνεσαι έτσι ένας άτλὸς ύβριστής, όταν τίποτα δεν άποδείχνεις ;

Θά ήταν ή άπλούστερη μέθοδος νάντικρίσουμε και μεῖς έτσι εκείνους, που εφυγαν από τον Έκπαιδευτικό Όμιλο από μιὰ ιδεολογική αντίθεση. Θά ήταν τὸ άπλούστερο πράμα να τους ποῦμε : «Κύριοι, αν δεν ενεργήσατε από ιδεολογική αντίθεση, τότε ενεργήσατε από τυφλή έγωπάθεια, άφου δεν αφήσατε κανένα μέσο έκβιασμού άμεταχείριστο. Έκβιάσατε με τὸ παρελθόν, έκβιάσατε με άμεσους έκφοβισμούς, με τον κοινωνικό μπαμποῦλα, και με τήν κρατική βία ακόμη. Είπατε κατηγορηματικά σε άνθρώπους

πὼς ἂν μιλήσουν, ἂν ποῦν τίς ἰδέες τους, θὰ χάσουν τὴ θέση τους καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ συγγενεῖς τους. Γράψατε μέλη καινούργια στὸν Ὅμιλο τοὺς συναδέλφους σας καὶ τοὺς μαθητὲς σας ἀπάνω στὴ συνέλευση, γιὰ νὰ δημιουργήσετε πλειονοψία. Ἐπιστρατέψατε ἀνθρώπους, ποὺ δὲν εἶχαν πατήσει δεκαπέντε χρόνια στὸν Ὅμιλο, ὁλότελα ἀνίδεους γιὰ νὰ σᾶς δώσουν ψήφο. Τὸ βράδι τῆς ἐκλογῆς στέλνατε μὲ αὐτοκίνητα καὶ φέρνατε κυρίες τῆς ἀριστοκρατίας ἀπὸ τὰ κοντσέρτα γιὰ νὰ σᾶς ψηφίσουν. Γράψατε στὸ ψηφοδέλτιο σας τὰ ὀνόματα ἐκπαιδευτικῶν συμβούλων, διευθυντῶν τῆς παιδείας, τμηματαρχῶν, καθηγητῶν Πανεπιστημίου, γιὰ νὰ καταπιοῦσατε τὸ δάσκαλο καὶ τὰ μέλη τοῦ Ὅμιλου. Καὶ ὅταν χάσατε τὸ παιγνίδι, λησμονεῖτε ὅλα αὐτὰ, παίζετε τὸ ρόλο τῆς «*οσίας Μαρίας*» καὶ ὀχυρώνεστε πίσω ἀπὸ τὴ συκοφαντία, πὼς οἱ ἀντίπαλοι σας ἐνεργήσανε τάχα καὶ ἐνεργοῦν ἀπὸ κομματικὸ ὑπολογισμό. Ποῖον κομματικὸ ὑπολογισμό ; Τὶ εἶδους ; Μιλᾶτε γιὰ ἰδεολογικὸ κόμα ; Τότε σεῖς κάματε τὸ ἴδιο μὲ τὰ χειρότερα μέσα. Μιλᾶτε γιὰ προσωπικὸ πολιτικὸ κόμα ; Ποῦ τὸ βλέπετε ;»

Μὰ ἐμεῖς δὲ θὰ μιλήσουμε ἔτσι. Γιατί, ὅπως εἶπαμε καὶ ἄλλοτε, τὰ μεγάλα κοινωνικὰ προβλήματα δὲν εἶναι προβλήματα προσωπικῶν ἀξιών. Εἶναι προβλήματα ἀντικειμενικὰ καὶ πρέπει νάχετε τὸ σθένος νὰ τ' ἀντικρίσετε ὑποστηρίζοντας τὴν ἰδεολογικὴ σας θέση ἢ ἀναιρώντας τὴ θέση τῶν ἀντιπάλων σας. Δὲ μπορεῖτε ; Σωπαίνετε. Γιατί ἄλλιῶς δείχνετε μόνον πόση πνευματικὴ ἀδυναμία καὶ πόση ἐγώπαθη μικροψυχία, κρύβεται κάτω ἀπὸ τὴ φαρισαϊκὴ ἠθικοφλυαρία σας.

» ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ «

Ἡ «*Ἀναγέννηση*» τυπώνεται σὲ 5000 ἀντίτυπα καὶ κυκλοφορεῖ πλατύτατα σ' ὅλον τὸ μορφωμένο κόσμον τῆς Ἑλλάδας καὶ ἰδιαίτερα στὸν ἐκπαιδευτικόν. Ἀναγράφει κάθε βιβλίον, ποὺ τῆς στέλνεται ἓνα ἀντίτυπον στὴ διεύθυνση : Κον Δημ. Γληνόν, ὁδὸς Σταδίου 24 Μέγαρον Ἐφεσίου, Δωμ. ἀριθ. 59, Ἀθήνα. Ἡ «*Ἀναγέννηση*» ἐπιθυμεῖ νὰ δίνει μὲ τὸ βιβλιογραφικὸ τῆς δελτίον, ἂν εἶναι δυνατό, μιὰ εἰκόνα τῆς πνευματικῆς μας κίνησης. Γι' αὐτὸ παρακαλεῖ θερμὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ ἐκδότες νὰ τῆς στέλνουν τὰ ἔργα τους.

Α'. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ

Γ. Θ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ : *Σύμβολα* (ποιήματα). Ἀθήνα (Ἐκδ. Χ. Γανιάρη) 1928, Σχ. 80 Μ. Σελ. 23 (Δ).

Β'. ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ

ΚΩΣΤΑ ΠΑΣΑΓΙΑΝΝΗ : *Μανιάτικα Μοιρολόγια καὶ Τραγουδία*. Ἀθήνα (Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Βιβλιοθήκη. Ἀρ. 3) 1928, σελ. 181. Σχ. 40. Δρ. 25. (Δ).

Γ'. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ : (Δεκαπενθήμερο Λογοτεχνικὸ Περιοδικόν). Διευθυντὴς Γ. Ξενόπουλος. 15 Φεβρουαρίου 1928. Ἀθήναι. Ἔτος Β'. Τεῦχος 4ο. Σχ. 80 Μ. Συνδρ. δρχ. 140. Ἐκδ. Ἰ. Κολλάρος.

ΝΕΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ : (Μηνιαία ἔκδοσις μελέτης, κριτικῆς καὶ τέχνης). Διευθύνεται ἀπὸ κριτικὴ Ἐπιτροπὴ. Χρονιὰ πρώτη. Ἀρ. φύλ. 2, Ἀθήνα, Φλεβάρης. 1928. Σχ. 40. Σελ. 32. Συνδρ. δρχ. 50.

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ : (Δεκαπενθήμερο Περιοδικόν) Διευθυνταί : Κ. Μπαστιάς καὶ Γ. Μαλατάκης. Χρόνος Β'. Τόμος Β'. φυλλ. 5, σελ. 40. Σχ. 80 Μ.

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ : (Μηνιαῖο Λογοτεχνικὸ Περιοδικόν) Διευθυντὴς Γιάννης Μουρέλος. Βιβλίον 16ο. Χρόνος Δ'. Γενάρης 1928. Ἡράκλειο Κρήτης. Σχ. 80 μ. Σελ. 48. Συνδρ. δρχ. 120. (Δ).

ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΝ ΒΗΜΑ : (Ὄργανον τῆς Διδασκαλικῆς Ὀμοσπονδίας) χρονιὰ Δ'. Ἀθήνα, Φλεβάρης 1928. Τιμὴ Φύλ. δρχ. 1,50.

Ο ΑΓΩΝΑΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ : (Δεκαπενθήμερο Δελτίον τοῦ Συνδέσμου γιὰ τὰ δικαιώματα τῆς Γυναίκας) Ἀθήνα. Χρονιὰ Ε'. ἀρ. φύλ. 55. Ἰανουάριος 1928. Σχ. 40. σελ. 8. (Δ).